

T.C.
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK VE ARAP MİTOLOJİLERİ ÜZERİNE BİR
KARŞILAŞTIRMA

CAFER TALİB

YÖNETEN: DR. ÖĞR. ÜYESİ FARUK ÖZTÜRK

KİLİS

2024

ÖZET

TÜRK VE ARAP MİTOLOJİLERİ ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA

Cafer TALİB

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Yöneten: Dr. Öğr. Üyesi Faruk ÖZTÜRK

Sayfa: X+101 Yıl: 2024

Mitoloji, Kültürel mirasın temel yapı taşlarında sayılır ve hem geçmişini anlama hem de geleceğe yönelik rehberlik sağlarlar. Türk ve Arap mitolojisi, zengin ve karmaşık inanç sistemlerini içerir. Türk mitolojisi, animizm, Şamanizm ve totemizmle etkilenmiştir; evrendeki gizemler, insan-doğa ilişkisi, ölüm, yaşam, tanrılar ve kahramanlar üzerine hikâyeler sunar. Bu hikâyeler aynı zamanda Türk halkının yaşamını ve değerlerini şekillendirir. Arap mitolojisi ise, Cahiliye ve İslam sonrası dönemi kapsar; günlük yaşamı, toplumsal bakışları ve özellikle insan ilişkileri, kader ve ahlaki değerler üzerinde durur. Her iki mitoloji de inanç sistemlerinin ve varoluşun karmaşasının anlaşılmasına yardımcı olur.

Anahtar Sözcükler: Türk, Arap, Mitoloji, Karşılaştırma.

ABSTRACT

A COMPARISON OF TURKISH AND ARAB MYTHOLOGY

Cafer TALİB

Department of Turkish Language and Literature

Kilis 7 Aralik University, Graduate Education Institute

Advisor: Ph D. Faruk ÖZTÜRK

Page: X+101Year: 2024

Mythology is considered as one of the basic building blocks of cultural heritage, providing guidance to understand the past as well as to navigate the future. Both Turkish and Arabic mythologies feature rich and complex belief systems. Turkish mythology is influenced by animism, Shamanism, and totemism; it presents stories about the mysteries of the universe, the relationship between humans and nature, death, life, gods, and heroes. These stories infuse the lives and values of the Turkish people. Meanwhile, Arabic mythologies explore the pre-Islamic and post-Islamic periods; it focuses on everyday life, societal perspectives, and particularly on human relationships, fate, and moral values. Learning about these mythologies helps us grasp the intricate ways people have understood faith and life throughout history.

Keywords: Turkish, Arab, Mythology, Comparison.

....../....../202....

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, kullanmış olduğum tüm bilgiler ve yorumlar için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi, hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili bu beyanıma aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Cafer TALİB

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	iv
İÇİNDEKİLER	v
ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1.1. MİT TANIMLARI, DİĞER BİLİM DALLARIYLA İLİŞKİLERİ, İŞLEVLERİ VE KONULARI	5
1.1.1. Mit Tanımı	5
1.1.2. Mitlerin Diğer Bilim Dallarıyla İlişkisi	7
1.1.2.1. Felsefe ile mitoloji	7
1.1.2.2. Antropoloji ve mitoloji	9
1.1.2.3. Psikanaliz ve mitoloji	11
1.1.2.4. Dilbilimi ve mitoloji	13
1.1.3. Mit İşlevi	13
1.1.4. Mit Konusu	15
1.1.4.1. Kozmogoni mitleri	15
1.1.4.2. Antropogoni mitleri	16
1.1.4.3. Türeyiş mitleri	17
1.1.4.4. Takvim mitleri	17
1.1.4.5. Teogoni mitler	18
1.1.4.6. Etiyolojik mitleri	18
1.1.4.7. Eskatoloji mitleri	18
1.1.4.8. Totem mitleri	19
1.1.4.9. Kahramanlık mitleri	19
İKİNCİ BÖLÜM	21
2.1. TÜRK MİTOLOJİSİ	21
2.1.1. Türk Mitolojisine Genel Bakış	21

2.1.2.	Kozmogoni Mitleri	24
2.1.2.1.	Proto Türklerin evren anlayışı ve “Yaruk” ve “Karanık” ilkeleri	24
2.1.2.2.	Zaman	25
2.1.2.3.	Mekân	26
2.1.2.3.1.	Gök ve uzay	26
2.1.2.3.2.	Semavî cisimler.....	27
2.1.2.3.3.	Yeryüzü.....	30
2.1.2.3.4.	Yeraltı	31
2.1.2.3.5.	Dağlar.....	32
2.1.2.4.	Doğa olayları.....	33
2.1.2.4.1.	Bulutlar	33
2.1.2.4.2.	Yağmur	33
2.1.2.4.3.	Yıldırım.....	34
2.1.2.4.4.	Gök gürlemesi.....	34
2.1.2.4.5.	Gökkuşağı	34
2.1.2.4.6.	Rüzgâr.....	35
2.1.2.5.	Su	36
2.1.2.6.	Ağaç	37
2.1.3.	Antropogoni Mitleri	38
2.1.4.	Türeyiş Mitleri	40
2.1.4.1.	Hayvan ata-ana	40
2.1.4.2.	Ağaç ana-ata	41
2.1.4.3.	Dağ ana-ata	42
2.1.4.4.	Babasız doğum.....	42
2.1.5.	Takvim Mitleri.....	43
2.1.6.	Teogoni Mitleri	45
2.1.6.1.	Tengri.....	45
2.1.6.2.	Gök Tanrı’nın özellikleri	46
2.1.6.3.	Ülgen ile Erlik.....	47
2.1.6.4.	Ak- ene/ Ak-ana.....	48

2.1.6.5.	Umay.....	49
2.1.7.	Eskatoloji Mitleri	49
2.1.7.1.	Tufan mitleri	52
2.1.8.	Totem Mitleri.....	53
2.1.8.1.	Kurt	53
2.1.8.2.	Kartal	54
2.1.9.	Kahraman Mitleri.....	56
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....		59
3.1. ARAP MİTOLOJİSİ		59
3.1.1.	Arap Mitolojisine Genel Bakış	59
3.1.2.	Kozmogoni Mitleri	62
3.1.2.1.	Zaman	62
3.1.2.2.	Mekân.....	63
3.1.2.2.1.	Gök ve yeryüzü yaratılışı	63
3.1.2.2.2.	Dağ.....	64
3.1.2.3.	Semavi cisimler.....	65
3.1.2.3.1.	Güneş	65
3.1.2.3.2.	Yıldızlar	65
3.1.2.3.3.	Venüs	65
3.1.2.3.4.	Ay, ad-Dabrân (boğa takım yıldızında) ve Ülker yıldızı	66
3.1.3.	Teogoni Mitleri	67
3.1.3.1.	Tek Tanrıcılık	67
3.1.3.2.	Putlar ve Kutsallıklar	67
3.1.3.3.	Hayvan	70
3.1.3.4.	Ağaç	71
3.1.3.5.	Ateş	72
3.1.4.	Antropogoni Mitleri	72
3.1.5.	Eskatoloji Mitleri	74
3.1.6.	Totem Kavramı ve Anne Rolü.....	76

3.1.7. Kahraman Mitleri.....	78
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	83
4.1. TÜRK VE ARAP MİTOLOJİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	83
SONUÇ	91
KAYNAKÇA.....	93
DİZİN	99
ÖZGEÇMİŞ	.....

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

f	ف	r	ر	ﺀ	ء
ḵ	ق	z	ز	ā	ا
k	ك	s	س	b	ب
l	ل	ş	ش	t	ت
m	م	ş	ص	ṣ	ث
n	ن	ḍ	ض	c	ج
h	ه	ṭ	ط	ḥ	ح
v-ū	و	ẓ	ظ	ḥ	خ
y-ī	ی	ﺀ	ع	d	د
		ḡ	غ	ẓ	ذ

KISALTMALAR

C.	: Cilt
M.Ö.	: Milattan Önce
TDK.	: Türk Dil Kurumu
Vb.	: Ve Benzeri
Vd.	: Ve Diğer

GİRİŞ

Mitoloji, insanlığın derin köklerin ve kültürel mirasın zenginliğini yansıtmıştır. Binlerce yıl boyunca, insanlar mitleri ve efsaneleri kullanarak varoluşlarına ve evrenin gizemlerine anlam katma çabasında bulunmuşlardır. Bu çabalar, farklı medeniyetlerin kendi benzersiz mitolojilerini oluşturmalarına yol açmıştır. “Türk ve Arap Mitolojileri Üzerine Bir Karşılaştırma” adlı tez, bu zengin kültürel geleneğin özelliklerini ortaya çıkarmakta önemlidir.

Her iki mitoloji, kendi tarihi, dili ve kültürel bağlamı içinde şekillenmiştir. Bu iki medeniyetin mitolojik dünyalarını karşılaştırmak ve incelemek, kültürel çeşitliliği anlamak ve bu çeşitliliği değerlendirmek adına önemli bir bakış açısı sunar. Bu karşılaştırma, sadece Türk kültürünü değil, aynı zamanda diğer kültürlerin zenginliğini anlama ve saygı gösterme amacını taşımaktadır. Efsaneler ve semboller aracılığıyla her iki mitoloji, toplumların yaşam tarzını, etik normlarını ve insan ilişkilerine dair temel inançları yansıtır. Tanrılar, kahramanlar ve efsaneler, bu toplumların dünya görüşünü şekillendirir ve kültürel kimliği güçlendirir. Bu nokta, her iki mitolojinin güçlü bir kültürel temsil aracı olduğunu vurgular. Türk ve Arap mitolojileri zaman içinde evrim geçirmiş ve değişmiştir. Bu evrim, farklı dönemlerdeki mitolojik varyasyonları inceleyerek kültürel değişimin izini sürmek açısından önemlidir. Değişimlerin nedenleri ve sonuçları üzerine düşünmek, kültürel tarihçilere ve araştırmacılara, o dönemin toplumsal, politik ve dini dinamiklerini anlama konusunda önemli bir perspektif sunar. Bu, Türk ve Arap mitolojilerinin sadece kültürel değerlerini değil, aynı zamanda bu kültürlerin evrimini anlamak adına değerli bir kaynak oluşturur.

Tez dört bölüm şeklinde tasarlanmıştır; İlk bölümde Mitoloji tanımı, diğer bilim dallarıyla ilişkisi, işlevi ve konusu hakkında bilgi verilecektir. İkinci bölümde Türk mitolojisi üzerinde durulacak, bu bölümde kullanılan kaynaklar arasında; Prof. Dr. Fuzulî Bayat’ın “*Mitolojiye Giriş*” kitabı, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in “*Türk Mitolojisi*” kitabı, Emel Esin’in “*Türk Kozmolojisine Giriş*” kitabı, Abdülkadir İnan’ın “*Bugün ve Tarihte Şamanizm*” kitabı, Jean-Paul Roux’un “*Eski Türk Mitolojisi*” kitabı ve İsmail Taş’ın “*Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*” kitabıdır.

Üçüncü bölümde Arap mitolojisi üzerinde durulacak, bu bölümde kullanılan kaynakları bu şekilde sıralayabiliriz; Kur’an-ı Kerim, İslam öncesi Arap toplumuna dair birçok

bilgiyi bizlere sunar. Bu dönemde Arap Yarımadası'ndaki farklı kabilelerin kendi gelenekleri, adetleri ve bakış açıları vardır. Kur'an, bu çeşitli sosyal ve kültürel özelliklere ışık tutar.

Hadisler, Bazı hadisler sosyal yaşama ve ibadete dair bilgi verirken, diğerleri evrenin yapısına dair beyanlarda bulunur. Bazen bu hadislerde gerçeklerle efsanelerin iç içe geçtiğini görebiliriz. Bu efsanevi unsurlar genellikle dini hedeflere destek olmak için ya da Yahudiler ve Hristiyanlar arasında bilinen efsaneleri temsil etmek için kullanılır.

Tarihçilerin sözlü gelenekten konu ile ilgili derlenen hikâyeler, Arap mitolojisi hakkında Prof. Dr. 'Abdulmu' in Hân, Muhammed 'Acine, Selim el-Hût ve Hüseyin al-Masrî gibi yazarlar, çeşitli kitaplar ve ansiklopediler yazmıştır. Arap mitolojisinin bölümlerini Türk mitolojisi ile aynı şekilde ayırmak zordur. Bayat'ın belirttiği gibi, genel mitler çeşitli kavimlerde ortak öğelerdir. Ancak özel mitler belirli topluluklarda görülür. Bu yüzden bazen, Bayat'ın kategorizasyonunu takip etmek zor olabilir ve bazı kısımları atlamak gerekebilir. Dördüncü bölümde elde edilen mitolojik verileri inceleyip karşılaştırma yapılacaktır. Sonuç kısmında ise tezin çıkarları değerlendirilecektir.

Tezde Türk ve Arap mitlerin tasnifi Dr. Prof. Fuzulî Bayat'ın "*Mitolojiye Giriş*" kitabındaki kullanmış olduğu tasnife göre yapılmış. Bayat, mitleri iki ana kategori altında sınıflandırır; İlk olarak, genel kategori içinde yer alan mitler, neredeyse bütün milletlerde ortak olarak bulunan mitleri içerir. Kozmogoni (evrenin oluşumunu) mitleri, antropogoni (ilk insan yaratılması) mitleri, türeyiş mitleri ve takvim mitleri gibi unsurlardan oluşur. Özel kategori altındaki mitler ise her millette ortak olmayan, tarih, kültür, coğrafya ve gelişim sürecinin etkisiyle oluşan mitleri içerir. Bu kategori içinde teogoni (tanrılar konusunu işleyen) mitleri, etiyolojik (köken) mitleri, totem mitleri, eskatoloji (dünya sonu) mitleri ve kahraman mitleri bulunmaktadır (Bayat, 2005:7-9).

Türk ve Arap mitleri karşılaştırmadan önce, bu iki medeniyet arasındaki ilk etkileşimlere değinmek faydalı olacaktır. İslam öncesi dönemde, Türk kavimleri ve Araplar arasındaki ilişkiler temel olarak ticaret üzerine kurulmuştur. İpek Yolu gibi ticaret yolları, Orta Asya'daki Türk kavimleriyle Araplar arasında sık sık etkileşime neden olmuştur. Bu etkileşimlerin, bireysel düzeyde olduğu ve tarihî bir önemi olmadığına dair bazı görüşler de bulunmaktadır (Koloğlu, 2017:13). İslam dönemi ile

birlikte, Türk-Arap ilişkilerinin temelinde İslam dininin yayılması yer almıştır. Müslüman Araplar, 642 yılında Nihavent Savaşı'nı kazanarak İran'daki Sasani devletini sonlandırmışlar ve ardından doğuya ilerleyerek Ceyhun nehrine ulaşmışlardır. Türkler ise Ceyhun nehrinin ötesinde yaşamaktaydılar. İlk etkileşimde, Türk ve Müslüman Arap arasında çatışmalar ve anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Ancak, Arap Emevî devletinin çöküşü ve yerine Abbasî devletinin geçmesiyle birlikte, Türk-Arap ilişkileri daha dostane ve sıcak bir hal almıştır (Savrun, 2018:240).

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1.MİT TANIMI, DİĞER BİLİM DALLARIYLA İLİŞKİSİ, İŞLEVİ VE KONUSU

1.1.1.Mit Tanımı

Mit, geniş bir anlam kapsamına sahip bir kelimedir. Bu kelime, “hayalî”, “basit”, “uydurma” veya “yalan” anlamlarını içerirken aynı zamanda “kutsal ve son derece doğru” anlamını taşır. Türkçedeki kullanımı, ilk olarak Mehmet Bahaettin tarafından “*Yeni Türkçe Lügati*” sözlüğünde yapılmış ve “kavimlerin inançlarıyla ilgili yaratıklar ve mahluklar hakkında hikâye, kıssa ve masal” anlamına gelmiştir (Bahaettin, 1927:37). Türk Dil Kurumu’na göre mit, “geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren alegorik bir anlatımı olan halk hikâyesi” olarak tanımlanır (TDK, 2011:2384).

Mit kelimesinin kökeni Yunancadaki “mythos” (μῦθος) kelimesine dayanır. Bu kelime, mitoloji, efsane, hikâye veya sözlü gelenek anlamına gelir. “Mythos” kelimesi, muhtemelen Proto-Hint-Avrupa kökenli bir kelimedenden türetilmiştir. Daha sonra Latince’de de “mythos” olarak kullanılmış ve sonunda İngilizce ve diğer birçok dilde kullanımı bulunmuştur. Genellikle, mitoloji ve efsaneleri ifade etmek için kullanılır ve toplumların kültürel ve dini inançlarına dayanan geleneksel hikâyeleri tanımlar. Bu kelimenin kullanımı, insanların varoluşlarını, evreni ve doğayı anlama ve açıklama çabalarını yansıtmaktadır (Simpson ve Roud, 2000:254).

XIX. Yüzyılına kadar “fabl”, “uydurma” anlamını taşıyan mit XX. Yüzyılda daha derin bir anlam taşımaya başlamıştır. Mitlere “hayal” ya da “yalan” anlamıyla değil ortaya çıktığı dönemlerdeki gözlerle bakılmaya başlanmıştır. Bütün bilginlerin kabul edeceği bir tanım olmazsa da ana hatları oluşturmaya kabul ettikleri hususlar vardır.

Mircea Eliade’ye göre, mitler kutsal bir öykü ve yaratılış hikâyelerini en kusursuz şekilde anlatan hikâyelerdir. Bu hikâyelerdeki tanrılar, tanrıçalar ve kahramanlar, insanlara idealist modeller sunar. Bu modeller, insan davranışlarını düzenlemek, etik kuralları belirlemek ve toplumsal normları oluşturmak için kullanılır. Eliade, mitlerin toplumun değerlerini, etik normlarını ve ideallerini yansıtan önemli bir kaynak olduğunu vurgular. Nitekim Mitler, bir toplumun geçmişini anlamlandırmak ve kültürel mirasını yansıtmak amacıyla oluşturulan önemli hikâyelerdir. Bu hikâyeler genellikle

tanrılar, gök-yeryüzü ilişkisi, insanlar ve ölüm gibi evrensel konuları içerir ve toplum tarafından “gerçek” olarak kabul edilir (Eliade, 2001:15). Eliade’nin bu görüşleri, mitlerin sadece folklorik hikâyeler olmanın ötesinde, bir toplumun kültürel belleğini, değer sistemini ve kimliğini oluşturan temel öğeler olduğunu vurgular. Mitler, toplumsal normları ve değerleri aktaran önemli araçlar olarak işlev görür ve insanların anlam arayışlarına yanıt sunar.

Prof. Dr. Fuzulî Bayat’ın ifadesine göre, mitler, insanların çevrelerini algılama ve anlama çabalarından türemiş önemli kültürel ifadelerdir. Bayat’a göre, mitler, dünyayı algılama, şekillendirme ve sembolleştirme modelini yansıtarak insanların çevrelerini nasıl anladıklarını açıklar. Mitler, zaman içinde evrim geçirerek toplumların değişen ihtiyaçlarına, değerlerine ve inançlarına uyum sağlar. Bu evrim sürecinde, mitlerin temelinde yer alan genel bilgiler değişse de mitin temel anlamını ve mesajını taşıyan unsurlar değişmezdir. Bayat’ın araştırmasına göre, mitler bilimsel düşüncelerin deneyimleri kuşaktan kuşağa aktaran ilk bilim olarak kabul edilebilir. Mitler, sembolleşmiş kozmik bilgilerin kaynağı ve toplumda kutsallık sıfatını taşıyan güçlerle ilişki kurmaktadır. Nitekim bu mitler, sadece bir hikâye veya efsane olmanın ötesinde, bilgi ve bilinç aktarımının aracı olarak işlev üstlenir (Bayat, 2005:3-4). Bayat’ın perspektifine göre, mitlerin sürekli evrim geçirmesi, insanların çevrelerini anlama isteğinden kaynaklanır. Bu istek, toplumun değişen ihtiyaçlarına ve değerlerine adapte olan mitlerin canlı ve dinamik bir kültürel miras olmasına olanak tanımaktadır. Bu nedenle, mitlerin sadece geçmişin bir yansıması değil, aynı zamanda bugünün ve yarının kültürünü şekillendiren önemli unsurlar olduğunu söyleyebiliriz.

Mitoloji, tarihî bir dini ya da kültürü belirtmek yerine, evrenin yaratılışı ve doğası hakkında açıklamalarda bulunmak için kullanılan belirli bir tür söylemceye işaret eder. Özhan Öztürk’e göre mitoloji, bir kültürün geleneklerine özgü inanç ve uygulamaların kökenlerini anlama ve açıklama amacına hizmet eden hikâyelerin tamamını ifade eder (Öztürk, 2016:833-834). Bu bakış açısına göre, mitolojik hikâyeler, insanların evrenin doğasına ilişkin sorularına cevap vermek için oluşturdukları yanıtlardır. Mitler, geçmişteki dini törenler ve ritüellerin kökenlerini ve anlamlarını açıklamak amacıyla kullanılabildiği gibi, toplumsal normlara, değerlere ve inançlara da işaret ederler.

Mitoloji, insanın dünyaya ilişkin bilgi ve anlayışını genişletmeye, geçmişini anlamaya ve bir toplumsal kimlik ve bütünlük oluşturmaya yardımcı olan bir araçtır.

Mitoloji, insanların evreni ve dünyayı anlama, açıklama ve anlamlandırma çabalarının bir ürünüdür. Mitler, genellikle doğa olaylarını, insan davranışlarını ve toplumsal normları açıklamak ve anlamlandırmak için kullanılan anlatısal yapılar ve semboller içerir. Dil, sembolizm, ritüel ve görsel sanatlar gibi çeşitli ifade biçimleriyle işlenen bu semboller, mitlerin derin anlamlarını ifade etmek ve iletmek amacıyla kullanılır. Mitoloji, olayları neden-sonuç ilişkileri bağlamında incelemeye eğilimli ve genellikle insan davranışlarını veya doğa olaylarını açıklamak için kullanılır. Bu açıklamalarda, mitolojik ayinler ve ritüeller sıkça yer alır. Bu tür törenler, mitlerin canlandırılmasına ve mitolojik hikâyelerin toplum içinde yaşatılmasına katkı sağlar (Bayat, 2005:5).

1.1.2.Mitlerin Diğer Bilim Dallarıyla İlişkisi

Mit, felsefe, antropoloji, psikanaliz, tarih, din bilimi ve dilbilimi gibi çok çeşitli disiplinlerdeki akademisyenlerin dikkatini çekmiş ve onlara derinlemesine bir araştırma sahası sunmuştur. Mit, insanın doğası, kültürü ve evreni anlama çabalarının bir yansıması olarak ele alınır ve bu nedenle çeşitli bilim dallarında kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Bu bölümde, mitlerin bu farklı disiplinler içindeki ilgi alanlarını ve araştırma yaklaşımlarını daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

1.1.2.1.Felsefe ile mitoloji

Felsefenin mitoloji ile ilişkisi karmaşık ve gizemli bir ilişkidir. Bu gizem, mitoloji kavramının belirsizliğinden kaynaklanmıştır. Mitoloji, temel olarak dini olgular, folklor ve kültürel semboller, toplumsal ritüeller ve efsanevi büyülü eylemlerle iç içe geçmiştir. Bu bölümde mitolojinin felsefe bağlamında nasıl anlaşılması gerektiğine odaklanılır onun felsefi açıdan taşıdığı anlamı açıklamaya çalışılacaktır.

İlk görüşte felsefe ile mitoloji farklı uçurumlarda görünür, Yunan felsefeciler milattan önce “mitos” ile “logos” ayrımını yapmışlardır. “Mitos” Platon öncesinde “epos” ve “logos” anlamalarını taşıırken Platon, logos kavramını felsefenin merkezine yerleştirip bu iki kelimeye zıt anlamlar yükleyerek ayırtmıştır (Şekerci, 2010:264-265). Antik Yunan’dan Orta Çağ’a kadar olan dönemde, mitoloji, evrenin işleyişi ve doğa olaylarının açıklanmasında temel bir rol oynamıştır. Ancak filozoflar, doğal fenomenleri

mitolojik tanrıların işlerine indirgemek yerine, bu fenomenlerin bilimsel nedenlerini araştırmayı savunmuşlardır. Bu, mitolojinin doğaüstü açıklamalardan ziyade gözleme ve bilimsel yöntemeye dayalı bir düşünce sistemiyle değiştirilmesi gerektiği fikrini yansıtır, felsefe tarihinin en büyük ve ünlü filozoflarından Aristoteles varlık felsefesine baktığımızda “var olanı, var olan olarak, saf halde ele almak” olarak belirlemiştir. Aristoteles için gerçekten var olan, duyularımızla algıladığımız, şu diye gösterdiğimiz bireysel varlıklardır (Kar, 2021).

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Avrupa’da ortaya çıkan akılcılık akımı, mitolojiye eleştirel bir bakış açısı benimseten ve rasyonel düşünceye dayalı bir yaklaşımı teşvik eden bir felsefi harekettir. Bu akımın filozofları, insanların düşünce, bilim ve toplumun işleyişi gibi konularda rasyonel ve mantıklı bir bakış açısıyla yaklaşılması gerektiğini savunmuşlardır. Bu dönemin filozofları, mitolojinin doğaüstü açıklamalara dayandığını ve bilimsel açıklamaların yerine geçemeyeceğini düşünmüşlerdir. Mitolojinin insanların bilgi ve açıklama eksikliği nedeniyle ortaya çıkan fantastik hikâyeler olduğuna inanmışlardır. Bu nedenle, mitolojiyi eleştirerek, bilimsel yöntemlerin ve rasyonel düşüncenin benimsenmesini teşvik etmişlerdir. Ayrıca, bu filozoflar, bilginin temelini varlıktan veya varlığın ilkelerinden ziyade insan zihninin kategorilerinde bulunduğunu öne sürmüşler. Bu görüş, bilginin doğaya dair içsel özelliklerden ziyade insan zihni tarafından yapılandırıldığını savunmuşlardır. Örneğin, insanlar dünyayı anlamak için kavramlar ve kategoriler oluştururlar ve bu kavramlar insan zihninin yapısına aittir. Kant, zihnin, evrenin kanunlarına değil, evrenin zihin kanunlarına uyduğunu savundular. Bu anlayış, evrenin zihinsel yapıya sahip olduğunu ve insan zihninin evrenin işleyişini anlamak için kullanabileceği bir araç olduğunu öne sürmüştür. Zihnin kanunlarını evrene uygulayarak, evrenin mantıklı ve rasyonel bir şekilde anlaşılabilir olduğunu düşünmüştür (Ayık, 2009:6).

Mitolojiye karşı olan olumsuz bakış açısıyla birlikte bazı filozoflar ise mitolojinin olumlu yönünü belirleyip düşüncenin gelişmesindeki oynadığı rollerin üzerinde durmuşlardır. Cassirer, mitolojiyi sembolik bir ifade olarak değerlendirir. Mitolojik hikâyeler ve semboller; İnsanların, doğa ve insan doğasını anlama ve ifade etme biçimleridir. Ancak Cassirer, mitolojiyi tarihî veya gerçekçi bir anlatı olarak değil, sembolik bir ifade olarak ele alır. Ona göre Felsefi düşünce, mitolojik imgeler, dini

inançlar, dilbilimsel yapılar, sanat eserleri ve daha birçok çeşitlilik ve çokluğun içinde, bu yaratıların birleştirildiği genel bir işlevin birliğini açıklamaktadır. Artık mitolojiye, dine, sanata, dile ve hatta bilime, ortak bir tema veya izlem olarak bakılmaktadır. Felsefenin görevi ise bu temayı anlaşılır ve kavranabilir kılmaktır (Cassiper, 1980:74).

Felsefede mitoloji, karmaşık felsefi teorileri somutlaştırmak için kullanılan bir araçtır. Albert Camus, yaşamın absürtlüğünü açıklamak için mitolojiyi örnek olarak kullanıp bu özelliği vurgular. Platon'un mitolojiyi tercih etmesi ise özellikle ideal teorisi ve ötesindeki dünya kavramlarını açıklamaktan kaynaklanır. Bu tercih, Platon'un fikirlerini basitleştirmek ve anlaşılır kılmak amacıyla mitolojiyi etkili bir araç olarak görmesinden kaynaklanır (Şekerci, 2010:266). Platon'un mitolojiye başvurmasının rastlantısal olmadığını, belirli nedenler ve hedefler doğrultusunda olduğunu belirtmek gerekir.

1.1.2.2.Antropoloji ve mitoloji

Antropoloji tanımına baktığımızda “İnsanın kökenini, evrimini, biyolojik özelliklerini, toplumsal ve kültürel yönlerini inceleyen bilim ve insan bilimidir” olduğunu görürüz (TDK, 20223:208). Bu tanıma göre, mitler bir toplumun inançlarını, değerlerini, ritüellerini ve dünya görüşünü yansıtarak o toplumun kimliğini ve tarihini anlamak için önemli kaynağı olduğunu söyleyebiliriz.

Bilimin gelişmesiyle mitolojiye olumsuz bir bakış açısı oluşmuştur. Mitoloji ilkel insanların düşünme tarzı gibi görülmüştür. XVIII. yüzyılın Aydınlanma Dönemi filozofları, mitolojiyi bilimsel düşünceye ve rasyonel bakış açısına karşı bir engel olarak değerlendirdi. Avrupalı kolonistler ve Hristiyan misyonerler, yerel mitolojileri Hristiyanlığı yayma amacıyla bastırmaya çalışıp yerel inanç sistemlerini değersiz olarak görmüşlerdir. Levy Bruhl, hayatının sonlarına doğru bazı görüşlerinden geri adım atmış olmasına rağmen, Avrupa'nın üstün bir konumda olduğuna Yunan düşüncesinin mirasçısı olduğuna inananlardan biriydi ve o dönemde dünya üzerinde aşağılanan diğer toplulukları küçümseyen bir bakış açısına sahipti. Ona göre, Avrupalılar ile “vahşiler” arasında düşünsel ve zihinsel bir kopukluk olduğuna inanıyor ve Avrupa'nın düşünsel üstünlüğünü vurguluyordu. Ayrıca, Avrupalılar ile “ilkel” olarak nitelendirdiği topluluklar arasında ortak bir ölçüt aramayı gereksiz olarak belirlemiştir (Acine, 1994:41). Nitekim XIX. ve XX. yüzyıllarda bilim ve rasyonalizm yükseldiğinde, mitoloji ve efsaneler sıklıkla basit hurafeler veya yanılgılar olarak kabul edilmekteydi.

Bilimsel açıklamaların öne çıktığı bir dönemde, mitoloji doğaüstü açıklamaların yerini almıştı.

Mu‘camu’l-Anṣūlūciya va ‘l-Anṣūlūciya’ya (etnoloji ve antropoloji sözlüğü) göre mitler “topluluk üyeleri arasında kuşaktan kuşağa en eski zamanlardan beri iletilen kurucu hikâyelerdir.”(Pont & Ezear, 2006, s. 68) bu olumsuz bakışa rağmen birçok antropolog tarafından mitolojinin önemini, toplumların gelişmesinde oynadığı rolünü ve antropolojiyi nasıl zenginleştirdiğini belirlenmiştir.

Antropologlar, mitolojik öyküleri ve mitlerin toplumun nasıl işlediği, değerlerinin neler olduğu ve insanların nasıl düşündüğü hakkında önemli ipuçları sunduğunu kabul ederler. Mitolojinin başlıca önem taşıdığı nokta, toplumsal düzeni, akrabalık ilişkilerini ve gelenekleri ifade etme kabiliyetine sahip olmasıdır. Ayrıca, mitoloji tüm insan kültürlerinin temel bir unsurunu oluşturur ve antropologlar için akademik araştırma alanı oluşturur. Antropologlar, mitolojiyi doğal yaşamdan medeniyet yaşamına bir dönüşüm noktası olarak görürler. Onlar, insanın doğasını ve sorunlarını anlamak için ilkel insan aşamasına geri dönmeyi gerektiğini düşünürler. Claude Lévi-Strauss’a göre, arkaik insanın düşünce tarzı olan “mitos” un anlaşılması, günümüzde hala gizemini koruyan “doğa-kültür” ayrımının keşfedilmesine yol açabilir. İlkel insan, “doğal” yaşamdan “medenî” yaşama geçiş sürecinde düşünme aracı olarak “mitosu” kullanmıştır (Uğurlu, 2014:115).

Feras as-Savāh, mitolojinin toplumsal ve kültürel boyutlarla zengin ve geleneksel bir kutsal hikâye olduğunu vurgular. Bu bağlamda, mitler sözlü iletişim aracılığıyla bir kuşaktan diğerine aktarılır ve toplulukların kolektif hafızasını oluştururlar. Mitoloji, toplumun değerlerini, alışkanlıklarını, ritüellerini ve bilgeliğini muhafaza eder ve ardışık nesillere aktarır. Böylelikle mitoloji, eğitim, normallik ve kültürün varlığını ve sürekliliğini sürdürmek için en etkili araçlardan biri olarak kabul edilir (Savāh, 1996:19).

Bronislaw Malinowski, mitlerin toplumsal düzenin temel yapı taşları olmalarıyla birlikte toplulukların inançlarını temellendirme, ifade etme, düzenleme ve temel ilkeler ile etik değerleri koruma görevini üstlendiğini vurgular. Ona göre, mitlerin temel işlevi, doğal olayları açıklamak veya bilimsel ve felsefi sorulara yanıt vermek değil, toplumsal

düzenin oluşturulmasında kilit bir rol oynamaktır (‘Acine, 1994:41). Mitler, ritüel kutlamaların etkinliğini artırır ve insanlara günlük yaşamda nasıl davranmaları gerektiği konusunda pratik kurallar sunarak toplumsal düzenin temelini oluşturur.

Kısacası mitolojiye yönelik olumsuz bir bakış açısı olmasına rağmen, birçok antropolog, mitlerin toplumların evriminde ve insan düşünce yapısının anlaşılmasında önemli bir rol oynadığını kabul etmektedir. Mitoloji, toplumsal düzeni, gelenekleri ve insan davranışlarını ifade etme kapasitesine sahiptir. Aynı zamanda toplumun inançlarını ve etik değerlerini koruma görevini üstlenir. Bu nedenle mitoloji, toplumsal düzenin temel taşlarından biri olarak kabul edilir.

1.1.2.3.Psikanaliz ve mitoloji

Diğer bilim dalları gibi mitoloji psikanaliz için ilgi çekici materyal ve ilham kaynağı olmuştur. Psikanaliz kelimesini duyar duymaz aklımıza Sigmund Freud ve çalışmaları gelir, insanın psikolojisini ve bilinçaltı süreçlerini inceleyen Freud “*Tabu ve Totem*” ve “*Rüyaların Yorumu*” gibi çalışmalarında, mitlerde sıkça rastlanan sembollerin ve semantik öğelerin insan bilinçaltının ürünü olduğunu düşünmüştür. Birçok çalışmasının “Oidipus Kompleksi” gibi mitolojinin izlerini görmek mümkündür. Freud, “Oidipus Kompleksi” ve “Elektra Kompleksi” teorilerini Yunan mitolojisindeki Sophokles’e ait Kral Oedipus ve Agamemnon’un hikâyelerinden esinlenerek adlandırmıştır (Jill, 2005:8).

Freud’un öğrencilerinden Carl Jung mitolojiyi toplumun kolektif bilinçdışı olması bakımından ele alıp yazılarına kaynak olarak kullanmıştır. Ona göre, rüyaların anlamını çözmek için sıkı bir şekilde bilimsel yöntemler kullanmak yeterli olmadığını onun yerine, rüyaları incelemek için din, mitoloji ve antik kültürlerin zengin sembollerinden ve motiflerinden yararlanmak gerekli olduğunu öne sürmüştür (Çetin, 2010:264).

Freud’un öğrencisi olarak başlayan ancak sonradan ondan ayrılan Jung, özellikle mitolojiye büyük bir ilgi göstermiş ve onu derinlemesine incelemiştir. Jung, öğretmeninin mitleri ve rüyaları anlama ve yorumlama konusundaki görüşlerini aşarak, öğrencisi olarak kabul ettiği Freud’dan farklı bir yaklaşım benimsemiştir. Jung, ilgisini kişisel bilinçdışından ziyade kolektif bilinçdışına yönlendirmiş ve sembollerin, toplu bilinçdışından gelen orijinal modelleri temsil ettiği ve bu sembollerin bazı rüyalarda,

sanat eserlerinde ve mitolojilerde görüldüğü bir şekilde görüşlerini ilerletmiştir. Bu semboller, içsel zihin dünyasının farklı yönleri arasında denge kurmak ve çatışmaları aşmak için kullanılmıştır (‘ Acine, 1994:52).

Psikanaliz ve mitoloji ilişkisi şöyle özetleyebiliriz: Psikanaliz, insan zihnini anlamaya odaklanan bir yaklaşım olarak sembollerin önemine vurgu yapar. Carl Gustav Jung gibi psikanalistler, mitolojinin insanların kolektif bilinçdışında bulunan evrensel sembollerle dolu olduğunu ve bu sembollerin mitolojik hikâyeler ve figürler aracılığıyla ifade edildiğini savunur. Jung’un kuramına göre, mitoloji, insanların ortak deneyimlerini ve evrensel arketipleri ifade etmek için kullanılan bir dildir. Arketipler, temel semboller olarak insan deneyimlerini temsil eder ve mitolojik hikâyelerde, rüyalarda ve sanatta tekrarlanırlar. Bu evrensel semboller, mitolojik figürler ve hikâyeler aracılığıyla anlamlandırılır (‘ Acine, 1994:52).

Psikolojik danışmada metaforik dilin kullanımı, danışanların yaşantılarını anlamak ve duygusal deneyimlerini ifade etmelerine yardımcı olmak için etkili bir araçtır. Metaforlar, danışanların ilişkisiz gibi görünen yaşantılar arasında bağlantılar kurmalarına ve bu bağlamda duygularını ve algılarını daha derinlemesine keşfetmelerine olanak tanır. Bu yöntem, danışanların kendilerini ifade etmelerini kolaylaştırarak terapi sürecine katılımını artırabilir (Karaırmakı ve Güloğlu, 2012:123). Aynı zamanda, mitolojik hikâyeler ve figürlerin psikoterapiye entegrasyonu, güçlü metaforlar ve semboller aracılığıyla terapötik bir derinlik sağlar. Terapistler, mitolojik öğeleri kullanarak danışanların içsel dünyalarını anlamalarına ve duygusal zorluklarına anlam katmalarına yardımcı olabilirler. Mitoloji, insan psikolojisinin derinliklerine inerek, yaşamın anlamını arama, kişisel büyüme ve içsel dönüşümle ilgili evrensel temaları içerir. Özellikle kahramanın yolculuğu teması, birçok mitolojik hikâyede bulunan ve bireyin zorluklarla dolu bir yolculukta kendini keşfetme ve dönüşme sürecini simgeleyen bir motif olarak öne çıkar. Bu temalar, danışanlara kendi yaşamlarındaki zorlukları aşma ve daha bilinçli bir şekilde büyüme fırsatı sunar. İki metin arasındaki benzer temelde, sembolizmin ve metaforik dilin insan psikolojisi üzerindeki güçlü etkilerine vurgu yapılarak bütünlük sağlanabilir.

1.1.2.4.Dilbilimi ve mitoloji

Dilbilimi ve mitoloji arasında çeşitli ilişkiler bulunabilir, özellikle mitolojik hikâyelerin ve sembollerin dilin yapısına ve kullanımına etkilerini anlamak için dilbilimi ile mitolojiyi bir araya getirebiliriz. Dilbilimciler, dilin evrimini ve kökenlerini incelediklerinde, mitolojik hikâyeler ve mitolojik figürlerin dilden nasıl etkilendiğini gözlemleyebilirler. Bazı dilbilimciler, dilin ilk şekillendiği dönemlerde mitolojik anlatıların, sembollerin ve efsanelerin dilin temel yapı taşlarına nasıl katkıda bulunduğunu araştırır. Alan Barnard, nörolojik ve diğer anatomik faktörlerin, ritüelin, müziğin dilin kökeninde akrabalık ilişkilerinin önemini inkâr etmemesiyle birlikte mitolojinin de dilin kökenin karmaşık olmasının nedeni açıklamasında önemi hakkında atıfta bulunur (Barnard, 2022:175).

Mit, mitoloji, metafor ve metafizik kavramlarının birlikteliği, Batı felsefesinin mitos alanıyla daima iç içe olduğunu vurgulamaktadır. Bu kavramların birbirine olan bu organik bağlantı, Batı düşünce geleneğindeki derin etkileşimi gösterir. Mitolojik hikâyeler dilbilim açısından büyük bir öneme sahiptir, çünkü bu hikâyeler genellikle güçlü metaforlar içerir ve dilin zenginliğini artırarak anlamını derinleştirir (Yamuç, 2023:45). Dilbilimciler, mitolojik metaforların dilin evrimindeki rolünü ve nasıl değiştiğini inceleyerek, dilin semantik ve duygusal derinliğini anlamak için mitolojiyi değerlendirebilirler. Ayrıca, mitoloji birçok sembolün kökenini sağlar ve dilde sıkça kullanılan sembollerin anlamını anlamak için önemli bir kaynaktır.

1.1.3.Mit İşlevi

Mitler, insan davranışlarını ve kültürel normları anlamamız için önemli örnek modeller ve tanrıların veya kültürel kahramanların yaratıcı, dönüştürücü etkileşimleri hakkında hikâyeler sunar. Mitler, İnsan faaliyetlerinin ve büyük başlangıç olaylarının nasıl meydana geldiğini anlamamıza yardımcı olan örnekler ve modeller sağlayabilir. İnsanlar ise nasıl davranması gerektiğini bu örnek ve modellere başvururlar. Mitlere inanan bir kişi, bu örnekleri ezberler, saklar ve düzenlenen törenlerde bu örnekleri tekrarlayarak canlandırmaya çalışır. Mitler, dünyanın, insanların, diğer varlıkların, coğrafya koşulların nasıl oluştuğunu, kaynağını ve nedenlerini açıklar. Bayat, mitleri ele alırken “kaosu kozmosa dönüştüren mutlak gücün öyküsü” olduğunu tanımlar (Bayat, 2005:5).

Mitler sosyo-kültürel açıda önemli işlevleri vardır. Mitler, toplumsal kimliklerin oluşumunda ve topluluklar arası ilişkilerin düzenlenmesinde önemli bir rol oynar ve farklı topluluklarla ilişkileri düzenleme amacını taşırlar. Mitler, toplumsal istikrarı teşvik etmeyi ve mevcut yapıları korumayı amaçlarlar ve bunu çeşitli yöntemlerle gerçekleştirirler. Bu yöntemler arasında toplumsal davranışın rehberliği de bulunur. Mitler, toplum içinde kabul edilen ve arzu edilen davranış modellerini sunarlar ve aynı zamanda kaçınılması gereken belirli davranışlara dair uyarılar içerebilirler. Mitler, aynı zamanda aidiyet duygusunu ve bağlılığı artırmaya çalışırlar; bireylerin kendi topluluklarına aidiyet hissetmelerini teşvik ederler, bu da dayanışma ve karşılıklı destek duygusunun yayılmasına katkı sağlayabilir (Bayat, 2005:4).

Mitlerin toplumdaki etkilerin olumsuz yönlerinden biri, mevcut toplumsal yapıları onaylama ve belirli toplumsal grupların gücünü ve üstünlüğünü teşvik etme amaçlarını taşımalarıdır. Mitler, davranışları, eylemleri, kültürü etkileme ve geleneklerin korunmasının gerekliliği fikrini bireylere benimsetmede kullanılabilirler. Mitler, zaman zaman toplumsal sınırları çizme amacıyla da kullanılırlar; düşük sınıflardan yüksek sınıflara geçişi engelleme ve bu ayrımcılığı sürdürme aracı olarak işlev gösterebilirler. Bu şekilde, mitler ayrıcalıklı sınıfların lehine mevcut toplumsal yapıları güçlendirirler. Eski Mısır'da Firavun'un en önemli görevlerinden biri, insanlar ve tanrıları arasındaki dengeyi korumaktır. Onun görevi, altındaki herkesin iyi bir şekilde bakıldığından ve sınırların güvende olduğundan emin olmaktır. Bu hem halk hem de toprak için iyiydi. Krallığın hükümeti, her bireyin bir rolü olduğu ve toplumun hiyerarşik yapısındaki yerini bildiği bir sistem anlamına gelir. Ancak, bu hiyerarşik yapı III. Ramses döneminde sona erdi, bu dönem Mısır'ın Yeni Krallık döneminin sonuna denk gelir, M.Ö. 1186-1155 yılları arasında gerçekleşti. Bu dönemde, doğal kaynakların kıtlığı nedeniyle bürokrasi zayıfladı (Mark, 2017).

İnsanlık tarihindeki inanç ve ritüel, insan topluluklarının hayatını derinden etkileyen temel unsurlardır. İnsanlar, doğayı, gökyüzünü, yeraltını ve yaşamlarını yönlendiren güçlere dair kavramları, mitleri ve ritüelleri geliştirmişlerdir. Bu kavramlar, ataları, ölümler, ölüm, doğum, kahramanlar ve daha birçok konuyu içermiştir. Bu unsurlar, hayvanlardan dağlara, sulara, güneşe ve aya kadar çok çeşitli sembollerle ifade edilmiştir. İnsanlar bu inançları, bir şeyleri “kutsal” olarak gördükleri varlıklarla, doğa

olaylarıyla ve birbirleriyle bağlantılı olarak geliştirmişlerdir. Bu inançlar ve ritüeller, topluluklar arasında ortak bir kültür yaratmış ve insanların birbirlerine olan bağlılıklarını ve dayanışmalarını güçlendirmiştir. Bu inançların ve ritüellerin temel amacı, “kötü” olarak kabul edilen şeylerden korunmak, “iyi” olarak kabul edilen normlara uyum sağlamak ve toplumsal düzeni korumaktır. Bu nedenle inançlara bağlılık göstermek, toplumsal sınırlara ve değerlere saygı göstermek anlamını taşır. Tüm bu unsurlar, geleneksel ritüellerin ve mitlerin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ritüeller ve mitler, toplulukların geçmişlerini anlamalarına, inançlarını yaşatmalarına ve gelecek nesillere aktarmalarına yardımcı olur. Aynı zamanda, insanların bir araya gelmesini ve dayanışmalarını desteklerler. Bu önemli kültürel unsurlar, toplulukların ortak bir geçmişi paylaşma, değerlerini koruma ve birlikte yaşama duygusunu güçlendirme açısından kritik bir rol oynar. Ritüel ve mitler, insanların bir arada olma ve birbirlerini daha iyi anlama süreçlerini destekleyerek topluluk bağlarını güçlendirir. (Çobanoğlu, 2019:10).

Mitler eski toplumlar hastaların tedavisinde önemli bir rolü vardır. Eliade, kozmogoni mitleri ele aldığı o mitlerin ve dünyayı tekrar yaratma ritüellerin hasta tedavisindeki rolünü açıklar. Hasta insan, dünya yaratmasına çağdaş sembolü olup ilk yaratış eylemlerine dalar ve o zamandaki dünyayı yaratmak mümkün kılan görkemli güçlerle birleşir (Eliade, 2001:40).

1.1.4.Mit Konusu

Daha önce Fuzulî Bayat’ın mitlerin “genel ve özel” iki kategori altında ele aldığını söylemiştik. Genel kategori dünyanın hemen hemen bütün millet ve halklarında görülen mitler, bu kategori altında kozmogoni (evren oluşumu işleyen) mitleri, antopogoni (ilk insanın yaratılması) mitleri, türeyiş mitleri ve takvim mitleridir. Özel kategori ise dünyanın her halkında görülmeyen mitler, bu kategori altında teogoni (tanrılar konusunu işleyen) mitleri, etiyolojik (köken) mitleri, eskatoloji (dünya sonu) mitleri, Totem mitleri ve Kahramanlık mitleridir (Bayat, 2005:8-11).

1.1.4.1.Kozmogoni mitleri

Kozmogoni mitler, evrenin yaratılışını veya başlangıcını anlatan mitlerdir. Bu mitler, bir kültürün veya topluluğun dünya ve evrenin nasıl oluştuğunu, tanrılar veya doğa güçleri aracılığıyla nasıl şekillendiğini açıklar. Kozmogoni mitler, evrenin kökeni, düzeni ve

doğanın nasıl oluştuğu gibi temel soruları ele alır. Bu tür mitler genellikle sembolizm, alegori ve sembolik karakterlerle doludur. Kozmogoni mitler, bir kültürün dünya görüşünü, inançlarını ve kimliğini derinlemesine yansıtır ve genellikle din, felsefe ve kültürel pratiklerle yakından ilişkilidir. Kozmogoni mitler diğer mit çeşitleriyle ilişkilidir. Eliade, türeyiş ve eskatoloji mitlerin icra edilmelerinde Kozmogoni mitlerin önemini vurgular, ona göre kökeni anlatan mitler kozmogoniye varsayar ve sürdürür, başka deyişle evrenin mükemmel yaratışını model olarak ele alınıp türeyiş mitleri aynı mükemmelliği sürdürmektedir. Bazı türeyiş mitleri icra edildiğinde Kozmogoni unsurların yaratılışıyla başlatılması ilk kutsal yaratılışa geri dönüşün bir türüdür. Herhangi bir köken, tür, tanrı, soy veya kabilenin kutsallık sembolünü kazanması için gerçeği temsil eden ilk kutsal yaratılışın bir uzantısı olmasıyla bağlıdır. Eliade, ayrıca bireyin hastalıklardan iyileşme sürecinde Kozmogoni mitlerin önemini vurgular, dünya yaratılışıyla simgesel olarak zamandaş kılınan hasta, o en eski bütünlük içine dalar akıl almaz büyüklükteki güçlerin benliğini sarmasına izin verir (Eliade, 2001:37-40).

Kozmogoni mitler, evrenin oluşumu, Kozmogoni mitlerin merkezinde yer alır. Bu mitler, evrenin başlangıcı ve temel özelliklerini anlatarak, genellikle tanrısal varlıkların yaratıcı eylemlerine odaklanır. Tanrılar veya tanrıçalar, evrenin yaratılması sürecinde çeşitli görevler üstlenir ve evrenin oluşumunu şekillendirir. Kozmogoni mitler ayrıca evrenin düzeninin nasıl sağlandığını açıklar. Bu düzen, evrenin işleyişi ve denge içinde varlığını sürdürebilmesi için önemlidir. Mitolojik öyküler, tanrısal varlıkların evreni nasıl düzenlediğini ve denetlediğini anlatır. Ayrıca, Kozmogoni mitler doğa olaylarını açıklamak amacıyla kullanılır (Bayat, 2005:9). Güneşin ve ayın hareketleri, mevsimlerin değişimi, doğal felaketler ve diğer astronomik ve meteorolojik olaylar mitolojik hikâyeler aracılığıyla yorumlanır. Kozmogoni mitler, evrenin doğal süreçlerini anlama çabalarını yansıtır.

1.1.4.2.Antropogoni mitleri

İlk insanın yaratılması mitleri dünya genelinde farklı kültürler ve toplumlar tarafından anlatılan mitolojik öykülerdir. Bu mitler, insanlığın nasıl ortaya çıktığını ve yaratıldığını açıklar. Bayat'a göre bu mitler "Kozmogoni mitin tabiattan cemiyete geçişini simgeler ve Kozmogoni dilin sosyal dile aktarılmasını sağlar" (Bayat, 2005:9). Milletler ve kültürler arasında farklı yaratılış hikâyeleri vardır. Bu mitlerde insanlar farklı tanrısal

yaratıcılardan yaratılır ve toprak, su, tahta vb. gibi doğal elementlerde yaratıldığını konusu ele alınır.

1.1.4.3. Türeyiş mitleri

Genel olarak her millet soyunun ilahî bir kaynağa bağlı olduğuna inanır. Türeyiş mitleri, topluluklarının, kabilelerin, soyların, boyların ortaya çıkışıyla fikirler sunar. Her kabilenin veya boyun kendi kökenini oluşturan bir kurucu atası bulunmaktadır. Bu kurucu atalar, genellikle o kabilenin veya boyun efsanevi veya tarihsel olarak ilk lideri veya önde gelen bir figürü olarak kabul edilir. Bu kurucu atalar genellikle kabile veya boyun tarihine ve kültürel kimliğine büyük bir önem ve anlam katar. Onlar genellikle mitolojide veya tarih kayıtlarında önemli bir yere sahiptirler ve soyun kökenini izlemek ve aidiyet duygusunu güçlendirmek için önemli bir rol oynarlar. Kabile veya boy, adını o atadan almaktadır (Bayat, 2005:9). Türeyiş mitleri, toplumsal ve ahlaki dersler içermesi bakımından değerlidir. İnsanların nasıl yaşamaları gerektiği, doğru ve yanlışın ne olduğu gibi konuları ele alır. Nitekim bir topluluğun veya kültürün kimliğini belirlemeye yardımcı olabilir. Bu mitler, toplulukların kökenlerine, değerlerine ve tarihlerine dair bir bağlam sunar.

1.1.4.4. Takvim mitleri

Takvim mitleri terimi, bir mitoloji içinde zamanın nasıl ölçüldüğünü ve takvimlerin nasıl oluşturulduğunu anlatan öykülere denir. Ancak bu tür mitler, genellikle daha geniş bir mitolojik sistem içinde yer alır ve toplumun zaman algısını ve ritüellerini açıklamaya yönelik özel mitolojik öğeler içerebilir. Takvim mitleri, zamanın nasıl başladığı, ayların ve yılların nasıl adlandırıldığı, özel tatil ve kutlamaların nasıl belirlendiği ve tanrıların veya ilahi varlıkların zamanı nasıl düzenlediği gibi konuları ele alır (Bayat:2005:10). Örneğin antik Mısır mitolojisi içinde de güneş tanrısı Ra'nın yolculuğu ve güneş takvimi hakkında mitler bulunur. Bu mitler, güneşin hareketlerini ve Mısır takviminin nasıl oluşturulduğunu anlatır. Takvim mitleri, kültürel ve coğrafi farklılıklar nedeniyle çeşitlilik gösterebilir ve her kültürün inançlarına, tarihine ve toplumsal yapılarına bağlı olarak değişiklik gösterebilir.

1.1.4.5.Teogoni mitler

Teogoni mitleri, Theogonía, Antik Yunan mitolojisinin temel metinlerinden biri olan ve tanrıların doğuşunu ve soy ağacını anlatan Hesiodos'un epik şiiridir. Bu eser, MÖ VIII. yüzyıla tarihlenir ve Yunanca'nın epik lehçesinde yazılmıştır. Theogonía, Antik Yunan tanrılarının nasıl var olduğunu ve nasıl ilişkilendirildiğini keşfetmeye davet eder. Teogoni mitler, evrenin ve tanrıların nasıl yaratıldığını açıklar. Bu hikâyeler ilk olarak Kaos 'un varlığı ile başlar. Kaos, her şeyin başlangıcı ve bu kaosun içinden tanrılar ve diğer ilahi varlıklar ortaya çıkar. Bayat, bu mitlerin Kozmogoni mitlerle bağlı olduğunu ve tanrılar hakkında mitler yaygın olarak evrenin yaratılmasında tanrıların rolü öne çıktığını ifade eder (Bayat, 2005:9).

1.1.4.6.Etiyolojik mitleri

Etiyolojik mitler, genellikle belirli bir olayın veya olgunun kökenini ve nedenini açıklamak için oluşturulmuş mitlerdir. Bu mitler, toplumların ve kültürlerin belirli ritüellerini, geleneklerini veya doğal olguları açıklamak amacıyla kullanılır. Bu mitler iptidai kavimlerde görmek daha yaygın, teogoni mitleri gelişmiş olan kavimlerde etiyolojik mitleri ikincil duruma gelmektedir. Bu mitler insanın kafasında oluşturduğu sorulara cevap verip soyut ve somut kavramların alegoriğini açıklamaktadır (Bayat, 2005:10).

1.1.4.7.Eskatoloji mitleri

Birçok kültürde bulunan ve dünya veya evrenin sonunun nasıl olacağını, kıyametin nasıl gerçekleşeceğini ve bu sonun ne zaman geleceğini açıklamaya çalışan öykülerdir. Bu mitler, toplumların inançlarına, korkularına ve umutlarına şekil verir. Bayat, dinî inançların güçlenmesiyle dünya sonu ve kıyamet gibi ağırlık kazandığını ve monoteist dinlerin baskısıyla kıyametin belirtileri ve onu hazırlayan sebepleri gibi eskatolojik mitleri oluşturduğunu görür (Bayat, 2005:10). Ragnarök (Norse Mitolojisi) antik Norse mitolojisine ait bir dünya sonu, Maytere'nın Gelişi (Budizm): Buddizm'de, Maytere olarak bilinen bir Bodhisattva'nın gelecekte dünyaya yeniden gelmesi beklenir. Bu, dünya sonunun yaklaştığını ve insanların kurtuluşa doğru ilerlediğini işaret eden ve dünyasını konu alan eskatolojik mitlerin örneklerini oluşturmaktadır. Dünya sonu mitleri, toplulukların inançlarını ve değerlerini yansıtırken, insanların doğayı ve evreni nasıl anladıklarını da yansıtır. Ayrıca, bu mitler genellikle insanların hayatlarını nasıl

yaşamaları gerektiği veya hangi ahlaki değerlere sahip olmaları gerektiği konularında da öğütler içerir.

1.1.4.8.Totem mitleri

Fransızca asıllı totem kelimesi TDK'ye göre “İlkel toplumlarda topluluğun ondan türediği düşünülen ve kutsal sayılan ağaç, hayvan, rüzgâr vb. herhangi bir doğal ongun, nesne” olarak geçmektedir (TDK 2023:3319). Totem mitleri, birçok yerli kabile ve toplulukta bulunan ve bu toplulukların kimliklerini, kökenlerini ve ilişkilerini sembolize eden öykülerdir. Totemler, genellikle doğal dünyadan alınan semboller veya hayvan figürleri olarak temsil edilir ve bu semboller topluluğun ruhani veya kültürel bağlarını yansıtır. Totemler, kabile kimliğini belirlemesinde, ruhsal bağları sembolize etmesinde ve toplumsal rollere işaret etmesinde önemlidir.

Cürci Zeydān, “*Tārīḥu ‘t-temedduni ‘l-İslāmī*” (İslam Medeniyet Tarihi) adlı eserinde, totemizm teorisinin sahibi olan MacLennan'ın temel görüşlerini özetler. Totemizm, ilkel kabilelerin geçtiği bir evre olarak tanımlanır. Totemi benimseyen bir kabile, kendilerinin bu totemden yaratıldığına ve bu nedenle onun adını taşıdığına inanır. Bu kabileler, totemlerinin kendilerini koruduğuna ve savunduğuna inandıkları için, toteme tapınır ve ona yaklaşırlar. Aynı totemi paylaşan üyeler arasında evlilik yasaklanmıştır ve totem halkı içinde soy bağlantıları anneden türetilir, babalık bilinmez. Aile kavramı, bu totem akrabalığına dayalı ve bu kabileler için büyük öneme sahiptir (Zeydān, 2012:254).

1.1.4.9.Kahramanlık mitleri

Kahramanlık mitleri, bir kahramanın serüvenlerini ve onun başarılarını konu alan mitolojik öykülerdir. Bu mitler, birçok kültürde bulunan ve insanların hayranlık duyduğu veya takip ettiği kahramanların hikâyelerini anlatır. Kahraman mitleri, genellikle belirli bir topluluğun veya kültürün değerlerini ve ideallerini yansıtır (Bayat, 2005:11). Efsanevi kahramanlar, kültürel veya toplumsal bağlamda toplulukları bir araya getirme veya farklı kültürel kurumları inşa etme amacı taşıyan karakterlerdir. Bu efsanevi kahramanlar, mitler, masallar veya efsanelerde anlatılan figürlerdir. Bu figürler, toplumun değerlerini, inançlarını ve hayat tarzlarını yansıtırken aynı zamanda topluluğun birleşmesini ve kimlik oluşturmalarını sağlarlar.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1.TÜRK MİTOLOJİSİ

2.1.1.Türk Mitolojisine Genel Bakış

Türk mitolojisi ve kültürel mirası üzerindeki araştırmalar, tarihin farklı dönemlerinde yoğun ilgi çekmiştir. Bu ilgi ve araştırmaların yoğunluğu zaman içerisinde dalgalanmalar göstermiştir. Türk mitolojisi, tarihî süreç içerisinde farklı coğrafyalar ve kültürlerle etkileşim içerisinde olmuş ve dolayısıyla bu alanın incelenmesi karmaşık bir hale gelmiştir. Bu sebeple, Türk mitolojisi üzerine yapılan araştırmaların önemi bir hayli büyük ve tarih boyunca birçok bilim insanı bu alana önemli katkılar sağlamıştır.

XIX Yüzyılda yabancı ve yerli birçok bilim insanı Türk mitolojisi üzerine sistematik çalışmalara imza atmıştır. Bu alandaki değerli çalışmalarından dolayı İakinf Biçurin, Rodloff, İya Vasilyevna Stebleva, Artem Potapov ve Sergei Neklyudov öne çıkmışlardır. Biçurin, özellikle Çin kaynaklarından Türk mitolojisi ve tarihine dair önemli bilgiler sunarak bu alanda derin araştırmalar yapmıştır. Rodloff ise Türk halklarının geleneksel dini uygulamalarının temelini oluşturan şamanizm konusunda gerçekleştirdiği çalışmalar ile dikkat çekmiştir. Stebleva'nın Orhun-Yenisey yazıtları üzerinde yaptığı araştırmalar sayesinde Türk mitolojisinin kökenlerini ve evrimini anlamamıza önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca, Potapov'un Umay Tanrıçası üzerine yazdığı çalışma ve Neklyudov'un Türk mitolojisinin karmaşık problemlerine yönelik katkıları, bu alandaki bilgimizi artırmış ve derinleştirmiştir. Bu bilim insanlarının çalışmaları, Türk mitolojisinin zenginliğini ve çeşitliliğini artırarak daha iyi anlamamıza olanak sağlamıştır. Bu yabancı yazarlara ek olarak Fuzulî Bayat, Rasim Efendiyev, Salman Mümtaz, Fuad Köprülü, Abdulkadir İnan, Murat Uraz, Bahaeddin Ögel, Muhammed Hüseyin Tahmasip ve diğer Türk yazarların yaptığı çalışmaların da Türk mitolojisi üzerindeki anlayışımızı büyük ölçüde genişletmiştir (Bayat, 2005:17-24).

Türk mitolojisi ve tarihine dair en eski belgeler, Orta Asya'da bulunan yazıtlar ve metinler üzerinden gün yüzüne çıkmıştır. Bu kaynaklar arasında öne çıkanlar şunlardır: *Bugut Yazıtı*, Selenga Irmağı'nın kollarında bulunarak Türk mitolojisi ve pagan düşüncesini yansıtan önemli bir kaynaktır. *Orhun Yazıtları*, Kültigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtları ile Ongin adlı yazıt, Orhun Irmağı bölgesindeki Türk halklarının

tarihini, liderlerini ve mitolojik inançlarına ışık vurması bakımından önemlidir. “*Batı Türk Yazıtları*”, beş kısa yazıt ile taş üstüne yazılmış olup Türk mitolojisinin figürlerini ve inançlarını yansıtır. Uygur Yazıtları, Orhun Irmağı kıyısındaki Uygurlardan gelir ve Türk mitolojisinin ve tarihinin daha sonraki dönemlerine ait önemli kaynaklardır. X. yüzyılın sonunda yazılmış bir fal kitabı “*İrk Bitig*”, Türklerin göçebe ve “animist” geleneklerine dair bilgiler içerir. *Oğuz Kağan Destanı*, Türk mitolojisinin önemli bir parçası ve İslam etkisi altında değişime uğramıştır. Ebül-Gazi Bahadır Han’ın yapıtları, Türk mitolojisi ve kültürü hakkında önemli bilgiler sunar ve geleneksel inançlara ve tarihe dair değerli kaynaklar içerir. İbnü Mühenna’nın açıklamalı sözlüğü ve diğer Türkçe sözlükler, Türk dilinin ve kültürünün anlaşılmasına yardımcıdır. Ebu Hayyan el Gırnati’nin “*Kitābu’l-İdrāk li Lisāni’l-Ārāk*” adlı çalışması da Türkçe üzerine önemli bilgiler içermektedir. Kaşgarlı Mahmud’un “*Dîvānu Lugâti ‘t-Türk*”, Türk arasözleri ve şiirlerini aktarmasında önemli kaynak sayılır ve bize Türk gelenek, görenek ve inançları hakkında bilgi vermektedir. Türk tarih ve mitolojisinin anlaşılmasında kullanılan ana kaynakların çoğu, Çin kaynaklarına dayanmaktadır. Türk geçmişi, kültürü ve mitolojisi hakkında bilgi edinme çabalarında, bu kaynakların değerinin çok büyük olduğu inkâr edilemez. Bunlar, Türklerin Orta Asya’daki ve çevresindeki etkileşimlerini, göçlerini ve tarihlerini aydınlatmada belirleyici bir rol oynar (Roux, 2011: 11-15). Bununla birlikte, Çin kaynaklarının kullanımı bazı uygulama zorluklarına da işaret etmektedir. Çin tarihçilerinin bakış açıları ve dilleri üzerinden sundukları bilgilerin dikkatlice değerlendirilmesi gerekmektedir. Bir başka deyişle, bu kaynaklardan sağlanan bilgilerin çok çeşitli perspektiflerden çıkarılması önemlidir.

Mitoloji geleneği oluşurken çeşitli faktörlerin rolü vardır; Bunlar arasında doğa, ekonomi, insan ve toplum öğelerini sayabiliriz. Hızlıca Türk mitolojisine bakacak olursak, Orta Asya’da Altay Dağları, Tanrı Dağları-Kuzeybatı Asya sahası, Ural Dağları arası, Altay-Kırgız bozkırları arası, Baykal Gölü’nün güneybatısı, Altayların doğusu veya 90. boylamın doğusu gibi bölgelerde gerçekleştiğini belirlenebiliriz. Elbette Türklerin geniş coğrafyada yer alması, onların net sınırlarını belirlemeyi zorlaştırır. Orta Asya iklim koşullarını incelediğimizde, otlaklar, verimsiz düzlükler ve kum çöllerinden oluşan bir yapı gözlemlenir. Bitki örtüsü, iklim, su durumu ve toprak cinsi gibi unsurlara bağlı olarak değişiklik gösterir (Koca, 2017:3-6).

Türklerin tarih öncesi dönemlerden itibaren atlı-göçebe yaşam biçimini benimsediği görülmektedir. Bu yaşam tarzı, coğrafi ve iklimsel koşullar doğrultusunda evrimleşmiş ve Türk topluluklarının temel kimliğini oluşturmuştur. Türkler, kışın sıcak bölgelerde bulunan “kışlak”larda konaklarken, yaz aylarında “yaylak” olarak tanımlanan yüksek bölgelere göç etmektedirler. Hayvan sürülerinin taze ot ve su kaynaklarına sürekli erişimi, bu düzenli göçlerle sağlanır. Türklerin ekonomisi, temel olarak hayvancılığa dayanmaktadır. Bu ekonomik modelin iki ana taşıyıcısı, atlar ve koyunlardır. Büyük sürülerin idaresi, yeni otlak ve su kaynakları bulma gibi işler, atların hızı ve taşıma kapasitesi sayesinde gerçekleştirilirdi. Atlar, göçebe hayatın merkezinde önemli bir role sahip çünkü sürülerin sevk ve idaresi, zamanın en hızlı taşıma aracı olan atlarla gerçekleştirilirdi. Demir, silah yapımının temel malzemesi olmuş ve atlı-göçebe topluluklar için büyük bir öneme sahiptir. Türklerin geleneksel becerileri arasında demir işçiliği özel bir yere sahipti ve bu yetenekleri ile bilinirlerdi. Silahlar, savunma ve saldırı amaçları için kullanılmış ve Türklerin hayatta kalmasına ve güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Savaşlar ve akınlar, Türk topluluklarının yaşam biçiminin ve ekonomisinin tamamlayıcı bir parçasıdır. Bu faaliyetler, düşman topluluklardan ganimet toplama amacı taşımaktadır. Düşman topluluklar, genellikle savaş ganimetleri ve yağmalanan malzeme ile bilinçli bir şekilde hedef alınırlar. Bu ganimetler, ekonomik kaynaklarını artırmak için kullanılır ve topluluğun refahını artırır. Savaşlar ve akınlar, aynı zamanda Türk liderlerine maddi güçlerini ve itibarlarını artırma fırsatı sunmaktadır. Başarılı akınlar, liderlerin gücünü artırarak, topluluğun üzerinde otorite kurmalarını sağlar. Bu, sonunda devlet başkanının liderlik ettiği topluluğun hâkimiyetini artırırken, ekonomik refahlarını da iyileştirir (Koca, 2017:14).

Türklerin insan ve toplum unsuru ise Türklerin ideal insanını cesaret ve kahramanlık temelinde şekillendirilen bir karakter olarak tanımlayabiliriz. Türk, zorlu yaşam koşulları ve karşılaştıkları güçlüklerle baş etmek için cesur ve kahraman bir tutuma sahip olmayı önemsediler. Bu özellikler, onlara toplum içinde büyük bir saygı görmüş ve övgü almıştır. Türkler, zafer ve başarıya ulaşma isteğiyle dolup taşırlar. Düşmanlarını alt etme arzusu, onları sürekli olarak motive eder ve savaşın en yoğun anlarında bile ölümü küçümseyebilirler. Adaleti koruma ve yardımseverlik, kahramanların karakterlerinde derin izler bırakır. Güçsüzlere ve haksızlığa uğrayanlara yardım etme amacı taşırlar. Toplum içinde, cesaret ve kahramanlıkla dolu bireyler

büyük bir saygı ve onur kazanırlar. Fedakarlıkları ve cesaretleri, toplumun saygısını kazanır. Kahramanlar, erdemlerini ve topluma faydalı hizmetler sunmayı önemserler. Toplum ve devlet için yaşamlarını riske atma cesareti büyük bir değer taşır. Her bireyin kişisel yeteneklerini ve başarılarını sergilemesi, Türk kültüründe büyük bir öneme sahiptir. Herkes, kendi yetenekleriyle toplum içinde değer kazanır ve saygı görür. Özel isimler, kahramanların özelliklerini yansıtır ve onurlandırır. Kahramanlar savaş ve akınlarda “er” adı aldıklarında toplumları tarafından büyük bir saygı ve onur ile karşılanır (Koca, 2017:10-12).

2.1.2.Kozmogoni Mitleri

2.1.2.1.Proto Türklerin evren anlayışı ve “Yaruk” ve “Kararık” ilkeleri

Altay Şamanist Türk topluluklarının kozmolojik anlayışı oldukça karmaşık ve çok katmanlıdır. Bu kavrayış, dünyayı üç temel katmandan oluşan bir yapı olarak tasvir eder; Şamanist inançlara göre evren, üç katmandan oluşan bir yapıya sahiptir. En üst katman olan Gök, on yedi katmandan oluşur ve ışık âlemi olarak kabul edilir. Bu katmanlar, gökyüzündeki tanrılar, koruyucu varlıklar ve iyi ruhlar tarafından doldurulmuştur, yaratıcı güçleri ve pozitif enerjileri temsil eder. Orta katman Yeryüzü, üç katmanlı evrenin merkezinde ve insanların yaşadığı bir yerdir. Gök ile yeraltı dünyalarının etkisi altında bulunan Yeryüzü, evrenin denge noktası olarak kabul edilir. Alt katman ise Yeraltı dünyası ve yedi veya dokuz katmandan oluşur. Bu karanlık âlem, yeraltındaki kötü ruhlar, ifritler ve kötü tanrılar tarafından işgal edilmiştir. Yeraltı, evrenin karanlık ve negatif enerjilerini temsil eder. Bu üç katmanlı evren anlayışı, Şamanist inanç sisteminde evrensel dengenin ve etkileşimin temsili olarak kabul edilir. Türkler, bu kozmolojik anlayışlarını doğanın yönlendirdiği bir yaşam biçimi olarak içselleştirmişlerdir. Ayrıca, dünyayı sadece kuzey-güney veya doğu-batı olarak değil, bu yönleri her birine birer renk atfederek anlamlandırmışlardır. Gök ve yer-sub'un (yer-su, yeryüzü) her birini birer evrensel “nefes” olarak kabul ederek, bu evrenlerin zıtlık içinde birbirini tamamlayan bileşenler olduğuna inanmışlardır (Esin, 2001:19).

Türk mitolojisinde önemli bir rol oynayan “Yaruk” ve “Kararık” ilkesi, temel zıtlıkları ve dengeyi temsil eder. Bu ilke, siyah ile beyaz, doğu ile batı, kuzey ile güney, erkek ile dişi gibi temel ayrımları içerir. Bu temel ayrımların bilinç altından gelen bir olgu olduğu ve insanlar arasındaki farkları açıklamak için kullanıldığı kabul edilir. Eski Türk

düşüncesinde yaygın bir görüş, gök ve yerin temsil ettiği iki evrensel ilkenin, birbirine zıt fakat birbirini tamamlayan iki nefes olarak kabul edildiği bir sistemdir. Bu düşünce sistemi “Evrenselci Dikotomi” olarak adlandırılır (Esin, 2001:19-22). Türk kozmolojisinin temelindeki bu düşünce sistemleri, evrenin karmaşıklığını ve derinliğini anlamak için önemli ipuçları sunar.

2.1.2.2. Zaman

Zaman, sürekli bir değişim dünyasının ölçülebilir boyutlarından biridir. İnsanlık tarihi boyunca zamanın doğuşu ve doğası konusunda çeşitli düşünce sistemleri ortaya çıkmıştır. Bu kavramın doğuşu muhtemelen gök cisimlerinin düzenli hareketleri ve mevsimler arasındaki düzenlilikle ilişkilendirilmiştir. Zaman kavramı insanlar tarafından sorgulanmış ve somut bir anlam vermeye çalışılmıştır, ancak zamanın doğası hakkında net bir yanıt bulunamamıştır. Zaman, göksel cisimlerin evreleri ve canlı varlıkların yaşam süreçleri, hatta ölüm sonrası değişimlerle ölçülmüştür. Çin’de olduğu gibi Türk kültüründe de insan ruhunun, dönen varlıklar arasında olduğu düşünülmüş, ruhun bir tür güçle hareket ettiği anlatılmıştır (Esin, 2001:50-52).

Çin inancına göre, ölümden insan ruhunun iki yönlü olduğu düşünülmüş; bir kısmı yeraltına giderken diğer kısmı göğe doğru hareket eder. Ölüm sonrasında ruhun, kaplan benzeri varlıklar tarafından ele geçirilme tehlikesi olduğuna inanılmış ve ruhu ailesinin yanında korumak adına ritüeller gerçekleştirilmiştir. Çin’deki kozmolojik düşüncelerin, belki sistematik olmasa da Türk kültüründe de hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Varlıkların gök ve yer ilkeleri arasında döndüğü fikri, Türk toplumlarında yaygın olmuş, hatta Çin sınırlarının ötesinde, batıya doğru da yayılmıştır. Bunun bir örneği, İbn Fadlân’ın Ural Dağları’nda tanıştığı Başkurtlar arasında görülmüştür. Başkurtlar da gök ve yer arasındaki ikili ilkeye paralel olarak, yaz ve kış, gece ve gündüz gibi konseptleri ve ruhların taşıyıcısı olarak düşünülen rüzgârı kutsal kabul etmişlerdir. Bu düşünceler, farklı toplumların kavrayışları içinde zamanın ve ruhun doğası üzerine çeşitli anlayışları yansıtmaktadır (Esin, 2001:54-55).

2.1.2.3.Mekân

2.1.2.3.1.Gök ve uzay

İlk bölümde tabiatın önemi ve mitolojiyi oluşturma rolüne değinmiştir. Orta Asya’da yaşayan eski Türk Çular göçebe hayatı yaşamışlar. Çular, evreni ve kâinatı kubbeli bir otağa benzetiyorlardı, üstünde de bir otağ veya şemsiye bulunan iki tekerlekli bir araba gibi düşünüyorlardı. Bu sembolizm, Çin astrolojisinin dört yöne göre yedişer gruba ayrılan 28 burcu yansıtıyordu; şemsiyenin 28 dilimi burçlarla örtüyordu. Aynı şekilde, arabanın iki tekerleği de güneşi ve ayı temsil ediyordu. Dört yön ve merkezdeki dağlar ise göksel kubbeyi taşıyan unsurlardı. Gök kubbe, Kutupyıldız’ı olarak bilinen gök tanrısının sarayının merkezinde bulunuyordu. Ayrıca, dört ana yön ile diğer dört ara yön, dokuz saraya bölünmüş olarak kabul ediliyordu (Esin, 2001:40).

Gökyüzü, Türk mitolojisinde yüzyıllar boyunca kutsal bir değere sahip olmuştur. Gökyüzü, yaratıcı tanrıların, kutsal varlıkların ve diğer ruhsal varlıkların yaşadığı ve etkileşimde bulunduğu bir kutsal mekân olarak kabul edilir. Bu inanç, Türklerin mitolojik ve manevi dünya görüşünün temel unsurudur. Yakut Türklerinin köken efsanelerinde, Türk topluluklarının kutsal kurtlarına “Kök-Böri” veya “Gök Kurt” demelerinin altında derin anlamlar yatar. Türklerin tarihî bağlamda bu önemli sembole “Kök-Böri” demelerinin temelinde pek çok neden yatar. “Kök” kelimesi, gök veya semavi anlamına gelir, gökyüzünün derin mavisıyla özdeşleşir. Türkler için gök, yaşamın kaynağı ve sonsuzluğun sembolüdür (Ögel, 2020:40).

Altay Türklerinin “*Maaday Kara Destanı*” gibi kaynaklarda da bu kavramlar sıklıkla vurgulanır. Kahramanın doğumu, gökyüzüyle, altın ile gümüş ve gökyüzündeki cisimlerle ilişkilendirilir. Kahramanın “göğsü baştan aşağı saf altın idi, sırtı baştan aşağı saf gümüş idi” şeklinde tasvir edilmesi, onun kutsal bir varlık olduğunu ve gökyüzüyle yakın bir ilişkisi olduğunu vurgular (Altay Destanı Maaday Kara, 1999).

Kahraman Kögüdey-Mergen’in gökyüzüne yükselme isteği, Türk mitolojisinin temel inançlarından birini yansıtır. Bu “cennete uçma” düşüncesi, ölümden geçmeden ölümsüzlüğe ulaşabilme düşüncesini yansıtır ve cennet, gökyüzünün yüksek katlarında bulunan, iyilikle ilişkilendirilen ruhların, meleklerin ve bolluk bereketin bol olduğu bir mekân olarak kabul edilir. Yıldızlar, yeryüzündeki iyi insanların sembolleri olarak kabul edilir ve gökyüzü, insanların manevi ve dini inançlarının merkezlerinden biri

haline gelir. Türk mitolojisinde gökyüzünün bu şekilde kutsal bir mekân olarak kabul edilmesi, toplumun inançlarına derin bir anlam katar ve manevi dünyalarının temelini oluşturur (Eliade, 1999:297).

Türklerin evren anlayışı çeşitli katmanlara ayrılıyordu. Batı Türkleri gök kubbeyi genellikle yedi kat olarak düşünürken, Doğu Türkleri bu sayıyı dokuz olarak kabul ederlerdir. Altay Türkleri ise gökyüzünü 12, 16 veya 17 katlı olarak tasavvur ediyorlardı. Tanrı katı olarak kabul edilen 9 veya 7. katın dini önemi büyük olup, şamanlar, 5. kata kadar çıkabiliyorlardı. Göğün “kapı bekçileri” olarak çift başlı kartallar önemli bir simgedir. Türkler, uzayı ve göğü farklı varlıklar olarak ayırırken, “Hava” veya “Kalık” adını verdikleri bir gök boşluğu düşüncesiyle uçsuz bucaksız gök kubbesiyle ilişkilendiriyorlardı. Gök kubbesi genellikle Dünya ve yerle bağlantılı olarak algılanırken, uzayı ve yıldızların döndüğü sonsuzluğu Macro-Cosmos olarak görüyorlardı. “Gök Çıkrığı” olarak adlandırılan gök çarkı, yıldızları taşıyan bir yapı olarak düşünülüyordu. Eski Türkler, gök kubbesinin sürekli döndüğüne inanır ve buna “Gök Çıkrığı” derlerdi. Tanrı’nın yüce ve sonsuz bir yerde bulunduğu inanılır ve bu yüksekliği “üzeliksiz” olarak adlandırılır. Türk kültüründe gök kubbesi ile ayrılmış olan göğün, uzaydan ayrı bir varlık olarak algılandığı, gök kubbesinin dünya ve yerle ilişkili olduğu ve uzayın sonsuz bir büyük âlem olarak kabul edildiği genel bir inanış mevcuttur (Esin, 2001:39-44).

2.1.2.3.2.Semavî cisimler

Türk kozmoloji mitolojisinde semavi cisimler, gökyüzü, yıldızlar, Ay, Güneş ve evrenin yapısıyla ilgili pek çok farklı inanç ve hikâyeler içerir. Bu mitler, Türk toplulukların tarih boyunca gözlemledikleri gökyüzü olayları ve doğaüstü unsurlar üzerine şekillenmiştir. Özellikle Oğuz Kağan destanında gökyüzü ve semavi cisimlerle ilgili önemli bilgiler bulunur. Türk mitolojisinde gökyüzü, genellikle Tanrı’nın evreni yarattığı, yıldızlar ve gök cisimlerinin Tanrısal varlıkların izleri olduğu şeklinde anlatılır.

Güneş ve ay, Türk mitolojisi ve Orta Asya kültüründe önemli semavi cisimler olarak değerlendirilmiştir. Bu semavi cisimler, mitolojik ve kültürel açıdan zengin özellikler taşımaktadır. Güneş, Türk mitolojisinde yaşam kaynağı ve doğan sembolü olarak kabul edilir. Türk düşünce ve destanlarında “güneş dişi- ana” sayılır ve genellikle ışık,

sıcaklık ve bereketin kaynağı olarak görülür. Güneşin doğuşu ve batışı, günün başlangıcı ve sonu olarak değerlendirilir. Bu durum, günün nasıl başladığı ve mevsimlerin nasıl değiştiği gibi temel doğa olaylarıyla ilişkilendirilir. Güneş, adeta bir tanrısal varlık olarak kabul edilir ve kimi mitlerde güneşin insan yaşamı üzerinde doğrudan etkisi olduğuna inanılır. Örneğin, bazı halk hikâyelerinde büyük kahramanların güneş ve ayın himayesi altında olduğu anlatılır. Ay da Türk mitolojisinde önemli bir semavi cisimdir. Türk düşünce ve destanlarında ay erkek sayılır. Ay Türk ve Hunlar arasında tanrı olarak görülüyor, ancak Uygur Türklerin mâni ve buda dinlerine girmesinden sonra “Ay Tengri” deyişi görülmeye başlanır (Ögel, 2020:247). Ay, bereketin, döngüsel değişimin ve soğğun sembolü olarak kabul edilir. Ayın hareketleri insan yaşamıyla ilişkilendirilir ve önemli olaylarla bağlantılıdır. Ayın, döngüsel değişimleri ve farklı evreleri, doğanın dengesi ve kadim inançlarda kutsallığı ile ilişkilendirilir. Bazı mitlerde, ayın insanlara yardım ettiği ve soğğu temsil ettiği anlatılır. Altay Türkler masallarında bunun örneği görülür;

“... yeryüzünde, insanları yeyip bitiren bir dev (yelbegen) varmış. Tanrı, bu devi öldürmeği düşünmüş. Güneş:” ben sıcak ve ateşim ile devi öldürebilirim. Ancak, insanları da yakabilirim”. Demiş ve vazgeçmiş.

Ay ise:”- insanlar, benim soğğuma dayanabilirler. Bunun için ben, devi öldürebilirim” demiş ve yeryüzüne inmiştir” (Ögel, 2020:243).

Orta Asya kültürlerinde güneş ve ayın kutsallığı ve sembolizmi, farklı topluluklar arasında çeşitli efsaneler ve ritüellerle ifade edilir. Şamanist inançlara göre güneş ve ay, kötü ruhlarla mücadele ederler ve zaman zaman bu ruhlar tarafından ele geçirilirler.

Güneş ve ayın tutulmaları bu kötü ruhların müdahalesi olarak görülür. Buna karşı çeşitli ritüellerle bu ruhları korkutma çabaları ve kurtarma girişimleri yapılmaktadır. Arapça kökünden gelen Türk lehçelerinde kullanılan “Kusûf” ve “Husûf” kelimeleri, güneş ve ay tutulmalarını ifade etmek için kullanılır ve bu durum eski inançların izlerini taşır (İnan, 1986:29). Bu semavi cisimlerin mitolojik özellikleri, Orta Asya kültürleri içinde değişiklik gösterebilir ve farklı toplumların inanç sistemleriyle ilişkilidir. Ancak genel olarak güneş ve ay, yaşamın temel kaynakları ve insan yaşamı üzerinde etkili doğaüstü güçler olarak kabul edilmiştir.

Yıldızlar, eski Türk mitolojisinde yıldızlar, gökyüzündeki önemli ve kutsal varlıklar olarak kabul edilirdi. Türk toplulukları, yıldızlara derin bir saygı duyar ve onlara çeşitli

anlamlar yüklerdi. Yıldızlar, gökyüzündeki sabit ve parlayan cisimler olarak görülürdü ve genellikle hayatın bir parçası olarak değerlendirilirdi. Yıldızlar, genellikle rehberlik, yol gösterme, zamanın ölçülmesi ve yönlendirme amacıyla kullanılırdı. Özellikle göçebe yaşam tarzına sahip Türk toplulukları için yıldızlar, seyahat ederken yön belirlemede kritik bir rol oynardı. Kutup yıldızı gibi belirli yıldızlar, yön bulmada özel bir öneme sahipti çünkü sabit konumda oldukları için sabit bir referans noktası olarak kullanılırdı. Türklerde soğuk ve sıcak havalar yıldızlar ve gezegen hareketleriyle ilgidir. “Soğuk havalar gezegenlerin deliklerinden, yer yüzüne inerlermiş”. Yakut Türklerin efsanesinde ise bir zamanda hava çok soğukmuş, bir şaman göğe çıkar, bir ağaca bağlı gezegenlerin bağlarını keser, gezegenler hızlı dönünce havalar ısınır (Ögel, 2020:253).

Kutup yıldızı, eski Türk düşüncesinde tanrı, dünya ile gezegenleri kutup yıldızına bağlamıştır. Kutup yıldızı Türkler arasında farklı sembollerle canlandırılmış, atlı Türkler ona “Altın kazık”, “demir kazık” demişler, bazı kuzey Türkleri ise onu “kuluçka”ya benzetmişler, çünkü kuluçka da yerinde durur. Kutup yıldızı oğuz destanlarında “parlaklık” sembolü canlandırırdı, “Oğuz kağan bir yerde Tanrı’ya dua ediyormuş. Birdenbire bir karanlık basmış ve gökten parlak bir ışık düşmüş. Işığın içinde, güzel bir kız oturuyormuş, başındaki tacı demir kazığı canlandırıyormuş” (Ögel, 2020:223).

Kutup yıldızı atlı Türkler arasında tanrının at kazığı sayılıyordu. Katanof’un gördüğü bir geleneğe göre “tanrıların bir atı vardı. Bunun içinde, Tanrı’nın evinin önünde, atını bağlaması için bir kazık vardı” .(Ögel, 2020, s. 224) Kutup yıldızına “orta kapı, Tanrı yolu” diyenler vardır, şamanlar göğe çıkarken bu kapıya kadar çıkarlardı ve daha fazlasını gitmezlerdi. Bazı Altay Türklerde kutup yıldızı göğün 5. Katında bulunuyordu (Ögel, 2020:224).

Saman Yolu, Türk kültüründe çeşitli anlamlara sahip olan önemli bir kavramdır. Saman Yolu, Türk mitolojisinde ve geleneksel inanç sistemlerinde, gökyüzünde parlak ve belirgin bir şerit olarak tanımlanmaktadır. Bu göksel olgu, Türk kültüründe çeşitli sembolik anlamlar taşımaktadır. Bu yol, genellikle “Kuşlar Yolu” ya da “Gök Yolu” olarak da adlandırılmıştır; çünkü kuşların göç ettiği yönün, özellikle göçebe kuşların rotası olarak kabul edilir. Efsanelerde bu yol, gökteki parlak izler ya da kuşların geçtiği

yönlerle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca, Saman Yolu bazı mitlerde Tanrısal bir anlam taşır. Göklerdeki parlaklık, Tanrı'nın gezindiği yer olarak düşünülür ve insanlık için kutsal ya da rehber bir yol olarak yorumlanabilir. Diğer bir perspektiften Saman Yolu, avcılarının veya geyik avcılarının izleri olarak da anılır. Bu yol, gökteki belirgin izlerle avcılar arasında bir bağlantıyı temsil edebilir. Türk mitolojisinde Saman Yolu hem göksel bir olgu hem de sembolik bir anlam taşır; göklerdeki parlak izlerin, kuşların rotası ve Tanrısal bir yol olarak çeşitli inanç ve efsanelerde kendine yer bulmuş bir kavramdır (Ögel, 2020:272).

2.1.2.3.3.Yeryüzü

Yeryüzü, insanların yaşadığı bir alan olmanın ötesinde, çeşitli toplumların düşünce dünyasında önemli bir yer tutar. İnsanlar, bu alanla ilişkilerini düzenlerken, hem ampirik gerçeklere dayanan rasyonel bir düşünce biçimini hem de bilinmeyen faktörlerin varlığını içeren, öngörülemeyen durumları dikkate alan bir inanç sistemine sahiptir. Eski Türk inanç sistemi içinde yer alan “tabiat kültleri”, doğanın varlıklarının gizli güçlere sahip olduğu inancına dayanır. Bu inanç, yeryüzüne ait unsurlar ile gökyüzüne ait unsurlar arasında bir ikili yapı oluşturur. Gökyüzüyle ilgili unsurlar olan güneş, ay, yıldızlar, gök gürlemesi gibi öğeler, gök dünyasının bir parçası olarak kabul edilir ve yeryüzü unsurlarıyla bütünleşerek “ideal yasa ve düzen” anlayışını tamamlarlar. Diğer taraftan dağlar, tepeler, ağaçlar gibi “olumlu” işlev ve anlamlara sahip yeryüzü unsurları, yeryüzü dünyasının yanı sıra “gök dünya” ile bağlantılı unsurlardır (Ögel, 2020:180). Bu unsurlar, “yer-su ruhları” olarak adlandırılan ve göksel bir kökene sahip olduğuna inanılan varlıklar sayılır ve yeraltının karanlık güçleriyle mücadele ederler.

Yeryüzü inançları, Yunan kaynaklarında da Türklerin yerin kutsallığına inandığına dair bahsedilir. Eski Türk inanç sisteminde kutsal dağlarla ilişkili birçok inanç gelişmiştir. Aynı şekilde rüzgâr ve yağmurun mitolojik öğeleri, yer-su kültüyle doğrudan bağlantılıdır. Araştırmacılar, eski Türk metinlerinde yer-sub'un kutsal olduğunu ve “vatan” anlamına geldiğini gösterirler. Bu kutsal unsurları birleştiren toplumlar, onları en yüksek koruyucuları olarak görmüşlerdir. Yer-sub, vatanın yanı sıra mitolojik bir güç anlamına gelir (Ögel, 2020:325). Örneklerden çıkarılan sonuçlar, yer-sub'un Türk uygarlığında mitolojik vatan anlamını taşıdığını gösterir. Eski efsaneler, gelenekler ve

mitoloji, Türk toplumlarının düşüncesinde yer-sub kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu iki kavramın birleşimiyle vatanı içeren mitolojik bir inanç oluşmuştur. Bu inanışa göre evren, Türklerin büyük yuvası ve dünya egemenliği hedefleri, bu sahiplenme hissi doğrultusunda gelişmiştir.

2.1.2.3.4. Yeraltı

Evrenin tasarımıındaki yeraltı dünyası, üçlü tasarımın en alt katmanı olarak kabul edilir ve gök dünyasının aksine, kötü ruhların ve tanrıların mekânı olarak tasvir edilir. Yedi, dokuz gibi farklı katlardan oluşur ve bu katlarda şeytanlar, devler, korkutucu yaratıklarla birlikte yeraltının hâkimi bulunur. Yaratılış ve oluşum efsanelerine göre, karanlık yeraltının hâkimi olan “Erlık” temelde “Gök âlem”deki diğer yaratıcı ve koruyucu güçlerle birlikte bulunurdu. Ancak kıskançlığı, bencilliği ve hilekârlığı gibi olumsuz nitelikleri sebebiyle, “Gök âlem”in yasa ve düzenine uymadığı için cezalandırılır ve yerin yedi kat altına, yani “Tamu”ya (Cehennem) gönderilir. Orada kendi yasa ve düzenini kurar, “Gök âlem”in kutsalları ile mücadele ederek insanlar dahil diğer varlıkları etkilemeye çalışır (Ögel, 2020:464-466).

Yeraltında bulunanlar, yeryüzünde idealize edilen hayat tarzına ilişkin olumlu faaliyetlerde bulunmayanlardır. Yani sıradan varlıkların ölüm sonrasında gidecekleri inanılan Tamu, başta olmak üzere yeryüzündeki varlıklara zarar verecek karanlık güçlerin sembolik mekânı olduğuna inanılır (İnan, 1986:80-81). Yeraltı, insanüstü bir boyuttur; ruhların, ölümlerin âlemdir. Karanlık güçler burada hüküm sürer.

Yeraltı dünyasının kağanı “Kara-Kula”, bu dünyanın asıl hâkimi olan “Erlık”ın kızıyla evli ve yeryüzüne inerek halka zulmeder. Kara-Kula’nın nefesi dikili ağaçları kırar, dağları dondurur ve yeryüzüne zarar verir. Yeryüzündeki insanlar ve diğer canlıların varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan tabii düzenin bozulması, felakete uğramış olmasının temel nedeni yeraltının karanlık güçlerinden kaynaklanmaktadır. (Arslan, 2005:6).

Yeraltı dünyasının varlıkları, evrenin en temel varoluş unsurlarıdır. Bu varlıklardan biri eksik olursa, ideal düzen bozulur; bu nedenle ancak göğe ilişkin “ilahî irade” bu düzeni sağlayabilir. Ayrıca, kahramanın yeraltında yaptığı yolculuk sırasında karşılaştığı engelleri aşmasına yardımcı olan “birbirine eş yedi bahadır” bulunmaktadır. Bu

varlıklar, kahramanı zor durumlardan kurtarır. Dolayısıyla, yeraltı dünyasında bulunan tüm güçler olumsuz değildir. Yeraltı dünyası, bir yönden yeryüzüne bağlanır ve dolaylı olarak “merkez gökyüzü” ile bütünleşir.

2.1.2.3.5.Dağlar

Türk kültüründeki dağların anlamı ve kutsallığı, tarihsel, dini ve mitolojik bağlamlarda çok önemli bir yere sahiptir. Dağlar, pek çok açıdan önemli semboller olarak Türk mitolojisi ve tarihinde öne çıkmıştır. Ötüken gibi ünlü dağların yanı sıra P’o-teng-ning-li (But Tengri) ve Kögmen gibi dağlar da mitolojik anlatılarda öne çıkmış ve önemli tanımlamalarla hatırlanmıştır. Türk mitolojisi ve kültüründe dağlar, kutsal ve gizemli mekânlar olarak kabul edilmiştir. Dağlar sadece coğrafi oluşumlar değil, aynı zamanda dini ve ritüel anlamlarla önem taşımıştır. Metinlerde, dağlara yapılan ziyaretler ve dağlarda gerçekleştirilen ritüeller sıkça yer alır. Dağların kutsallığı, ziyaretler ve dini uygulamalarla perçinlenmiş, ancak bu ritüellerin tam olarak ne anlama geldiği net olarak bilinmez. Efsanelerde, halkların dağlara çekilip içlerine kapanmaları, gizemli güçler kazandıkları ve daha sonra liderleriyle bu mekânlardan çıkarak yeni güçler edindikleri şeklinde anlatımlar bulunur. Bu hikâyeler genellikle sembolik ve tarihî anlamlar taşır. Bu durum, Türk kültüründe dağların sadece coğrafi anlamda değil, aynı zamanda dini ve mitolojik anlamlarda da önemli bir yer tuttuğunu gösterir. Dağlar aynı zamanda Türklerin batıya yayılması gibi tarihi olaylarla ilişkilendirilmiş ve bu tür efsanelerde sembolik bir anlam taşımıştır. Dağlar, halkın kökenlerine dair çeşitli yorumların kaynağı olmuş ve inançları, mitleri ve tarihi olayları şekillendirmede kilit bir rol oynamıştır (Ögel, 2020:537-582).

Türk mitolojisi ve kültüründe dağlar, gücün, kutsallığın ve gizemin sembolü olmuştur. Ögel, Büyük Hun Devleti ve Türk Mitolojisinde Ötüken Dağının önemini şöyle açıklar:

“Bütün Ortaasya’nın en kutsal bir yeri idi. İnanca göre, bütün büyük imparatorlukların başkenti burada kurulmalı idi. Esasen bu bölgeyi ele geçiremeyen ve başkentini de burada kuramayan bir devlet, büyük bir teşekkül veya imparatorluk sayılmazdı. Bu sebeple Avar, Göktürk, Uygur ve hatta Çingiz Han’ın kurduğu Moğol imparatorluğu bile biraz geliştikten sonra, başkentlerini buraya taşımışlardı” (Ögel, 1949, ss. 663-679).

Bu semboller, halkın inançları, kökenleri ve ritüelleriyle iç içe geçmiş ve kültürlerinin temel taşlarından biri haline gelmiştir.

2.1.2.4.Doğa olayları

Eski Türk mitolojisi ve düşüncesi, doğa olaylarına derin anlamlar yükleyen ve doğayı kutsal bir varlık olarak gören bir yapıya sahipti. Doğa olayları, Türk toplumlarının yaşamında önemli bir yer tutar ve çeşitli mitolojik anlatılarda ve inanç sistemlerinde yer alır. Türkler, doğayı, bulutları, yağmuru ve gök olaylarını, insan benzeri varlıklar gibi düşünmüşlerdir. Bulutlar, yağmur, dolu ve gök olayları insan veya hayvan gibi tasvir edilmiş ve tabiattaki bu olaylara mistik ve kutsal bir anlam yüklenmiştir.

2.1.2.4.1.Bulutlar

Eski Türk inançlarına göre, gök gürlemesi ve yıldırımlarla ilişkilendirilmiş ve halk şiirlerinde bulutların, yağmur ve dolu gibi meteorolojik olayları yönlendirdiği veya kontrol ettiği şeklinde betimlenmiştir. Aynı zamanda, bulutlara dişi ve erkek nitelikleri atfedilmiş, bu da yağmur taşıyan ve taşımayan bulutlar arasında bir ayrımı beraberinde getirmiştir. Dişi bulutlar genellikle yağmur taşıma eğiliminde olarak tanımlanmış ve yağmurun kaynağı olarak kabul edilmişlerdir. Öte yandan, erkek bulutlar genellikle yağmur getirmeyen bulutlar olarak algılanmış ve dolu ya da yağmur getirmeme eğiliminde olan bulutlar olarak tasvir edilmişlerdir. Bu şekilde, eski Türk inançları bulutları, doğanın ritmi ve dengesi üzerinde etkili olan aktif varlıklar olarak konumlandırmıştır (Ögel, 2020:343). Eski Türk inançlarında bulutların kişileştirilmesi ve tabiat olaylarının insan duygularıyla eşdeğer olarak düşünülmesi dikkat çekicidir. Bulutların yükselişi, gök gürlemesi, yağmur ve dolu gibi doğa olaylarının çeşitli şekillerde insan benzeri niteliklerle tanımlanması, eski Türk mitolojisinin doğayı insanlaştırma ve mistik bir anlam yükleme eğilimini yansıtmaktadır.

2.1.2.4.2.Yağmur

Yağmur, Türk kültüründe hayati bir öneme sahiptir ve pek çok yönüyle Tanrı'nın verdiği kutsal bir armağan olarak kabul edilir. Yağmur, tabiatı canlandıran, yeşerten ve yaşatan bir öge olarak görülür. Eski Türkler, yağmurun dünyayı yaşatan ve bereketlendiren bir Tanrı vergisi olduğuna inanırlardı. Yağmurun toprağı sulaması, bitki örtüsünü yeşertmesi ve çiçek açmasını sağlaması, onlar için doğanın canlanışının en önemli göstergelerindendi (Ögel, 2020:249). Bu kültürde yağmur, insanların günlük yaşamlarını etkileyen, tarım ve hayvancılıkla yakından ilişkili bir olgu olarak kabul

edilirdi. Eski Türkler için yağmur aynı zamanda tabii bir yaşam kaynağıydı; içme suyunun ana kaynağı olarak görülürdü.

2.1.2.4.3.Yıldırım

Yıldırım, eski Türk kültüründe gök gürlemesi ve şimşek, yeni bir mevsimin habercisi olarak kabul edilirdi. Bu doğa olaylarının meydana gelmesi, yeni bir dönemin başladığını gösterir ve “Bahar Bayramları” gibi törenlerin yapılmasına sebep olurdu. Özellikle süt ürünlerinin artışı ile gök gürültüsü ve yıldırımların ilişkilendirilmesi, baharın müjdecisi olarak görülürdü. Gök gürlemesi ve yıldırımların ilk duyulduğu zamanlarda Kırgızlar, süt kabı alarak çadırın dışına çıkar ve duvarlara vurarak bağırarak yeni yılın geldiğini ilan ederlerdi. Onlara göre, yeni yıl baharın ilk yıldırımlarıyla başlardı. Ayrıca, Altay Türkleri, ilk yıldırımların başlangıcıyla köyce toplandıkları yüksek bir dağ veya tepede dualar eder ve göğün dört yönlü süt fişkirtacaklarına inanarak süt saçma törenlerine başlardı. Gök gürlemesi ve yıldırımlar, eski Türk kültüründe doğanın döngüsüne ve yeni başlangıçlara dair önemli işaretler olarak kabul edilir, bu doğa olayları yeni dönemlerin başlangıcını müjdeleyen birer alamet olarak değerlendirilirdi (Ögel, 2020:348).

2.1.2.4.4.Gök gürlemesi

Gök gürlemesi, eski Türk topluluklarını derinden etkileyen olaylardan biridir. Kâşgarlı Mahmud’a göre, gök gürlemesi ve yıldırım, Tengri veya gök tanrısı tarafından gerçekleştirildiği düşünülmüştür. Bazı anekdotlar, özellikle şiddetli fırtınaların eşlik ettiği uzun süren gök gürlemelerinin, ulu tanrının bir cezası olarak algılandığını göstermektedir. Bu olaylar, muhtemelen kişileştirilmiş olabilir. Yıldırım düştüğünde, bazı topluluklar, örneğin Uygurlar, oklarını semaya yöneltmişlerdir, göğe karşı bir tür tepki vermişlerdir. Volga Bulgarları gibi topluluklarda ise, yıldırım düşen bir yerde bulunanlar, o alandan uzaklaşır ve hatta o ev terk edilir. Onlar, “Bu yer tanrının gazabına uğramıştır.” diye belirtirler (Roux, 2011:73).

2.1.2.4.5.Gökkuşağı

Eski Türk mitolojisinde ebekuşağı (gökkuşağı), çeşitli tasarımlarda görülen ve farklı kültürel yorumlamalara sahip olan önemli bir semboldü. Etnografik kaynaklarda ebekuşağı, çeşitli anlam katmanlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu sembol, bir dizi

kültürel inanç ve ritüellerle ilişkilendirilmiştir. Orhon Yazıtları'nda ve Kıpçaklarda ebekuşağı, “gök köprüsü” olarak adlandırılır ve genellikle Ata Kültü veya yeni yıl kutlamaları ile ilişkilendirilmiş olabilir (Roux, 2011:73). Farklı Türk toplulukları, ebekuşağına farklı isimler vermişlerdir; örneğin, Altay'daki Türkler “Gök kuşağı” olarak adlandırırken Anadolu'da çeşitli isimler kullanılmıştır, örneğin “Al kuşak, Ala kuşak, Al yeşil kuşak, Dede kuşağı, Ebe kuşağı, Ebem kuşağı.” Bu sembol, farklı kültürel çevrelerde değişik anlamlara sahipti. Örneğin, Altay Türkleri ve Türkçe konuşan Kuzey komşuları için ebekuşağı, “yerden göğe uzanan bir su hortumu” olarak düşünülmüş ve efsanelere konu olmuştu. Ayrıca, “Tilkiler düğün yapıyorlar” deyişi, yağmurdan sonra güneş açtığında kullanılırken, diğer bir deyişle Yakut Türklerine göre ebekuşağı, dişi tilkinin idrarı gibi anlamlandırılmıştı.

Türk mitolojisinde ebekuşağı, farklı yorumlarla anlam kazanmıştır. Büyük Tanrı Ülgen, ebekuşağı'nı yarattığına dair inançlar yer almaktadır. Şamanlar, ebekuşağı resimlerini şaman davullarında genellikle yay şeklinde çizmişler ve çeşitli sembolik figürleri bu resimlerde kullanmışlardır. Yay şeklindeki ebekuşağı, sembolik olarak kutlu sayılan üç veya altı çizgili tasarımları içerirken, ebekuşağının üzerinde yer alan “Pura” adlı uzun boynuzlu koç, gök gürlemelerine atıfla önemli bir unsurdur. Ebekuşağı sembolü, mitolojik düşüncelerin, törenlerin ve sembollerin bir arada işlendiği kompleks bir yapıya sahiptir. Her bir kültürel çevrede, ebekuşağı kavramı farklı bir simgesel anlam yüklenmiştir ve Türk mitolojisinin zengin ve çeşitli anlayışlarına katkıda bulunmuştur (Ögel, 2020:283-287).

2.1.2.4.6. Rüzgâr

Rüzgâr, Türk mitolojisinde doğanın güçlü ve etkili bir unsurunu temsil eden rüzgâr, efsaneler ve inanışlar aracılığıyla doğa olaylarının şekillenmesi ve kontrol edilmesi ile ilişkilendirilmiştir. Eski Türk inanışları, rüzgârın yağmur, kar ve benzeri doğa olaylarını Tanrılar tarafından yaratıldığı veya etkilendiği düşüncesini içermiştir. Tanrılar, özellikle yağmurun yağmasını sağlayan ve rüzgârı esen güçler olarak kabul edilmiştir. Bu düşünce, rüzgârın ve yağmurun Tanrısal bir kaynaktan geldiği inancını desteklemiştir. Eski Türk sözlüklerinde sıkça “Tengri yağmur yağdırdı” veya “Yağmuru yağdıran Tanrıdır” gibi ifadeler kullanılarak doğanın bu olaylarının Tanrısal bir kaynaktan

kaynaklandığı ifade edilmiştir (Mahmud:53, 316). Rüzgârın, mevsimlerin değişimi ve doğanın dengesi üzerinde belirleyici bir etkisi olduğu kabul edilmiştir.

Eski Türk toplumları, rüzgârın geldiği yönlerine göre farklı değerlendirmeler yapmıştır. Rüzgârlar, günlük yaşam, hayvancılık ve avcılık gibi faaliyetlerde önemli bir rol oynamıştır. Türkler, rüzgârları dört ana yöne ayırarak “Dört köşeden esen rüzgârlar” terimini kullanmışlardır. Bu rüzgârlar belirli zamanlarda farklı yönlerden eserdi. Doğudan gelen rüzgârlar, özellikle kutsal kabul edilmiş ve insanlara uğur ve iyilik getirdiğine inanılmıştır. Aynı zamanda doğudan gelen rüzgârlar, yağmur ve rüzgârı çağırmak için kullanılan taşlarla ilişkilendirilmiştir. Türk toplumları, rüzgârları hava olayları, mevsimler ve sembollerle ilişkilendirmişlerdir. Örneğin, bahar rüzgârları, doğudan gelmeleri sebebiyle baharı simgelerdi. Rüzgârlarla bulutlar arasındaki ilişkilendirme ve rüzgârın yön değiştirmesi gibi kavramlar, Türk mitolojisinin bir parçası olmuştur. Eski Türk toplumlarında rüzgârlarla ilgili inançlar, bu rüzgârların yönleri ve getirdikleri anlamlar üzerine yoğunlaşmıştır. Rüzgârın insanlar üzerindeki etkisi, doğa üstü varlıklarla ilişkilendirilen hastalıklar veya ağrılar gibi durumları kapsamıştır. Örneğin, kuzey rüzgârı olan “Kara Yel”, soğuk ve dondurucu bir rüzgârı sembolize ederken, diğer yönlerden gelen rüzgârlar farklı anlamlar taşımaktadır. Özellikle doğudan gelen rüzgârlar, iyilik ve bereket getirmeyeyle ilişkilendirilmiştir (Ögel, 2020:387-388). Eski Türkçede rüzgârla ilgili çeşitli ifadeler bulunmaktadır. “Kara Yel”, “Doğu Rüzgârı”, “Bahar Rüzgârı” gibi terimler, özel anlamlar içermekte ve belirli zaman dilimlerini ifade etmek için kullanılmaktadır.

2.1.2.5.Su

Eski Türk toplumlarında, yer ve su, kültürel, manevi ve toplumsal anlamda temel unsurlar arasında yer alır. Yer ve su, hayatın kaynağı ve devamı için kutsal kabul edilmiş, bu kavramlar Türk kültürünün köklerinde derin izler bırakmıştır. Eski Türk inanç sisteminde, suyun bereketi ve yaşam verici özelliği vurgulanmış, su adeta ruhani bir anlam taşımıştır. Mitolojik inanışlarda, su perileri veya efsanevi yaratıklar suyun kutsallığına dair inanışları yansıtmıştır. Bu durum, suyun arınma ve yenilenme amacıyla özdeşleştirilmesiyle de açıklanabilir. Devletin yapılanmasında da yer ve su anlayışının etkisi büyüktür. Kağanlar, Tanrı tarafından toplumun başına yerleştirilmiş ve bu otoriteyi kötüye kullananlar yer ve su tarafından cezalandırılmıştır. Su içme törenleri ve

ant içme uygulamaları da suyun kutsallığını ve yaşam kaynağı olarak algılanmasını yansıtan uygulamalardır. Türk kültüründe, suyun sembolik anlamları çeşitlilik göstermiş, temizleyici, arındırıcı, gönül temizliği veya manevi değerlerle özdeşleştirilmiştir. Irmaklar, diğer sular arasında özel bir konuma sahipti; bir kavmin suyu olarak kabul edilmiş ve yerleşim yerlerinin oluşumunda belirleyici olmuştur. “Suv” ya da “sub” gibi Türkçe sözcükler, su kavramının dilsel evrimindeki değişimleri yansıtır ve suyun kültürel önemine işaret eder. Bu kavramlar, günümüzde dahi Türk kültürünün temel taşları arasında yer almaktadır (Ögel, 2020:401-405).

2.1.2.6.Ağaç

Türk mitolojisinde “dünya ağacı”, yaşamın merkezi ve evrensel bir sembol olarak kabul edilir. Dünya ağacı, göklerle, yeryüzüyle ve kökleriyle toprakla bağlantılı olmasıyla üç dünyayı birleştiren bir simge olarak kabul edilir (Beydili, 2004:629). Ağacın “hayat ağacı” anlayışının varoluştaki önemli bir rolü olduğuna inanılır. Dünya veya hayat ağacı dallarında, başı ve sonu olmayan bir anlamın cennetin yer aldığına işaret ettiği düşünülür.

Türk mitolojisinde dünya ağacı kavramı genellikle Kutup Yıldızı’na kadar uzanan bir ağaç olarak yorumlanır. Genellikle bu ağacın çam veya kayın ağacı olduğuna inanılır. Altay Türklerine göre, bu ağaç çam ağacı ve tepesinde Ülgen tanrısının oturduğuna inanılır. Diğer bir inanişaya göre, yaşayan Abakan Türklerine göre, ağacın ortasında göğse kadar uzanan bir dağ ve üzerinde yoğun dallı bir kayın ağacı bulunur. Bazı Altay anlatılarına göre, bu kutsal kayın ağacı kuzeyden dalgalıdır. Tatarlar ise dünya ağacını yeraltında olduğuna inanır. Saha Türklerine göre, bu ağaç bir kayın bir ağaç ve en üstünde bir kartal yuvası bulunur, kökleri korur. Toprağın ruhunun en yoğun olarak kayın ağacında bulunduğuna inanılır. Türk mitolojisindeki en kutsal kabul edilen ağaç Kayındır. Bu ağaç, “Bay Kayın” olarak adlandırılır ve Şaman geleneklerinde önemli bir rol oynar. Doğum, düğün ve bayramlar gibi önemli törenlerde ağaç motifleri yaygın olarak kullanılır. Şamanlar, kayın ağacını yaşamın önemli bir parçası olarak görmüşlerdir. Eski dönemlerde insanlar, bu ağaçla yaşamlarını bütünleştirirlerdi. Altay şaman inançlarına göre, insanlar yaratıldığında ilk Kayın ağacı, Umay Ana ile birlikte yeryüzüne inmiştir. Şamanın beslendiği ve büyüdüğü ağaç, “Ara Ağaç” olarak adlandırılırdı. Yakut inançlarına göre ise, göğün en üst katında bulunan bu ağaç, gökyüzü ile yer arasındaki kapıdır. Dünya Ağacı olarak adlandırılan bu ağacın

zirvesinde ise, iki başlı bir kartal yuvası bulunur ve bu kartalın görevi gökleri korumaktır (Beydili, 2004:27).

2.1.3.Antropogoni Mitleri

İnsanlık tarihinde kadın figürü, pek çok kültürde, mitolojide ve toplumun yaşamında büyük öneme sahip olmuştur. Özellikle Türk mitolojisinde kadının işlevi ve kutsallığı, çeşitli unsurlar aracılığıyla anlam kazanmıştır. Bu kutsallık, kadının toplum içindeki rolü ve yaşamdaki işlevleriyle sıkı sıkıya ilişkilidir. Türk toplumunda kadının, bitki ve meyve toplayıcılığı yapmasıyla birlikte ilkel tarımı başlatması, onun kutsal bir figür olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Bu geçim tarzıyla bağlantılı olarak ağaçtan türemeye ilişkin anlayışlar da şekillenmiştir. İnsanlığın evrim süreci, avcılık ve toplayıcılıktan organize tarım toplumlarına geçişi, insanların yaşamındaki büyük değişimleri ve bu değişimlerin mitolojilere yansımalarını işaret eder. Aynur Koçak, “*Mitlerle Varoluş Yolculuğu*” adlı eserinde, toplumların hemen hemen hepsindeki hiyerarşinin, üreme rollerinin farkındalığından, iktidarı elinde bulunduran erkeklerle yücelmeye ve yaratılışın kutsal rakamı olan ikinin, kadınları ayırmak için kullanılmasına kadar uzandığına dikkat çeker (Koçak, 2016:111). Koçak’a göre, bu dönemde kadının doğurganlığı ile cinselliği arasında ayırım yapılmıştır. Artık kadının kutsal anneliği olduğu kadar, erkekleri büyüleyen karanlık şehveti de vardır. Eril hiyerarşi, Tanrı ile kadın arasına girerek Tanrı’yı erkek, erkeği ise kadın yaratıcı olarak konumlandırmıştır. Böylelikle, ataerkil inançlar mitlerden başlayarak yayılmış, eril olarak kabul edilen yaratıcılar “ilk insan”ı da eril bir varlık olarak tasvir etmiştir (Erdal, 2018: 113-126).

Türk mitolojisinde, doğum motifleri ve kozmolojik inanışlar, dağlar, mağaralar ve ağaçlar gibi simgelerle örtüşmektedir. Dağlar, ağaçlar gibi doğal unsurlar, dünyanın merkezi ve kutsal yapı taşları olarak kabul edilmiştir. Bu anlayış, insan varoluşunu evrenin bütünlüğüne, kutsal varlıkların dünyasına katılma arzusuyla birleştirir. Bu sayede insanın varlığı, eylemleri ve hareketleri dini bir anlam kazanır. Mitler içinde tüm insan davranışları, tanrılar veya medenileştirici kahramanlar tarafından ihdas edilmiştir. Bu anlatılarda, insanın yaşamı ve bedeni, kutsallaştırılmıştır. Ritüeller, cinsel, yetişkin topluluklarına katılma, ölüm ve yeniden doğuş sembollerini barındırır (Kaya, 2007:75-97).

Altay ve Yakut mitolojileri, yaratılışın kökeni ve insanın meydana gelişiyile ilgili derin anlatılara sahiptir. Verbitski tarafından derlenen Altay yaratılış miti, Tanrı Ülgen, insanı ve doğayı yaratır. İnsanlar, kamıştan kemikler ve balçıktan yapılan bedenlerle oluşturulur. Ülgen, insanın kulağına üflediğinde ruh, burnuna üflediğinde akıl verir. Yedi adam ve ağaç yarattıktan sonra, sekizinci adama çok fazla ruh ve akıl katar. Ona, iyiyi, kötüyü yaratmak ve insanları yönlendirmekle ilgili sorumluluklar verir. Sekizinci adam Maytere, insanların çoğalması amacıyla kadınları yaratmaya kalkar. Ancak yaptıkları işler başarısız olur. Yaratılan kadın, insanlar gibi olmaz; kötü huylu ve pis kokuludur. Ülgen, bu durumu düzeltmek için Maytere'ye danışır. En sonunda Targın Nam adındaki bir erkek, Ülgen'in yardımıyla kadını yaratır. Ancak bu kadın, Erlik'in etkisi altında olduğundan ve ondan gelen kötülükleri taşıdığından, Maytere tarafından insanların yaşamadığı bir yere gönderilir (Taş, 2002:80-82).

Radlof tarafından derlenen Altay yaratılış mitine göre, Tanrı önce bir ağaç yaratır ve ona dokuz dal emri verir. Bu ağaçtan, dokuz kişi yaratılır ve bu insanlardan dokuz farklı ulus oluşur. Mit, Erlik'in tanrının yarattığı insanları kıskanması ve onun yaptığı gibi yaratmak istemesiyle devam eder. Tanrının yasakladığı bir ağacı yiyen Törüngey ve eşi Eje, kandırılır ve cezalandırılır. Tanrı, Eje'yi insan doğurmak ve doğum sancıları çekmekle cezalandırırken, Törüngey'i aydınlık dünyasından mahrum bırakarak yer altındaki karanlık dünyaya göndermekle tehdit eder (İnan, 1986:15). Daha sonra Maytere, insanlara çeşitli beceriler öğretirken, diğer figürler de insanlara farklı yetenekleri aktarırlar. Bu mitler, insanın toprak, su, ağaç ya da kamıştan ve tanrısal bir ruh tarafından burnuna ve kulağına üflenerek yaratıldığına vurgu yapar. Bu metinlerde, toplumların geçim faaliyetleri olan toplayıcılık ve avcılığın önemi, kutsal ruhlar tarafından eğitilerek beslenmeleri gerektiği vurgulanır (İnan, 1986:15-19). Mite gömülen bilgi, hayvan ve bitkilerin gerçek dünya dışında mitolojik anlamda da toplum yaşamında temel roller oynadığını gösterir. Bu anlatılar, toplulukların kökenleri hakkında önemli ipuçları sunar.

Ata erkilin hâkim olduğu bir dönemde kadının Erlik-Şeytan tarafından yaratıldığını görürüz:

“Tanrı önce yeryüzünde tek başına yaşayan insan yarattı. Bu insan erkek idi. Bir gün Tanrı'nın yarattığı erkek uyurken şeytan onun göğsüne bastı.

Bunun üzerine erkeğin kaburgalarından bir kemik ayrılarak yere düştü. Bu kemik biraz daha uzayınca, bundan kadın meydana geldi” (Taş, 2002:85).

Şeytanın kadın yaratılışında rol oynaması, ataerkil döneminde kadına olumsuz bakışı gösterir.

Holmberg tarafından derlenen Uno (Harva) Yakut efsanesi. İlk insanın yaratılışını anlatırken Tanrı, dünyayı yarattıktan sonra büyük bir ev inşa eder ve içinde yedi taş insan figürü olan taştan yapılmıştır. Adam, bu insan suretlerine bakmakla görevlendirilir. Şeytan, çıplak olan Âdem’e yırtılmayacak bir giysi vadeder ve bu suretlere yaklaşır. Ancak bu yaklaşım sonucunda suretler kirlenir ve toprak haline gelir. Tanrı, yarattığı suretlere baktığında bu durumu fark eder. Bekçiyi azarlar ve onu bir köpeğe dönüştürür. Yaratılan suretlerin dış yüzeyini içe çevirir ve onlara ruh üfler (Çorhunlu, 2002:108). Buraya kadar İnsanın yaratılışı ve evrenin şekillenmesi, mitolojik öykülerin temelini oluşturan önemli unsurlardır. İnsanın topraktan yaratılması, Tanrı’nın bu surete hayat üflemesi, kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratılması, mitlerin evrensel bir unsuru olarak dikkat çeker. Tanrısal figürlerin, insanlarla ağaçlar arasında benzer bir varoluş katında bulunması, mitolojilerin sembolik anlatılarında sıkça görülen bir durumdur. Bununla birlikte, kötü bir ruh olan Erlik’in insanları aldatması ve onların Tanrısal emirlerine uymamaları, ardından Tanrı katından kovulmaları, mitolojik hikâyelerin çatışma ve ceza temalarını yansıtır. İnsanların bu tür eylemlerinin sonucunda doğalarının dışına çıkarak Tanrısal düzenden ayrılmaları, birçok mitolojide karşımıza çıkar ve kutsal kitaplara benzerlik kurar.

2.1.4.Türeyiş Mitleri

Hun, Göktürk ve Uygurların türeyişleriyle ilgili anlatılarda ise özellikle hayvan, ağaç, dağ ve ışık unsurlarının önemli bir yere sahip olduğu görülür.

2.1.4.1.Hayvan ata-ana

Hayvanlar, Türk mitolojisinde ve kültürel uygulamalarda özellikle önemli bir yere sahiptir. En önde gelen hayvanlardan biri olan kurt, avcılık ve bozkır yaşamı arasında bağlantılıdır. Kurt, genellikle korunan bir saygı simgesi olarak görülür ve Türk toplumları, ona özel bir değer atfederler. Birçok efsane ve anlatıda, kurt, kutsal bir varlık veya atalara özgü bir hayvan olarak kabul edilir. Yerleşik topluluklar ay, kendilerini kurda gören bir Türk gibi, kurtla özdeşleştirerek bu rolle bütünleşmişlerdir.

“Kao-cı Kağanımın çok akıllı iki kızı varmış. (Bazı kaynaklar üç kızı vardı, diyorlar). Bu kızlar o kadar akıllı ve o kadar iyi imişler ki, babaları şöyle bir karara varma zorunda kalmış. Kağan demiş ki: “Ben bu kızları, nasıl insanlarla evlendirebilirim! Bunlar o kadar iyi ki, bu kızlar ancak Tanrı ile evlenebilirler!” Bunu diyen Kağan, kızlarını alarak götürmüş ve bir tepenin başına koymuş. Burada kızları, Tanrı ile evlensinler diye beklemiş. Kızlar bu tepede Tanrıyı bekleye durmuşlar. Aradan epey zaman geçmiş. Ama ne Tanrı gelmiş ve ne de onlarla evlenmiş, Kızlar böyle bekleşe dururlarken, tepenin etrafında, ihtiyar ve erkek bir kurt görünmüş. Kurt, tepenin etrafında dolaşmağa başlamış ve bir türlü de orasını bırakıp gitmemiş. (Küçük) kız kurdun bu durumunu görünce şüphelenmiş ve kardeşine: “İşte bu kurt Tanrının ta kendisidir. Ben inip, onunla evleneceğim” demiş. Kardeşi, gitme, diye ısrar etmiş ama, kız dinlememiş. Tepeden inerek kurtla evlenmiş ve bu suretle Kao-cı halkı, bu hükümdarın kızı ile kurttan türemiş”.

Kurdun ata olması bakımından Türk mitolojisindeki önemini açık bir şekilde görebiliriz. Türk mitolojisinde, kurt dışında hayvan atalar olarak kabul edilen hayvanlar arasında at, bozkır öküzü, yaban domuzu, ayı ve atmaca gibi hayvanlar da bulunur.

2.1.4.2. Ağaç ana-ata

Türk mitolojisinde, ağaçlar yaratılışın bir parçası olarak ele alınır ve genellikle atalara atfedilen kutsal varlıklar olarak görülür. Türk topluluklarının en kutsal sembollerinden biri olan ağaç, özellikle “kayın ağacı” olarak önem taşır. Kayın ağacı, büyük ve güçlü olarak nitelendirilen “bay (ulu, zengin, güçlü) kayın” şeklindeki kutsal gücü temsil eder ve pek çok toplumun dini uygulamalarında yer alır. Kayın ağacı, tanrılarla insanlar arasında bir köprü olarak görülür (Beydili, 2004:27). Altay Türklerine göre insanlar, zaman içerisinde bu ağaçtan doğmuşlardır. Kayın ağacının insan doğurması motifi, Uygur Türklerinin mitlerinde de önemli bir yer işgal eder. Efsanelere göre, Kayın ağacından meydana gelen çocuklar, özellikle Uygur devletine ait yörelerde yaşamışlardır.

Kayın ağacının, “ölümsüzlük ve gençleştirici” özelliklerine sahip olduğuna inanılan, tanrılar tarafından görevlendirilmiş bir dişi ruh da Türk mitolojisinde dikkat çeken bir kadın ruh olarak karşımıza çıkar. Bu konsept, Saha Türklerinde yaygın olarak anlatılan “Er Sogotoh” efsanesinde ortaya çıkar. Er Sogotoh’un hikâyesine göre, bir ağacın üzerinde bir kadın ruhu görülür ve bu ruh, insan soyunun başı olarak yaratılmıştır (Ögel, 2020:101). Böylece, Saha anlatımlarında, Uygur efsanelerine benzer bir anlatı söz konusudur.

Ağaçların yaşam süreçleri, Türk mitolojisinin önemli bir unsuru olup, hayatın devamı ve soyun sürekliliği ile ilişkilendirilir. Bu inançlar, farklı Türk topluluklarının kültürlerinde ve mitolojilerinde yaygın olarak bulunmaktadır. Farklı uygulamalar arasında, “Evliya Ağacı” adı verilen kutsal bir ağacın Müslüman Karakoyunlu

Türkmenleri tarafından benimsendiği ve bu ağaca kurban sunulduğu bilinir (Sayılır, 2021:187). Ağaçlar Türk kültüründe önemli bir yer tutar. Özellikle “aynı zamanda insan, insanın canı ve soy” anlamlarını da taşır. Bugün dahi Türk toplumlarında, çocuk sahibi olmak isteyen kısırlık sorunu yaşayan kadınların, çocuk sahibi olabilmek adına elma ağacının altında yatmaları ya da yumurtlamaları gibi ritüeller gözlemlenebilir (Ögel, 2020:597). Bu tür uygulamalar, çocuk sahibi olmamış kısırlık sorunu yaşayan kadınların çocuk sahibi olabilmek arzularının bir yansımasıdır. Ağaç kavramı, doğurganlık ve yeniden doğuşla ilişkilendirilmiş ve Türk mitolojisinin neredeyse her yerinde görülen bir kültür unsuru haline gelmiştir.

2.1.4.3.Dağ ana-ata

Türk mitolojisinde, dağlar ve mağaralar, yaratılış veya türeyişle ilgili anlatılarda önemli bir yer tutar. Bu bağlamda, mağara, ana rahmi ve dağ, doğurganlık özelliklerinin sembolize edildiği yerlerdir. Türk-Memluk kültüründe, Ay Ata ve eşi Ay-va, Karaçadağ’da bir mağarada oluşturulur ve bu mağara doğum ve dağ tarafından onaylanma efsanelerinde anlatılır. Özellikle Bahaeddin Ögel’in anlatımına göre:

“Çok çok eski çağlarda, çok yağmurlar yağmış; çamurlar sürüklenmiş. Sellerin önündeki çamurlar, bir yol bularak, Karadağ adlı bir dağın içindeki, bir mağara’ya dolmuşlar. Mağaranın içindeki kayalar yarılmış. Kaya yarıklarının bazıları, bir insanı andırıyordu. Sürüklenen çamurlar gelip, bu insan kalıplarını doldurmuşlar”.

“Aradan çok zaman geçmiş. Yarıklardaki toprak, sular ile benzeşmiş ve hallolmuş. Saratan burcu’na gelince, havalar çok ısınmış. Kalıplardaki. Toprak, sular ile pişmiş. Halka göre bu mağara, tıpkı bir kadın gibi imiş. İçi de insanlara can veren, bir kadın karnı gibi imiş. Dokuz ay hiç durmadan bir rüzgâr esmiş. Su, ateş, toprak ve rüzgâr, (yani dört unsur), insana can vermek için birleşmişler. “Ay-Atam” adlı, “ilk insan”, böylece, oluşmuş. Ay-Atam, gökten inmiş, yere konmuş. Bu yerin suyu tatlı, havası ise, çok serinmiş” (Ögel, 2020:244).

Bu öykü, mitolojik anlatılar aracılığıyla insanın doğaya, doğanın insanı nasıl şekillendirdiğine dair bir bakış sunmaktadır.

2.1.4.4.Babasız doğum

Babasız türeme, Türk ve Moğol mitolojilerinde İsa’nın doğumu ve tanrısal varlıkla ilişkilendirilen bakire Meryem’in inanışlarına paralel bir temayı içerir. Bu temada, olağanüstü bir kahramanın doğumu vurgulanmaktadır; doğuşu, tanrısal bir kaynaktan türediği düşüncesiyle öne çıkarılır. Böylelikle bu kahramanın ruhu, tanrısal bir kökene dayandırılır ve eylemleri insanüstü bir güçle açıklanır. Altay efsanesinde Tölös, Mundus ve Koçkar-Mundus boylarının türeyişini anlatan hikâyenin özeti şu şekildedir. Bir büyük savaştan kaçan genç bir kız, canını kurtarmak için sığındığı bir yerde biriyle

evlenir. Ancak hamile olduğu anlaşılır. Kız, evli olduğu kişiyi açıklamak istendiğinde şunları anlatır: “Savaştan sonra, ailemden ayrı düştüm ve açlıkla boğuşarak bozkırlarda dolaşmaya başladım. Yiyecek aramama rağmen hiçbir şey bulamıyordum. O sırada gökten büyük bir yağmur yağdı ve her taraf sular altında kaldı. Kendimi korumak için bir sığınak ararken, yağmur durdu. Bu sırada bir buz parçası gördüm; yağmurun ardından yere düşmüştü. Buz parçasını aldım, içinde iki buğday tanesi buldum. Açlığımı gidermek için buğdayları yedim ve sonra karnımda tuhaf bir his hissettim, sanki içimde iki çocuk var gibiydi.” Kadının evlendiği kişiden bir oğlu olmuş. Buz parçasından doğan iki çocuğun adları Koçkar-Mundus ve Mundus olmuş. Koçkar-Mundus adı, koçu ikiye bölecek derecede güçlü olduğu için verilmiş, Mundus adı ise Buz-Han’ın soyundan geldiği için bu isim verilmiş. Diğer çocuk ise deveyi güttüğü için Tölös adını almıştır (Ögel, 2020:59). Bu efsane, olağanüstü doğuş temasını işleyerek, olağanüstü bir kahramanın doğumunu, doğaüstü olaylar ve tanrısal unsurlarla anlatmaktadır.

2.1.5.Takvim Mitleri

Türk takvimi, Oniki Hayvanlı Türk Takvimi olarak bilinir ve eski Türklerin zaman ölçümünde kullanılmıştır. Bu takvim, saatlerin, günlerin, ayların ve hatta senelerin hesaplanmasında 12 hayvanın yer aldığı bir düzene dayanmıştır. Oniki sayısı, takvimin temel birimi olarak kabul edilmiş ve bu hayvanlar bir daire etrafında eşit aralıklarla konumlandırılmıştır. Bu düzenlemeler, takvimin 12 saatlik, 12 aylık ve senelik devirlerini temsil etmiştir. Ancak aynı zamanda, bu düzenlemeler uzayın ve dünyanın yönlerini ve bölümlerini de gösteren ölçüler olarak kabul edilmiştir.

Çin’de de benzer şekilde on iki hayvanlı bir takvim bulunmaktadır. Bu durum, bazı tarihçiler arasında Türklerle Çinliler arasındaki ilişki konusunda tartışmalara neden olmuştur. Bazı kaynaklar, bu takvimin Türklerden Çin’e, bazıları ise Çin’den Türklere geçtiğini öne sürmüştür. J. Roux bu takvim çinlilere ait olduğunu ve Türkler tarafından erken dönemde benimsediklerini ifade eder. J. Roux “*Eski Türk Mitolojisi*” kitabında Kaşgarlı Mahmud’un eserini kaynak alarak bu takvimin Türkler tarafından nasıl benimsendiği belirtilmektedir:

“Ava çıkmış (efsanevi) bir hükümdar hayvanları İli-Nehrine kadar sürer. Aralarından yalnızca 12’si nehri geçmeyi başarır:

Karşı kıyıya ilk geçen sıçan olur. Nehri geçen ilk o olduğu için, ilk yıla onun adı verilir. Takip eden 11 yılın sırası, diğer hayvanların nehri geçiş sırasına göre belirlenir". (Roux, 2011:147).

Din tarihi açısından bakıldığında, bu takvimin önemli bir hususu Türklerin zamanı ölçmek için sadece bir araç bulmakla kalmayıp, aynı zamanda hayvanlara yükledikleri yeni anlamlardır. Türkler, her hayvanın kendine özgü bir özelliği olduğuna inandıkları için bu takvimde hayvan sembolleri kullanmışlardır. Kaşgarlı Mahmud'un aktardığına göre, örneğin sığırların kavgaya tutuşup boynuzlarıyla çarpıştığına inanıldığı için öküz yılında savaşların arttığı düşünülmüştür. Benzer şekilde, domuz yılında kar, soğuk ve huzursuzlukların artacağına inanılmıştır. Bu inançlar, Türklerin zamanı algılama ve yaşanan olayları yorumlama biçimlerine derin bir şekilde yansımıştır.

E. Chavannes ise, bu konuda detaylı çalışmalar yapmış ve bu takvimin kökeni hakkında çeşitli teoriler ileri sürmüştür. Bahaeddin Ögel, E. Chavannes'in on iki hayvan takvimini Türklere ait olması ve Çinliler tarafından alındığına "*Türk Mitolojisi*" kitabında değinmiştir (Ögel, 2020:319).

Göktürkler (552-745), bilinen ilk Türk yazılı anıtı olan Orhun Yazıtları'nda On İki Hayvanlı Türk Takvimi'ni kullanan bir topluluktur. Bu takvim, Güneş yılını temel alır ve yılları hayvan isimleriyle adlandırır. Göktürkler, bu takvimi kullanarak zamanı tespit etmiş ve yıllara bu hayvan isimlerini atayarak takip etmişlerdir (Unat, 2004:18).

- 1- Sıçan Yılı: "Sıçan, fare" anlamına gelmektedir. On ikilik devrenin ilk yılıdır.
- 2- Ud Yılı: "Sığır, öküz" anlamına gelmektedir. On ikilik devrenin ikinci yılıdır.
- 3- Bars Yılı: "Pars" anlamına gelmektedir. On ikilik devrenin üçüncü yılıdır.
- 4- Tabışgan Yılı: "Tavşan" anlamına gelmektedir. On ikilik devrenin dördüncü yılıdır.
- 5- Ulu Yılı: "Ejder" anlamına gelmektedir. On ikilik devrenin beşinci yılıdır.
- 6- Yılan Yılı: "Yılan" anlamına gelmektedir. On ikilik devrenin altıncı yılıdır.
- 7- Yılkı Yılı: "At" anlamına gelmektedir. On ikilik devrenin yedinci yılıdır.
- 8- Koyn Yılı: "Koyun" anlamına gelmektedir. On ikilik devrenin sekizinci yılıdır. Kül Tigin, bu yılda ölmüştür.
- 9- Biçin Yılı: "Maymun" anlamına gelmektedir. On ikilik devrenin dokuzuncu yılıdır. Kül Tigin'in kitabe taşı bu yılda tamamlanmıştır.
- 10- Takıgu Yılı: "Tavuk" anlamına gelmektedir. Devrenin onuncu yılıdır.
- 11- İt Yılı: "Köpek" anlamına gelmektedir. On ikilik devrenin on birinci yılıdır.

12-Lagzın Yılı: “Domuz” anlamına gelmektedir. On ikilik devrenin son yılıdır.

On İki Hayvanlı Türk Takvimine göre aylar sadece sayılara göre adlandırılır. Yalnız birinci ve on ikinci ay adları değişiktir. Takvimdeki ay adları aşağıdaki gibidir: 1.Aram ay (Birinci ay); 2. İkinc ay (İkinci ay); 3. Üçünc ay (Üçüncü ay); 4. Törtinç ay (Dördüncü ay); 5. Beşinc ay (Beşinci ay); 6. Altınç ay (Altıncı ay); 7. Yitinç ay (Yedinci ay); 8. Sekizinç ay (Sekizinci ay); 9. Dokuzunç ay (Dokuzuncu ay); 10. Onunç ay (Onuncu ay); 11. Bir yirminç ay (On birinci ay) ve 12. Çakşaput ay (On ikinci = Oruç ayı).(Külcü, 2015, s. 4)

Kâinattaki döngülerin anlatıldığı takvim mitleri, zaman algısını genel bir tipolojik çerçeve içinde açıklarken, etnik-kültürel farklılıkları da yansıtır. Bu takvimler, mevsimler, aylar, günler ve bayramlar gibi belirli bölümlere ayrılır. Türk geleneğine göre, takvimdeki en küçük zaman dilimi günü temsil eder. Bu zaman dilimi, olumlu ve olumsuz olarak değerlendirilen kısımlara ayrılır. Sabahın ağardığı andan gün batımına kadar olan süre olumlu olarak kabul edilirken, gece bütünsel olarak olumsuz bir zaman dilimi olarak algılanır. Kaşgarlı'nın belirttiğine göre, Türklerde haftanın yedi gününe özgü adlandırma bulunmamaktadır. Bu durum, haftanın kavramsal zaman diliminin İslam'dan sonraki bir döneme denk gelmesinden kaynaklanmaktadır (Beydili, 2004:533).

2.1.6.Teogoni Mitleri

2.1.6.1.Tengri

VI. ve VIII. Yüzyıllar arasında büyük Gök-Türk İmparatorluğu'nun liderliğini üstlenen Türk hanedanının Gök Tanrı'ya dair inançları ve düşünceleri gelişmiş ve olgunlaşmış biçimde çeşitli yazıtlarda ifade edilmiştir. Hakanlar ve beyler, Türk ulusuna yaptıkları iyilikler ve yardımlar için içtenlikle Gök Tanrı'ya minnet ve şükranlarını dile getirmişlerdir. Türk tanrısı Gök Tanrı, hakanları tahta çıkaran, Türklere zafer kazandıran ve onları felaketlerden koruyan bir varlık olarak kabul edilmiştir. Önemli bir nokta, bu yazıtlarda “tanrı” teriminin sıkça tek başına, diğer tanrılarla (yer-su, gök gibi) karıştırılmadan kullanıldığıdır. “Tanrı” terimi bazen “yer”, “gök” veya “yer-su” ile birlikte anılmaktadır. Tonyukuk yazıtında bir yerde, tanrı ile birlikte Umay ve yer-su gibi kavramlar zikredilmiştir. Gök-Türk ve erken Uygur hakanlığı dönemlerinde, maddi

bir varlık olarak algılanan “gök” ve onun sahibi olan ruh, birbirinden net bir şekilde ayrılmamış gibi görünmektedir (İnan, 1986:26).

Budizm ve Maniheizm’in kabulünden sonra yazılan Türk-Uygur eserleriyle Gök Türk yazıtları karşılaştırıldığında, Şamanist Gök Türklerin dünya görüşünün daha sağlam ve akla uygun rasyonel olduğu görülmektedir. Maniheizm ve Budizm metinlerde “tengri” terimi Gök Türk metnindeki anlamıyla kullanılmakla birlikte, maddi bir varlık olarak algılanan “Tengri” (gök, sema) kavramı açıkça ayrılmaktadır. Maddi varlık olarak kabul edilen “Tengri” genellikle “kök=gök” kelimesiyle ifade edilmektedir. Bu durum, farklı inanç sistemlerinin metnindeki anlam farklılıklarını ve Gök Türklerin Şamanist geleneğinin daha tutarlı ve akla uygun bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. İnan, *“tarihte ve bugün Şamanizm”* eserinde Şamanist Türklerin onuncu yüzyılda tek tanrı kavramını benimsediklerini ve bir kişinin başına kötü bir şey geldiği zaman ellerini göğe kaldırarak “tek tanrı” ya dua ettiklerini boş olduğunu, Hristiyanlık ve İslam’ın etkisinden olduğunu vurgulardır. Kaşgarlı Mahmut’un tengri kelimesinin açıklamasını dile getirir:

“Tengri” kelimesini şöyle izah ediyor: “Tengri Allahu azze ve celle, kafirler göğe “Tengri” derler. Yine bu adamlar büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi gözlerine ulu görünen her şeye Tengri derler. Bu yüzden bu gibi şeylere yugunurler (secde ederler). Yine bunlar bilgin kimseye tengriken derler. Bunların sapıklıklarından Allaha sığınırız” (İnan, 1986:27).

Tengri teriminin anlamı, zaman içinde değişiklik göstermiştir. Başlangıçta “Kutsal, ulu, yüce” gibi anlamlarda kullanılan terim, sonraları “kutsal mavi, kutsal gökyüzü” gibi anlamlara genişlemiştir. Önceleri sadece gök tanrısı anlamında kullanılan bu terim, daha sonraki dönemlerde “dağ, ateş, ruh” gibi kutsal kavramlar için de kullanılmıştır. Tengri kavramının evrimi, farklı zaman dilimlerindeki inanç sistemleri ve kültürel pratiklerin etkisiyle anlamının genişlemesine ve çeşitlenmesine işaret etmektedir.

2.1.6.2. Gök Tanrı’nın özellikleri

Gök Tanrı tekdir, yani eşi benzeri olmayan bir varlık, her şeyi var eden güçtür. Savaşlarda zafer, Tanrı’nın iradesiyle elde edilir. Emir verir ve iradesine uymayanları cezalandırır. İnsanlara kut ve ülüg (kısmet) bağışlar, fakat bu lütufları layık olmayanlardan geri alabilir. Canlılara yaşam verir, ölüm de onun iradesine bağlıdır. Varlıklara yaşam verdiği gibi, dilediğinde de yaşamı geri alabilir.

Hunlar, Göktürkler ve Moğollar gibi Türk toplulukları arasında, en büyük tanrı olarak kabul edilen Gök Tanrı inancı, bu milletlerin kültürlerinin temel bir unsurunu oluşturmuştur. Gök Tanrı, insanlarla bir bütün olarak kabul edilmiş, onlara yaşam nefesini üflemiş bir varlık olarak düşünülmüştür. O ne yerde ne de gökte sınırlı değildir; her an ve her yerde anılabilir bir şekilde var olmuştur. Türklerin tek Tanrı'ya olan bu derin inanç sistemi, Gök Tanrı'nın evrenin başlangıcı olduğunu, Türk milletine hükümdarlarını verdiğini ve onların hayatlarıyla yakından ilgilendiğini vurgular (Tanyu, 1980:9). Bu inanç, Eski Türklerin manevi güçlerinin odak noktasında tek bir Tanrı'ya yönelik bir birlikteliği ifade eder. Gök Tanrı inancı, monoteistik bir sistem olup, Türk kültürünün köklerine uzanan eski bir tarihe dayanır. Kısacası, Gök Tanrı inancı, eski Türk toplulukları arasında var olan ve uzun bir geçmişe dayanan tek ve yüce bir varlık olarak kabul edilen bir inanç sistemidir. Gök Tanrı, Türkler arasında başarı ve zaferin kaynağı olarak görülmüş, saygıyla anılmış ve kültürel dokularına derinlemesine işlemiştir.

2.1.6.3. Ülgen ile Erlik

Ülgen ve Erlik, Türk mitolojisinde önemli figürlerdir. Türk mitolojisinde, bu iki figür genellikle karşıt güçleri temsil eden varlıklar olarak kabul edilir. Altay Türklerinin Yaratıcı Tanrısı olan Ülgen, diğer Türk lehçelerinde adı geçmemesine rağmen, diğer Türk topluluklarında eski ve ortak bir Tanrı figürünü temsil ettiği düşünülmektedir. “Bay” unvanı, Altayları etkisi altına almış olan Kalmuk Moğollarının izlerini taşımaktadır. Yaratılış destanları incelendiğinde, Ülgen'in tam anlamıyla tek başına yaratıcı bir Tanrı olmadığı görülür. Bir efsanede, Ülgen denizden çıkan Ak-Ana'nın tavsiyeleri üzerine dünyayı yaratmıştır. Ancak Ülgen'in yaratımı gerçekleştirirken bir taşı kullanmasının öncesinde, bu taşı kimin fırlattığına dair bir belirsizlik bulunmaktadır. Ülgen, Türk mitolojisinde iyiliği, aydınlığı ve bilgeliği temsil eden bir varlık olarak görülür. Genellikle gökyüzü, ışık ve yaratılışla ilişkilendirilir. Ülgen, tanrısal bir figür olarak kabul edilir ve düzen, aydınlık ve olumlu yaşam ilkeleriyle ilişkilendirilir. Ülgen, Türk Maniheizm'inde olduğu gibi, insanların idaresi için gerekli olan “Yüce Kanunu” da kendisi yaratmıştır. İnsanların takip etmesi gereken adalet kanunlarını, fazilet yollarını, söylenecek iyi sözleri, iyi işleri, iyi düşünceleri, yalancı ve aldatici kötü ruhlardan kaçınmağı, hep o yapmış ve göstermiştir (Ögel, 2020:463).

Erlik ise Türk mitolojisinde karanlık, ölüm ve kaos gibi negatif güçleri temsil eder. Yeraltı dünyasıyla ilişkilendirilen Erlik, hastalık, acı ve diğer olumsuzlukların tanrısı olarak kabul edilir. Erlik, bazen ölüm tanrısı olarak da betimlenir. Erlik, sürekli kötülük getiren ve Şeytan'ın kutsal bir sembolü olarak kabul edilen bir karakterdir. Türk mitolojisinde tanrılara genellikle insan şekli ve kişilik verilirken, Erlik kötü şeyleri seçme ve yapma eğilimindedir. İyi şeylere karşı, bilgisiz, yıkıcı ve düzeni istemezdir. Kuzeydeki karanlık ülkeler onun yurdu olarak düşünülür. Tanrı, onu affeder ve göklerde yaşaması için yer verir, ancak Erlik, kötülük yapma eğilimindedir. Erlik'in başka bir ünvanı da “Şeytanların hükümdarı ve yaratıcısı” olarak geçer. Türk mitolojisinde Erlik'in, Tanrı Ülgen'in halkını etkilemeye çalıştığı ve onları Tanrı'ya karşı kıskırttığı anlatılır. Erlik güçlü bir karakter özellikleri var, Tanrı'nın meleği Mandı-Şire'yi bile yakmış ve kaçırmıştır. Erlik'in Türk mitolojisindeki özellikleri bazen İran mitolojisindeki Ehrimen ile benzerlik gösterir. Ancak farklılıklar da bulunur; örneğin, Ehrimen'in bir yaratık olan Gayomars'ı öldürdüğü ancak Türk mitolojisinde böyle bir durumun görülmemektedir. Türk mitolojisinde Şeytan'a sık sık “Körmös” de denir. Bu kelime, Türk lehçelerinde “Körü-mes” şeklinde de görülür ve Şeytan'ın körlüğünü ifade etmek için kullanılır. Türklerin İslamiyet'e geçişinden sonra da bu tür ifadeler ve anlamı devam etmiştir (Ögel, 2020:464-466). Ülgen ile Erlik arasındaki ilişki, Türk mitolojisinde iyilik ile kötülük, ışık ile karanlık, düzen ile kaos arasındaki sürekli mücadeleyi simgeler. Bu figürler, Türk mitolojisinde ve halk inançlarında önemli bir rol oynar. Bu iki tanrı Türk Yaratılış destanında başlangıçta dost olduklarını ve bu iki kuvvetin ilk çağlarda iyi geçindikleri ve barış içinde yaşadıklarını söylenmektedir. Türk mitolojisinde Ülgen, Erlik'ten daha güçlü ve Erlik'in hilelerinin üstüne gelebilmektedir.

2.1.6.4.Ak- ene/ Ak-ana

Vierbitskiy tarafından derlenen Altay Yaratılış Destanı'nın önemli bir teması, denizin dibinden çıkan “Ak-Ana” ile dünyanın yaratılışı hakkındaki fikirleri içerir. Yakut Türklerinin denizi bir ana gibi kabul etmeleri ve ona “Yer-Anası” demeleri de ayrıca incelenmeye değer bir konudur. Yakut mitolojisinde, insanlara ve hayvanlara süt veren, evlenmiş kişilerin ruhunu koruyan, beyaz renklerle ilişkilendirilen tanrıçalar ve iyiliksever kadın ruhları gibi birçok yardımcı Ana Tanrılar bulunmaktaydı. Ancak, Ak-Ana motifi konusunda denizde yaşayan bir varlığa dair Yakutlar arasında kesin bir izlenime rastlanmamıştır. En büyük Yakut Tanrısı olan “Ürüng-Ayığ-Toyon, “ yani

“Beyaz Yaratıcı” bu efsanede büyük öneme sahiptir. Efsanede adı geçen “Ak-Ene, “ yani “Ak-Ana, “ muhtemelen “Ürüng-Ayığsıt, “ yani “Beyaz Kadın Yaratıcı” olarak nitelendirilebilir. Ayrıca, Yakutların temel Ana Tanrıçası, Hayat Ağacı’nın köklerinde yaşayan ve insanlara can veren kutsal bir Tanrıça olarak bilinmekteydi (Ögel, 2020:481-482). Yakut mitolojisinin denizle ilişkilendirilen Ak-Ana motifi ve bu motifin “Beyaz Kadın Yaratıcı” olarak kabul edilen Ana Tanrı figürleriyle bağlantısı, Yakutların dini inançlarında önemli bir yer tutmaktadır.

2.1.6.5.Umay

Umay, Türk Şamanizm inancında önemli bir varlık olarak kabul edilir. Orhun Yazıtları’nda geçen “Umay teg ögüm katun kutınga inim Kül Tigin er at buldı” ifadesi, günümüz Türkçesinde “Umay’a benzer kadın anam talihine küçük biraderim Kültigin er namını aldı” şeklinde dile getirilir. Bu ifade, Kül Tigin tarafından Umay’ın devletin koruyucusu olarak gözetilen bir ruh olduğunu gösterir (Ergin, 1975:96). Roux, Umay’ın doğurganlık ve büyüme ile ilişkilendirilen bir ruh olduğunu düşünmektedir. Umay, çocukları ve hamile kadınları koruyucu bir varlık olarak kabul edilir (Roux, 2011:134). Bazı araştırmacılar, Türklerin tarih öncesi dönemlerden itibaren inançlarının Gök Tanrı’ya dayandığını ve bu inançların Şamanizm’le ilişkilendirilmediğini savunurlar, hatta günümüzde ve geçmişte görülen şaman anlayışının, Gök Tanrı Dini’nin bozulmuş haline işaret ettiğini iddia ederler. Ancak, Mevcut bilgi ve belgelere göre, Türk Şamanizmi yaklaşık 40.000 yıllık bir zaman diliminden gelir. Güney Sibirya ormanlarında yaşanan erken dönemde, kadınların hâkim olduğu bir toplum yapısı mevcuttu. Umay, bu dönemin yaratıcı, doğurgan bir tanrıçası olarak kabul edilir (Çobanoğlu, 2019:68). Umay, Orhun Yazıtlarında anlatıldığı gibi, Gök Türk dönemi ata erkilliği ve “atalar kültü”nün Gök Tanrı’ya eşit ağırlık kazandığı bir dönemdir. Bu dönemde, Umay tanrıçası tıpkı kadınların toplum yapısında öne çıkan bir “koruyucu ruh” gibi normalleşmiştir.

2.1.7.Eskatoloji Mitleri

Araştırmacılar, Türk mitolojisindeki eskatoloji mitleri üzerinde farklı düşünceler sergilemiş ve genel bir ittifak oluşturamamışlardır. Bu durumun ana sebebi, eskatoloji mitlerine dair eldeki malzemenin yetersiz olmasıdır. Malzeme eksikliği, araştırmacıları bu alanda sürekli tekrara götürmüş ve bu konuya derinlemesine inmek zor olmuştur. Bu

durum, araştırmacıları çalışmalarında bu konuyu ya yüzeysel bir şekilde geçiştirmeye ya da hiç değinmemeye yönlendirmiştir (Çınaroğlu, 2008:170).

Eskatoloji düşünce Türkler arasında ilk dönemlerde fazla mevcut olmadığını ve Türklerin kozmoloji mitlere daha fazla önem verdiklerini Prof. Dr. Ünver Günay ve Prof. Dr. Harun Göngür “*Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*” eserinde vurgulamışlar:

“Evrenin yaratılışında olduğu gibi ve hatta ondan daha da çok, dünyanın sonu meselesiyle ilgili olarak geleneksel Türk dininin, özellikle ilk dönemlerinde herhangi açık bir bilgi yahut mitolojiye rastlanmamaktadır. Bu bakımdan da denilebilir ki, eski Türkler kıyamet meselesine kozmogoni meselesinden daha az ilgi duymuşlardır. Her ne kadar Orhun Kitabeleri’nde göğün ve yerin yıkılıp çökmesi ve mevcut hayat düzeninin bozulması hususlarına imalar mevcutsa da bunların sistematik bir nihai çöküş efsanesine veya akidesine henüz dönüşmediği görülmektedir” (Günay-Güngör, 2009:92).

Altaylı Şamanlar, “Kalgançı Çak” olarak adlandırdıkları bir kavram üzerinden inançlarını dünya sonuyla ilişkilendirirler. Bu tasavvurda, zamanın ilerlemesiyle birlikte insanların azalacağı, günah işlemekten kaçınmayacakları, kötülüğün ve kötü eylemlerin artacağına inanılır. İyi Tanrı Ülgen bu günahkâr topluluktan uzaklaşacak, yeraltındaki Erlik ise yeryüzüne yaklaşacak, onun yardımcısı “Karaş” ise öncesinde yeryüzüne inecektir. İnsanlar, Ülgen’i unutacaklar ve bu unutma sürecinde, kötü tanrılarla iyi tanrılar arasında bir savaş başlayacaktır. Bu savaşta Erlik ve yardımcıları Karaş ve Kerey, insanları karanlık dünyalarına çekmeye çalışırken; Ülgen ve yardımcıları Mangdı-şire ve Maytere, aydınlığa, iyiliğe yönlendirmek için mücadele edeceklerdir. Her iki taraftan ölümler olacaktır. Sonuçta, yalnızca Ülgen kalacaktır. Ülgen, “ölüler kalkınız!” diye haykıracak ve bütün ölümler dirilecektir. Bu anlatım, Altaylı Şamanların eskatolojik inançlarından bir kesiti temsil eder ve bu inançlar, kıyamet günü veya sonrasındaki dönemleri açıklamak adına sembolik bir anlam taşır.(İnan, 1986, s. 24) Bu tasavvur, iyilik ile kötülük arasındaki dini ve ahlaki karşıtlığı vurgulayarak, insan davranışlarının sonuçlarını sembolik bir anlamda açıklar.

İnan, W. Radloff ve V. İ. Verbitskiy tarafından “kalgançı çak”ı tasvir eden iki manzum rivayet tespit edildiğini, bunlardan birinin Teleütlere, diğerinin ise Telengitlere ait olduğunu belirtmektedir. Teleütlere ait “kalgançı çak” miti şu şekildedir:

“Kalgançı çak geldiği zaman gök, demir; yer, sarı bakır olur. Hanlar hanlara saldırır, uluslar birbirine kötülük düşünür, katı taşlar ufalır, sert ağaçlar kırılır. Kişi bir dirsek (arşın) kadar küçük olur. Başparmak kadar erkek olur. Erlerin dizgini kısa olur (güçlülerin elinde oyuncak olurlar). Ayak takımı

bey olur. Baba çocuğunu, çocuk babasını tanımaz (saymaz). Yaban soğanı pahalı olur. At başı kadar altına bir kap yemek verilmez. Ayakaltında altın bulunur, onu alacak kimse bulunmaz” (İnan, 1986, ss. 24-25).

Metinde doğal, toplumsal ve ekonomik düzenin çöküşünü görülür. Doğa olağanüstü bir şekilde değişirken, toplumda kaos ve kötülük hüküm sürer. İnsanların değerleri ve gücü azalırken, güçlüler zayıfları kontrol altına alır. Ekonomik sistem çöker ve maddi değerler önemsiz hale gelir. Bu durumda, insanlar arasında karışıklık ve belirsizlik hakimdir.

Telengitlere ait mit de şöyledir:

“Kalgançı çak geldiği, kara yer ateşle kaplandığı zaman, büyük hakan ata tanrı (Kayra Kaan ya da Kuday) kulaklarını tıkar, o çağda dünya bozulur; yer ve insan nesli mahvolur. Fitne fesat saçan gaddar rüzgâr, insanları heyecanlandırır. Töre bozulur, tepeler çalkalanır; demir üzeninin dibi delinir. Çuvaldızın deliği yırtılır. Ulus bozulur. Kara böcek (gibi insan) kanatlanır, gözlerine kan dolar; kara su kanla karışık akar. Yer uğuldar, dağlar sallanır, çukurlar – hendekler yıkılır, gök gürler, kenarı açılır, deniz çalkalanır, dibi görünür, yerin altı üstüne gelir; yosunlar öğütülüp kül (toz) olur, gök sallanıp eteği açılır, deniz dalgalanıp dibi görünür; deniz dibinden dokuz parça kara taş çıkar, dokuztaş, dokuz yerinden yarılr. Her taştan dokuz çemberli dokuz sandık çıkar, her sandıktan demir atlı dokuz kişi çıkar, bu kişilerden ikisi başkan olur. Bunların bindikleri atlar, ‘Vuruşkan ulu sarı’ (adlı) olur, ön ayakları kılıçlı, kuyrukları kamalı olur, ağaca rastlarsa ağacı keser, canlıya çarparsa canlıyı mahveder; il güne rahat olmaz. Ay ve güneş aydınlık vermez, ışısız olur. Ağaçlar kökünden kopar, baba çocuğundan ayrılır, bitkiler mahvolur, nesli kurur, analar sevgililerinden ayrılır, dul kalır, yerde ‘köngül’ denilen bir zehirli ot biter, kökünden sarı çekirge çıkar, hayvanlara çarparsa hayvanların, insanlara çarparsa insanların kanlarını sömürür. İşte o zaman Şal-Yime (Tanrı) haykırır:

Bu yana bak, Mangdı-şire yardım et, “köngül” otunu mahvedemedim.

“Köngül” otunun kökünde konur yılan var.” Mangdı-şire’den ün çıkmaz. Ondan yardım olmadıktan sonra, Şal-Yime yine haykırır:

“Büyük Hakan halkını bıraktı, cins aygır sürüsünü bıraktı, yer alt üst oldu, sular kurudu, yakalı giyimlerin yakası parçalandı, idare edilen yurt başsız kaldı, kuşlar yuvalarını, geyikler duraklarını (barınaklarını), kadınlar yavrularını bıraktı.”

Maytere’den ses çıkmaz.

Bundan sonra, Erlik’e tabi kahramanlardan Karaş ile Kerey yeryüzüne çıkacaklar, onlar çıkınca Ülgen’in kahramanları Mangdı-şire ile Maytere bunlarla savaşmak üzere gökten yere inerler. Maytere’nin kanı ateş olarak yeryüzünü kaplar. İşte o zaman kalgançı çak olur” (İnan, 1986:25).

Metinde yer alan semboller ve anlatılar, Türk mitolojisinin kıyamet anlayışını ve insanın doğa ve tanrılarla olan ilişkisini yansıtıyor. Kıyamet gününe dair bu tür anlatılar, toplumun inançları ve değerleri hakkında bilgi verirken, insanların korkularını ve umutlarını da yansıtıyor.

Bayat Türklerin İslam’ı kabul ettikten sonra eskatoloji mitlerinin İslam kıyamet anlayışına benzerlik gösterdikleri fikrindedir. Bayat konu hakkında şöyle der:

“İslamiyet’i kabul eden Türklerin eskatolojik anlayışları, Müslümanlıkla iç içe senkretik bir biçimde yaşamıştır anlaşılan şu ki, eski Türkler, dünyanın sonu ile alakalı düşünceleri ya fazla önemsememiş ya da bununla ilgili mitler bize senkretik bir şekilde ulaşmıştır. Dünyanın sonu hakkındaki mitler, tıpkı dünyanın oluşumu hakkındaki mitler gibi tasavvura ve tahminlere dayanmaktadır. Bütün varyantlarda az veya çok derecede semavi dinlerin etkisi de görülmektedir” (Bayat, 2007:123-128).

Bu noktada, dünyanın sonuyla ilgili Türk mitolojisinin ve İslam'ın eskatolojik inançlarının etkileşimi ve bu inançların senkretik bir biçimde yaşanması önemlidir. Bayat'ın vurguladığı gibi, dünyanın sonuyla ilgili mitlerin oluşumunda hem geleneksel Türk kültürü hem de semavi dinlerin etkisi gözlemlenmektedir.

2.1.7.1.Tufan mitleri

Dünyanın yenilenmesi ve sonunun geldiği temaları, özellikle Tufan mitleriyle belirginleşir. Tufan mitleri, kıyamet mitleri ile sıkı bir ilişki içerisinde. Tufanlar, küçük kıyametler olarak değerlendirilebilir ve diğer kıyamet mitleriyle aynı inanç sistemine dayanır. Bu nedenle, Tufan mitlerini eskatoloji mitlerinin içinde değerlendirmek önemlidir (Çınaroğlu, 2008:175).

Tufan mitleri, insanlık tarihindeki büyük bir felaketi, dünyanın yeniden doğuşunu ve insanların bu felaketten nasıl kurtulduğunu anlatır. Bu mitler, dünyanın yok oluşu ve sonrasında yeniden doğuşu temsil eder. Genellikle bir kâhin veya ilahi figür, tufandan önce gelecek felaketi öngörür ve felaket gerçekleşir. Tufan sırasında, insanlar ve hayvanlar büyük gemilere binerek felaketten kurtulur. Tufandan sonra, dünya yeniden yeşermeye başlar, hayvanlar ve insanlar dünyayı tekrar doldurmaya başlarlar. Altay Türkleri'nin yaşadığı üç ayrı dönemi anlatır. Bu dönemler, “ot aygul” (ateş dönemi), “cotkon-salkınu aygul”(rüzgârlı ve fırtınalı dönem) ve “suu aygul” (su dönemi) olarak adlandırılır. Günümüzde ise Altaylılar, su dönemi olarak adlandırdıkları devri yaşadıklarına inanırlar. Her dönem, dünya üzerinde gerçekleşen büyük olayları ve felaketleri temsil eder. Bu üç dönemin sonuncusu olan su dönemi, yeryüzünün sular altında kaldığı ve dağların zirvelerine kadar sularla kaplandığı bir dönemi temsil eder. Altaylılar, buz döneminin geleceğine inanarak, bütün canlıların donacağı bir zamanı beklerler (Dilek, 2014:193).

Bu mitlerde tufan öncesi ve tufan sonrası hikâyeler, Altay Türklerinin inançlarında önemli bir yer tutar. Tufanlarla ilgili mitlerde, insanların felaketlerden nasıl kurtulduğu ve dünyanın nasıl yeniden canlandığı anlatılır. Örneğin, tufanlar sırasında insanlar ve hayvanlar için büyük gemiler inşa edilir. Bu gemiler, Tanrı'nın veya ilahi güçlerin rehberliğiyle felaketten kurtulan insanları taşır. Gemiye alınan hayvanlar, dünyanın yeniden canlanması ve tufandan sonra doğan yeni yaşamın sembolüdür. Tufanın

ardından, dünyanın yeniden yeşermesi ve insan soyunun devam etmesi, Altay Türklerinin umut dolu bir bakış açısını yansıtır.

2.1.8.Totem Mitleri

İlk bölümde totem ve anne rolü hakkında genel tanımlar verilmiştir. Eski Türk mitolojisinde kurt, beyaz lekeleri olan at, karga, kuğu, atmaca, kartal, turna ve boz inek gibi hayvanlar totem özellikleri taşımaktadır.

2.1.8.1.Kurt

Eski Türklerin totemik unsurları üzerine yapılan çalışmalar, farklı araştırmacılar arasında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ziya Gökalp, eski Türklerin totemik unsurlarını “ongun” adı altında nitelendirirken, İnan ise “töz” kelimesinin Türkçe kökenli olduğunu ve bu nedenle Türklerin “töz” dediklerini savunur. İnan, “ongun” teriminin Moğolca kökenli olduğunu ileri sürerek, Türklerin “töz” ifadesini kullandığını belirtir (İnan, 1986:44).

Totemizm, özellikle kurdun totemik bir figür olarak Türk topluluklarını birleştirdiği ve kurdun tüm Türk topluluklarının kabul ettiği bir sembol olduğu gözlemlenmiştir. Roux’a göre, kurt Türkler arasında ataların hayvanı olarak kabul edilmiştir (Roux, 2011:58). Abdulkadir İnan’ın “*Türk Rivayetlerinde Bozkurt*” adlı makalesinde kurdun “Türk milli kültürü” içinde değerlendirildiği ve belki de eski çağlarda Türklerin bir totemi olduğu öne sürülmüştür (Başkurdistanlı, 2014:104). Ancak Göktürk döneminde, kurdun totemik bir figürden ziyade kutsal bir sembol haline geldiği belirtilmiştir. Göktürklerin bayraklarında bir kurt heykeli kullanmalarının nedeni de budur. Kurt başlı sancaklar, Göktürk devletinin çöküşünden sonra da unutulmamış, Çin İmparatorları gibi Türk kavimlerine kağanlık ünvanları verildiğinde, kurt başlı bayraklar ve davullar hala kullanılmıştır. İnan’a göre, kurdun Türkler tarafından tapınılan bir varlık olmadığı açıktır ve “ongun” ya da “töz” kavramlarının boylarla ilgili olduğu belirtilmiştir. Totemizm kavramı, kurdun sembolik önemini vurgulasa da kurt figürüne özgü sembolizmin ya da tapınmanın olmadığı, daha çok belirli topluluk veya ailelerle ilişkilendirildiği gösterilmiştir.

Ögel ise Büyük devletler kurmuş olan Türklerde kurt, artık bir sembol haline geldiğini. Onlarda din ve totemizm izleri, çoktan kaybolmuş olduğunu, Kurt Göktürklerde, tuğlar

ile bayrakların tepesinde yer alma yolu ile, bir devlet sembolü olduğunu, Bunu, çok eski Türk totemizminin kalıntıları olarak da kabul edildiğini belirtir (Ögel, 2020:140). Kurdu kutsallığıyla ilgili Namık Aslan, Türk kök efsaneleri ve destanlarındaki kurt figürü üzerinden çeşitli bağlamlarda ortaya çıkan özelliklerin, kurdu tanrısallığını gösteren en belirgin yönü olduğu ifade edilmektedir. Özellikle “bozkurt, “gök yeleli kurt, “ “gök kurt” gibi adlandırmalarda kullanılan “boz” ve “gök” gibi nitelendirmeler, kurt figürünü göksel veya tanrısal bağlamlarda ele alarak ona ilahi özellikler yüklediği belirtilmiştir. Bu anlamda, kurt figürü mitolojik anlatılarda “türeme, soyu yok olmaktan kurtarma ve kılavuzluk etme” gibi özellikleriyle öne çıkmış ve tanrısallıkla ilişkilendirilmiştir (Aslan, 2010:72-78).

2.1.8.2.Kartal

Yakut Türklerine göre, her bireyin kendi ruhunu temsil eden bir hayvanı vardı. Bu ruhun dolaştığı ve sembolize ettiği hayvana “İya-Kul” adı verilirdi. Şamanlar, olgunlaştıkça ruhları da kâmilleşir ve daha yüksek nitelikteki hayvanlarda görünme yeteneği kazanırlardı. Yakut Şamanlarının inanışlarına göre, en düşük seviyedeki hayvanlar kurt ve köpekti. En yüksek seviyedeki ruhları taşıyan hayvan ise kartal olarak kabul ediliyordu. Yakut toplumunda kurt, sembolik anlamını kaybetmiş ve yerini genellikle kuşlara bırakmış gibi görünüyordu. Bu durum, yüksek statüdeki Türk topluluklarının sembollerinin daha çok avcı kuşlara yönlendiğini gösteriyor gibiydi. Toplumsal seviye yükseldikçe, kurt gibi hayvanlar unutulurken, avcı yırtıcı kuşlar bu sembolik rolleri almıştı. Altay ve Yakut kabileleri ile Oğuz boylarının sembollerinin genellikle kuşlar olması, bu değişimi açıklayan bir belirti olarak görülebilir. Örneğin, Altaylarda yaşayan Teleüt Türklerinin Merküt adlı kabilesi, kara kartaldan (Berkut); Yurtas kabilesi ise beyaz başlı bir kartaldan türemişti. Bu durum, kartalın sembolik önemini vurgulamaktadır (Ögel, 2020:50).

Tanrı tarafından kartalı insanları kötü ruhlardan kurtarmak amacıyla gönderilmesi, bir kadınla yaşayıp gebe bırakması, doğan çocuğun zamanla bir şaman olması kartalın önemi ve ata hayvan olmasını vurgulamaktadır (Ögel, 2020:657).

Yakut kabilelerinde kutsal kabul edilen hayvanlar arasında öne çıkanlar, beyaz lekeleri olan at, karga, kuğu, atmaca, kartal, turna ve boz inek gibi hayvanlardı. Özellikle, ayaklarında ve başlarında beyazlık barındıran inekler büyük saygı görürdü. Her kabile,

kendi soyunun kaynağına inanarak, o hayvanı kutsal kabul eder ve ona saygı gösterirdi. İnançlarına göre, kendi kabilelerinin kutsal hayvanını inciten, öldüren, tüketen veya korkutan kişiye büyük felaketler gelirdi. Örneğin, belirli bir inek türünden türediğine inanılan bir kabilenin sürülerinden bu türde bir buzağı doğarsa, kabilenin her üyesi bu buzağıya özel bir ilgi gösterir ve sahip çıkardı. Buzağının sahibi onu satma veya hediye etme hakkına sahipti. Ancak bu buzağıyı satın alanlar, onun sütünü içemez veya etini yiyemezdi. Yabancılar bu kurala uymak zorunda değildi, ancak o ineği alan kabile üyeleri, onu yabancılara vermemeye dikkat ederdi. Eğer inek sahibi ölürse, inek doğrudan o kişinin baba tarafından gelen akrabalarına miras olarak kalırdı (Ögel, 2020:37).

Eskiden her Yakut kabilesi, soyunu kaynak aldığı hayvanın adıyla anılırdı ve o kabileye ait herkes, soyadı olarak o hayvanın adını kullanırdı. Bu adlandırma sayesinde herkesin hangi kabile ve hangi hayvandan geldiği kolayca anlaşılırdı. Ancak, her kabile ve hayvan adı, tüm Yakutlar arasında eşit derecede saygın ve değerli olarak kabul edilmezdi. Önemli hayvanlarla ilişkilendirilen boylar, Yakut toplumunda soylu kesimi temsil ederlerdi. İbn Fadlan'ın anlatımına göre, Başkurtlar totemizm izlerini taşıyordu. Bu totemler, kış, yaz, yağmur, rüzgâr, ağaç (orman), hayvan, insan, su, gece, gündüz, ölüm, hayat gibi varlıklar için ayrı ayrı birer tanrı olduğuna inanırlardı. En büyük tanrının gökte yaşadığına dair bir inançları bulunmaktaydı (Ögel, 2020:37).

Türklerin kültürlerinde belirli hayvanlar, ağaçlar ve nesnelerin kutsal kabul edilmesi, totemik izleri barındırdıklarına dair önemli bir izlenim sunmaktadır. Bu totemler, belirli bir topluluğun veya oymağın kimliğini belirleyen semboller olarak görülür ve genellikle belirli bir varlığın veya doğal unsurların ruhsal veya koruyucu nitelikleriyle ilişkilendirilir. Toplulukların tarihî yapısı ve inanç sistemleri içinde, bu totemler kimi zaman adlandırmalar, soyisimler ve belirli ritüellerde yansımalar bulabilir. Bu kutsal olarak kabul edilen unsurlar, toplulukların kültürel dokusunun bir parçası olarak, kimliklerini şekillendirir ve onlara yönlendirici bir nitelik katar. Bu nedenle, Türk toplumlarında totemik izlerin, hayvanlar, bitkiler veya nesneler aracılığıyla kültürel ve dini bağlamda belirgin bir rol oynadığı görülmektedir.

Ağaçtan bir nesne yaparak, bu nesneyi “fallus kadar” büyüklükte yaparlardı. Ardından bu nesneyi bir yere asarlar ve sefere çıktıklarında ya da düşmanla karşılaştıklarında ona

öpücük verir ve secde ederlerdi. Bu eylemler, totemlerin önemli olduğunu, belirli varlıkların veya güçlerin sembolize edilmesini ve bu sembollerin onlar için kutsal ve koruyucu olduğunu göstermekteydi (İnan, 1986:10).

2.1.9.Kahraman Mitleri

Türk kahraman mitolojisi, genellikle özgür ruhlu, yiğit ve maceracı karakterlere odaklanır. Türk mitolojisinde kahramanlar, cesaretleri, güçlü iradeleri ve olağanüstü yetenekleriyle tanınan kişilerdir. Bazı belirgin özellikler şunları içerebilir:

Türk mitolojisindeki kahraman figürleri, sadece fiziksel güçleriyle değil, aynı zamanda cesaretleri, savaş stratejileri ve düşmanlarına karşı gösterdikleri korkusuz tavırlarıyla öne çıkarlar. Türk kahramanları, savaş meydanında düşmanlarına karşı gösterdikleri cesaretle bilinirler. Onlar, zorlu koşullara rağmen korkusuzca savaşır ve düşmanlarını yenerler. Bu kahramanlar, sadece bireysel güçleri değil, aynı zamanda toplumlarını koruma sorumluluğuyla hareket ederler. Düşmanlarını mağlup etme amacı, Türk kahramanlarının özgün mitolojilerinde sıkça vurgulanan bir tema olarak karşımıza çıkar. Bu kahramanlar, korku yerine cesaretle dolu kalpleriyle düşmanlarının karşısına çıkarlar ve savaş meydanında sergiledikleri üstün performanslarıyla toplumlarına liderlik ederler. Düşmanlarına karşı gösterdikleri korkutucu tavırlar, sadece fiziksel güçleri değil, aynı zamanda psikolojik üstünlüklerini de simgeler. Altay ve Yenisey Türkleri arasında çocuklarına bir kahramanlık yapmadan isim vermemek, çocuğun kabile ismiyle bilinmesi ve bir kahramanlık yaptıktan sonra isim verilmesi dikkat edilen bir şeydir (Roux, 2011:174). Altay destanlarının kahramanları adlarını tanrılardan, ruhlardan alırlar. Bu da bize Türkler arasında bir kişinin soyu özü kadar önemli olmadığını gösterir. Türk Kahramanları, genellikle olağanüstü güçlere ve becerilere sahip olabilirler. Bu yetenekler, onların efsanevi varlıklarla savaşmalarına, büyüleri varlıkları alt etmelerine veya mucizevi görevleri yerine getirmelerine olanak tanır. Türk mitolojisinde kahramanların doğumu ve yaşamı bile olağanüstü özellikler taşımaktadır.

Türk mitolojisinde kahraman doğuşlarına dair olağanüstü olaylar, mitolojik anlatılarda sıkça karşımıza çıkan önemli bir temadır. Özellikle büyük kahraman veya hükümdarların doğumu, evrensel bir anlam taşıyan sembollerle süslenir ve kutsal bir nitelik kazanır. Bu kahramanlık doğuşlarından biri, “karabulutlar” aracılığıyla simgelenir. Efsanelere göre, büyük bir kahraman veya lider doğmadan önce,

gökyüzünde beliren karabulutlar, bu kutsal varlığın doğuşunu müjdeleyen belirgin bir işarettir. Evlerinin üzerine inen bu karabulutlar, topluluğun gözünde doğan çocuğun olağanüstü nitelikler taşıdığını ve gelecekte büyük bir rol oynayacağını vurgular. Türk mitolojisinin önemli temalarından biri olan “On İki Ayda Doğma”, yani ana rahminde normalden daha uzun bir süre kalma motifi, mitolojik kahramanların ve kutsal figürlerin öykülerinde sıkça karşımıza çıkan bir unsurdur. Bu motif, büyük kahramanların ve dini figürlerin annelerinin karnında, normal doğuma nazaran daha uzun bir süre kaldıkları inancını yansıtır (Ögel, 2020:331). Türk mitoloji kahramanları da çocukluk döneminde olağanüstü özellikler gösterir, Oğuz Hanın bebekken konuşması kendine “adım Oğuz” ismini vermesi, kırk gün sonra konuşması, pişmemiş et yemesi ve yürümesi gibi özelliklerinde olağanüstü unsurları görülmektedir.

Efsanevi maceralar Türk mitolojisinde yaygındır. Kahramanların büyümlü varlıklarla savaşları, büyük yolculukları ve efsanevi maceralarıyla doludur. Bu maceralar, kahramanın halkının kaderini değiştirmesine veya toplumun refahını sağlamasına yardımcı olur.

“Ormanda yaşar idi, çok büyük bir gergedan,

Yer idi yaşatmazdı ne hayvan ne de insan!

Kargıyla gergedanın, başına vurdu Oğuz!

Oldurup gergedanı, kurtardı yurdu Oğuz! (Ögel, 2020:134).

Yukarıda yer alan beyitler Oğuz Hanın gençliği, toplumunu korumak amacıyla gergedan ile mecrasını anlatmaktadır. Bu özellikler Türk kahraman mitolojisinde sıkça rastlanan unsurlar ve bu kahramanlar genellikle toplumun manevi değerlerini temsil ederler. Her bir kahramanın hikâyesi, kültürel kimliği ve tarihî önemi açısından ayrı bir öneme sahiptir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1.ARAP MİTOLOJİSİ

3.1.1.Arap Mitolojisine Genel Bakış

Arapların tarihî gelişimini değerlendirmek önemli bir adımdır. Arapları, العرب البائدة al-‘Arabu’l-Ba’ida ‘Soyları tükenenler-tarih sahnesinden çekilenler’ ve العرب الباقية al-‘Arabu’l-Bâkıya ‘soyları devam edenler-varlıklarını sürdürenler’ olmak üzere iki ana gruba ayırmak tarihçiler tarafından yaygındır. Soyları devam eden al-‘Arabu’l-Bâkıya, kökenlerini Hz. İbrahim’e dayandırır ve yaşamını sürdüren Sâmi kavimler içinde önemli bir yer tutar. Konuştukları dil, Sâmi dillerinin en zengin ve gelişmiş olanıdır. Arap tarihinin ilk devirleri hakkında net bilgilere sahip olmamakla birlikte, Arap Yarımadası’nın tarihiyle yakından ilişkilendirilen bir halk oldukları kabul edilmektedir (Duman, 2017:70-75).

Arapların ana yurdu olarak genellikle Arabistan kabul edilse de bazı görüşler bu konuda farklılıklar ileri sürmektedir. Bu konudaki belirsizlik, özellikle çoğunluğu çöl olan coğrafyada arkeolojik araştırmaların zorluğundan kaynaklanmaktadır. Arap mitolojisinin kökenleri hakkında daha fazla bilgiye ulaşmak için, komşu kavimlerin yazılı belgelerinden yararlanılmaktadır (Yeşil, 2020:374).

Her milletin kendine özgü bir zihinsel yapısı vardır. İslam öncesi Arapların özelliklerine ve zihinsel yapısına bakıldığında, çatışmacı ve saldırgan bir topluluk olduklarını görmekteyiz. Savaşçı bir yapıya sahip olmalarının yanı sıra kervanlara baskın düzenleyip esirleri köle olarak satmışlardır. Bazı araştırmacılar, Arapların özgürlüğe olan sevgilerine ve suyu olmayan çöllerde yerleşim yerleri seçmelerine odaklanmıştır. Ancak, İslam öncesi dönemde Araplar, kavimlerini bir araya getiren ve güçlerini birleştiren bir liderleri olmamıştır. İbn Haldûn, Arapları yabani ve vahşi bir doğaya sahip olarak tanımlamıştır. Arapların liderlik yetenekleri sınırlıdır, zanaat konusunda bilgi sahibi değiller ve meslek alanlarında ustalaşmaya eğilimli değillerdir. Cesur, doğal ve iyilik yapmaya hazır bir karaktere sahiptirler (Emin, 1969:41).

Bazı oryantalistler, Arapların genellikle maddi bir bakış açısına sahip olduğunu ve değerlendirmelerini sadece onların üretebileceği faydalı şeylerle yaptıklarını

gözlemlemişlerdir. Arapların genellikle hayal gücüne veya duygulara yer vermediği ve dini konularda fazla eğilim göstermediği düşünülmüştür (Ali, 1993:265).

Araplar, kişisel gururlarını hissederek, her türlü otoriteye karşı başkaldırma eğilimindedirler. Ancak, kabile geleneklerine sadık ve itaatkâr olmaya devam ederler. Misafirperverlik ve savaş müttefiklik, cömert ve dostluk görevlerini yerine getirir, geleneklere bağlı ve sadık kalırlar. Ahmed Emin'e göre, Araplar duygusal bir yapıya sahiptir ve öfkelerini dizginlemekte zorlanabilirler. Özellikle kendi onurlarına zarar verildiğinde veya kabilelerinin kutsallığı ihlal edildiğinde öfkeleri daha da şiddetlenebilir. Zeki olduklarını ancak yaratıcı zekaya sahip olmadıklarını belirtir. Araplar, dil konusundaki zekalarını ortaya koyarlar, ancak hayal güçlerinin sınırlı ve çeşitli olmadığı, genellikle yaşadıkları dünya dışında bir yaşam hayal etmekte zorlandıkları ifade edilir. Emin, Arapların eşitliği sevdiğini, ancak bu eşitlik sevgisinin sadece kendi kabilesi içinde geçerli olduğunu ve diğer kabilelere karşı kendi kabillerinin üstünlüğüne inandığını belirtir (Emin, 1969:46-54).

Araştırmacılar arasında Arapların zihniyetiyle ilgili farklı yaklaşımlarda bulunmaktadır. Örneğin, Prof. Dr. M. 'Abdulmu'în Hân ve Hüseyin al-Masrî gibi bazı bilim insanları, Arapların mitoloji üretme yeteneklerinin sınırlı olduğunu ve hayal güçlerinin daha çok benzetme yeteneğine odaklandığını ileri sürmüşlerdir. Bu görüşe göre, Arap düşünme tarzı, yokluktan bir imge hayal etme yeteneğine sahip olmadığından ziyade, beyinlerinde daha önce var olan imgeleri kullanma ve bu imgeler üzerine eklemeler yapma kabiliyetine dayanmaktadır. Arap mitolojisinin oluşumunda benzetme ve sembolizmin önemli bir rol oynadığı vurgulanmıştır. Mitolojik anlatılar, somut ve soyut kavramları benzetmeye dayalı olarak ifade etme eğiliminde olduklarına işaret etmektedir. Bu bakış açısına göre, Arap düşünme tarzı daha çok gerçeklikle benzerlik kurma üzerine odaklanmıştır. Hayal gücü, somut örneklerle açıklamaya dayalı bir anlatı biçimini desteklerken, mitoloji üretme sürecinde benzetme ve sembolizmin etkili olduğu belirtilmektedir (al-Masrî, 2000:77. Hân, 1937:18).

Prof. Dr. Muhammed 'Acine ise Arapların hayal gücü mitleri üretebileceğine inanır, Arap mitlerinin mitolojik motiflerinin azlığı, o dönemdeki yazılı kaynakların azlığı ve İslam'ın mitolojiye olumsuz bakışıyla bağlar ('Acine, 1994:10).

İslam öncesi Arap dünyası ve o dönemdeki Arap insanının doğasını anlamak istiyorsak, Arapların Arap Yarımadası'nda yaşayan Sami halklarından biri olduğunu bilmeliyiz. Bazıları, Bedevi Arapların dünyadan izole edilmiş, diğer uluslarla bağlantısı olmayan bir millet olduğunu iddia eder ve bu, Sami milletlerinin özelliklerinden biri olarak görülür. Ancak bu görüş yanlıştır. Araplar, diğer milletlerle ekonomik, edebi ve sosyal açıdan etkileşimde bulunmuşlardır; ancak bu etkileşim, diğer milletlerle karşılaştırıldığında daha zayıftır. Muhammed Selim al-Hüt milletler arası hep kültürel alışveriş olduğunu, Arapların başka milletlerden etkilenmeleriyle birlikte başka milletleri de etkilediklerini, öylece Arap mitlerinde yabancı unsurları görmek doğal olduğunu belirtir (al-Hüt, 2000:16).

Arap Yarımadası, bitki örtüsünden yoksun sonsuz çöllerle karakterize edilen bir ortamı temsil eder, bu da su kaynaklarının nadir olduğu anlamına gelir. Bu zorlu ortamda yaşayan insanlar, su elde etmek için genellikle kuyulara ve pınarlara bağımlıdır. Gündüz sıcağından korunmak için çeşitli yöntemlere başvururlar ve geceleyin yıldızlar altında hareket etmek zorunda kalabilirler. Bu koşullar, bölge sakinlerini geçim kaynaklarına ulaşmak için kudretin lütuflarına bağımlı kılar. Yağmuru beklerler ve kaderi gözetirler. Geçim kaynaklarını elde etmek için sürekli çaba harcamak, insanların çevrelerindeki kaynaklara bağlı kalmalarını ve ulaşabilecekleri her şeyi kullanmalarını gerektirir. Araplar, genellikle doğanın ötesinde düşünmeyi tercih etmezler; açıklık ve basitlikle düşünmeyi ve ifade etmeyi severler (Ali, 1993:261).

Arap kültüründe mitoloji, günümüz mitoloji tanımıyla tam olarak örtüşmese de Üştūra veya Asāṭīr kelimeleriyle ifade edilmektedir. Bu terim, Kur'an'da da kullanılmış olup 'yazmak, çizmek, çizgi çekmek ve tanzim etmek' gibi anlamlara gelen سَطَرَ saṭara kökünden türetilmiştir. Kureyşliler, Hz. Muhammed'in ilettiği ilahi vahyi Üştūra veya Asāṭīr olarak nitelendirerek, bunun aslında eskilerin birbirlerinden naklettikleri, aslı olmayan iddialar olduğunu savunmuşlardır (Furkan, 25/5). Araplarda Asāṭīr olgusu, hayali anlatıları ifade eder, diğer bir deyişle, Arap kültüründe varlık gösteren mitolojik öğelerle bezeli hikâyeler ve efsaneler, gerçeklikten uzak, masal ve efsanelere dayanan sözlü gelenekler aracılığıyla aktarılmıştır. Bu terim, genellikle gerçek dışı ve hayali anlatıları belirtmek için kullanılır (Yeşil, 2020:374).

3.1.2.Kozmogoni Mitleri

3.1.2.1.Zaman

Bazı Arap kabilelerine göre, zaman bir çember gibidir. Yaratılış ve yok oluş, sürekli dönen bir tekerlek gibi birbirini izler. İnsanlar doğar, büyür ve sonra ölür ve bu döngü hep tekrarlar. Kabileler bu görüşü, çevrelerinde gördükleri doğal olaylardan türetmiştir. Bu doğal olayları belirli bir zamanın döngülerini sembolize eder. Örneğin; yaz, sonbahar, kış ve bahar, bir yılın döngülerini sembolize eder. Gün batımı ve doğuşu, güneşin ve ayın hareketleri, bir günün döngüsünü sembolize eder. Yağmurun toprağı canlandırması ve sonra çiçeklerin solup düşmesi, yaşamın ve ölümün döngüsünü gösteriyor. Öyleyse, kabileler bu döngüleri görüp “hayat böyle gider” demişlerdir. Fakat zamanla, yeni dinler ortaya çıktıkça ve insanlar daha fazla dini düşünceler oluşturdukça, bu basit döngü anlayışı değişmiştir. Kendi hayatlarının ve çevrelerinin daha karmaşık bir yorumunu aramaya başlamışlardır; bu da yeni dini kavramlara ve düşünce yapılarına yol açmıştır. Ancak bu, tüm bu kabilelerin ilk görüşlerinin ve deneyimlerinin bu yeni anlayışlarla değiştirildiği anlamına gelmez, ancak süreç içinde bunlar daha geniş bir çerçevede anlam kazanmıştır (Ali, 1993:102-136).

Ölüm ve sonrası hayat, insanların tarih boyunca düşündüğü önemli konulardan biridir. İnsanın ölüm karşısında duyduğu korku, onu ölümden sonraki kaderi hakkında düşünmeye yönlendirir. Kuran-ı Kerim’de de görüldüğü gibi, Araplar genel olarak tarihî olarak ölümden sonraki yaşama, dirilişe veya hesaba inanmıyorlardı; bu nedenle onlar için diriliş kavramı kabul edilemezdi. Ancak İslam öncesi dönemde, Arap Yarımadası’ndaki bazı kabileler, ölümden sonra bedenin dirilişi ve toplu kıyamet inancı vardır. العفيرة al-‘Aķıra veya başka adıyla البلية al-Belliye ‘dişi deve’ bu inancı gösteren bir örnektir. Onlara göre bir kişi öldüğünde, yanında bir devesi bağlanır ve açlıktan ve susuzluktan ölünceye kadar orada bırakılır. Ölü kişi bu deve sırtında oturarak diriltileceğine inanılır ve eğer bunu yapmazsa, ayakta diriltileceğine inanılır.

الهامة al-Hāmma efsanevi bir kuş olarak Arap kültüründe önemli bir rol oynar. Rivayete göre, bir kişi doğal ölümle kavuşursa, bu kuş kişiye kabilenin veya ailenin güncel haberlerini taşır. Geleneksel olarak, bu öykü, ölümün sadece bir son olmadığı, aynı zamanda ölenin topluluğuyla iletişim kurmaya devam ettiği düşüncesini yansıtır. al-Hāmma, sanki bir köprü görevi görerek ölen kişinin dünyasındaki yaşayanlarla iletişim

kurmasına aracılık eder. Doğal bir ölüm, bu efsanevi kuşun ortaya çıkmasına ve ardından kabilenin ve ailenin güncel olaylarını diğer dünyaya taşımasına neden olur.

3.1.2.2.Mekân

3.1.2.2.1.Gök ve yeryüzü yaratılışı

Arap toplumu İslam öncesindeki kozmogoni mitleri oldukça kısıtlıdır. Bu döneme ait yazılı kaynaklar az ve genellikle arkeolojik ve etnografik verilere dayanır. Ancak, İslam öncesi dönemdeki Arap toplumun putperest inanç sistemleri ve mitolojileri hakkında bazı ipuçları vardır, çeşitli tanrılara ve tanrıçalara taparlardı. Gök cisimleri, dağlar, ağaçlar ve diğer doğal unsurlar, bu tanrılara ve tanrıçalara atfedilen kutsallıkla ilişkilendirilirdi. Ancak, bu putperest inançların yazılı bir formda korunmuş kaynakları yoktur. Arap toplumunun geleneksel anlatıları genellikle sözlü olarak aktarıldığı için yazılı bir kültüre sahip değillerdi.

İslam'ın ortaya çıkması ve Kur'an'ın indirilmesiyle birlikte, İslam öncesine dair bu geleneksel inançlara ve mitlere karşı olumsuz tavır benimsendi. Kur'an, tarihi ve kutsal bilgileri düzeltme amacıyla inmiş bir kitap olarak kabul edilir. Dolayısıyla, İslam sonrasında ortaya çıkan tefsir kitaplarında, kozmogoni ve yaratılış hikâyeleri genellikle Kur'an ayetlerine dayanır. Ancak bazı tefsir kitaplarında yaratılış efsanelerindeki mitolojik figürleri görmek mümkündür. Aşağıdaki metin İslamiyet sonrasındaki bazı Kuran tefsir kitaplarında Allah'ın dünya yaratılışı ile ilgidir.

“Allah, Yüce olan, gökleri ve yeri yaratmaya niyet ettiğinde, yedi gökleri ve yedi yeri andıran yeşil bir cevher yarattı. O'na kudret dolu bir bakışla baktı ve o su haline dönüştü. Sonra o suya baktı ve kaynadı, ondan köpük ve duman yükseldi. O köpükten yeri yarattı. Yeryüzünün yüzeyinde ilk beliren yer Mekke oldu. Allah ardından yeri tek bir tabaka gibi yaydı, onu yedi katlı yaptı ve yarıp yediye ayırdı. Dumandan gökleri yarattı. Sonra bir katman halindeyken onu yedi göğe ayırdı, Sonra Allah bir melek gönderdi, melek yedi kat yerin altına kadar indi. Onları omuzları altına koydu, bir elini doğuda diğerini batıda yerleştirdi. Ayakları için bir yer olmadığından, Allah cennetten yetmiş bin yıl boyunca uzanan, kırk bin bacaklı bir boğa gönderdi. Allah, meleğin ayaklarını boğanın boynuzlarına koydu. Sabit bir konum bulamadığı için Allah, cennetten bir yeşil mercanın inmesini emretti. Bu mercanı boğanın boynuzları arasına koydu ve boynuzları dünyanın kenarlarının ötesine uzandı, Taht'ın altında bir testi gibi,

boğanın burnu denizdeydi. Nefes aldığında, gelgit ve çekim olurdu. Boğanın bir yeri yoktu, bu yüzden Allah onun için yeşil bir kaya yarattı. Kaya için bir dayanak olmadığı için Allah büyük bir balina yarattı” (‘Acine, 1994:122-123).

Balık ve boğa motifi birçok millette görülür, bazı araştırmacılar bu motiflerle ilgili Hint efsanelerinden geldiğini düşünmektedir. Zerdüş inancına göre, iyiliği temsil eden Hürmüz, kozmik bir yaratıcı olarak önce ruhlar âlemini meydana getirmiş, ardından yeryüzü, bitkiler, ilk öküz ve ilk insan Gayomart’ı yaratmıştır. İlk öküzden diğer hayvan türleri türemiştir. Bu anlatı, Zerdüş inancının kozmolojik perspektifini yansıtarak, iyilik ve düzenin evrenin temel yapı taşları olduğuna vurgu yapar. Çin mitolojisinde, boğa “Niu” olarak adlandırılır ve öküz ile inek anlamlarını içerir. Çin kültüründe öküz eti kutsal kabul edilir, özellikle Güney Çin’de Niu kültürü yaygındır. Mısır mitolojisinde güneş tanrısı Re’nin torunları arasında öküz, çakal ve dua kuşu bulunmaktadır. Boğa ve tanrıça motifleri ayrıca İştâr ve Tammuz, Venüs ve Adonis, İsis ve Osiris’in, Hz. Meryem ve Hz. İsa’nın adlarıyla ilişkilendirilen etkili mitolojilerle bağlantılıdır. Hint mitolojisinden İslam kültürüne kadar, dünyanın balık ve öküz üzerinde olduğuna dair inanç izleri bulunmaktadır (Alyar, 2020). Bu motifler, farklı kültürlerde benzer temaların paylaşıldığını gösterir ve mitolojik düşüncenin evrenselliğini yansıtır.

3.1.2.2.2.Dağ

Arap mitolojisinde dağlar önemli bir yer tutar, Kâf Dağı Arap Mitolojisinde önemli bir yer sayılır. ذو القرنين Zu’l-Ḳarnayn, Kâf Dağı etrafında küçük dağları görmekte ve dağa kim olduğunu sormaktadır. Dağ, kendisinin Kâf Dağı olduğunu belirtir. Zu’l-Ḳarnayn, etrafındaki küçük dağları sorar, dağ kendisinin damarları olduğunu söyler ve Allah’ın yerin sarsılmasını istediği zaman, dağın hareket etmesi için emir verildiğini ve bu durumda bağlı olduğu toprağın sallandığını söyler. Daha sonra Zu’l-Ḳarnayn, dağdan Allah’ın büyüklüğü hakkında bilgi istemektedir. Dağ, arkasında beş yüz yıllık yürüyüş mesafesi karla kaplı dağlardan olduğunu ve o dağların arkasında aynı büyüklükte başka kar dağları olduğunu belirtir. Dağ, eğer bu kar yoksa dünyanın cehennem ateşinin sıcağından yanıp kavrulacağını söyler” (‘Acine, 1994:123-124). Anlatı bize Arapların dünya tasviri ile ilgili ipuçları sunar, tasvire göre dünya platform ve Kâf Dağıyla çevrilidir. Kâf Dağı da Arap efsanesinde dünyanın en yüksek yer sayılır.

3.1.2.3.Semavi cisimler

3.1.2.3.1.Güneş

Kuran bize Arapların güneşe ve aya kulluk ettiklerini “güneşe ve aya secde etmeyin; eğer Allah’a kulluk etmek istiyorsunuz, bunları yaratana secde edin” (Fussilet, 37) gösterir. Araplar güneşe kulluk edip onu sembolize eden bir put kurmaktaydılar. Nitekim güneşe atfedilen isimlerle isim almışlar: عبد الشمس ‘Abdu’ş-Şems ‘güneşin kulu’, عبد الشارق ‘Abdu’ş-Şāriḳ ‘doğan güneşin kulu’, عبد المحرق ‘Abdu’l-Muḥriḳ ‘yakıcı kulu’. ذى الشرى Zī’ş-Şarā adlı putun ismi de “parlaklık tanrısı” anlamına gelmektedir (al-Hūt, 2000:95).

Araplar, güneş hakkında ördükleri mitlerle yetinmeyip güneş tutulmasına da mitsel bir anlam yüklemişlerdir. Güneş tutulması, büyük bir insanın ölümüne veya büyük bir şansın sahibi bir çocuğun doğumuna işaret ettiğine inandılar. Hadis kitaplarında, peygamber Muhammed’in zamanında gerçekleşen güneş tutulmasının, aynı zamanda peygamberin oğlu İbrahim’in ölümü ile örtüştüğü belirtilmiştir. İnsanlar, güneşin sadece onun için tutulduğuna inandılar. Ancak Peygamber şu ifadeleri kullanarak bu inanışa karşı çıktı: “Güneş ve ay, Allah’ın ayetlerindendir. Onlar, hiç kimsenin ölümü veya hayatı için tutulmazlar” (Şafi‘î, 1979:851).

3.1.2.3.2.Yıldızlar

Araplar, geçmişte yıldızlar ve astronomiyi incelemeye ilgi duyan ve bu alanda ileri düzeyde bilgi sahibi olan bir topluluktur. Bu bilgi, gökyüzünü gözlemleyerek ve astronomik olaylarla etkileşime geçerek elde edilmiştir. Astronomik gözlemleri ile toprak üzerindeki olaylar arasında bağlantılar kurabilirlerdi, bu da bu alanda olayları öngörmek ve hasat için dini meselelerde kullanmak için bu alanda önemli kılmaktaydı. Araştırmacılar arasında Arapların yıldızlarla ilgili bilgi kaynakları konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazıları, Arapların özgün ve bağımsız bir astronomi bilgisine sahip olduğunu düşünmektedir, diğerleri ise onların eski medeniyetlerle kültürel etkileşimden yararlandığını, özellikle Fars medeniyeti gibidir (al-Hūt, 2000:83-84).

3.1.2.3.3.Venüs

Araplar Venüs’e السعد الصغير ās-Sa‘du’s-Şaḡir ‘küçük mutluluk’ adını vermişler ve Venüs neşe, sevinç ve eğlenceyi simgeliyordu. Ayrıca, ona bakmak sevinçlendirebilir ve bazen

bakan kişi âşıkısa aşk ateşini hafifletebilir. Nitekim Venüs, cinsel arzuyu uyandırma yeteneğine sahiptir (al-Kazvî, 2000:26).

Arapların Venüs'ü eğlence sembolü saymaları İslamiyet'ten sonra Kuran'ı tefsir edenler arasındaki izlemelerini görmek mümkündür. Babil'deki melekler Harut ve Marut melekler arasında en bilgin ve zahit olarak sayılırlar hikâyeye göre onlar yer yüzüne indirilirler, bir kadına Venüs'e âşık olurlar ve ona karşı cinsel arzuları olur. Kadın kabul etmek için onlardan bir insanın oldurmaları, putlara tapmaları ya da rakı içmeleri ister. Melekler ilk başta kabul etmezlerse sonunda kabul ederler ve en hafif sayılan rakı içmeyi kabul ederler. Kadınla birlikteyken gören bir insan olur melekler ise onu öldürürler. Öldürdükten sonra tövbe ederler ve gök yüzüne geri dönmeyi isterlerse dönemezler. Kadın, meleklerden gökyüzüne çıkmak için ne söylenmesini öğrenir ve çıktıktan sonra yeryüzüne dönmek için ne söyleneceği unuttur. Böylece Venüs olarak gökyüzünde kalır (Sa'lebî, 2015:190-195).

3.1.2.3.4.Ay, ad-Dabrân (boğa takım yıldızında) ve Ülker yıldızı

الدبران ad-Dabrân, eski Arap mitolojilerinde görünür, burada ad-Dabrân, fakir ve yoksul bir kişi olarak tasvir edilirken, etkileyici güzelliğiyle bilinen Ülker yıldızı ise genç bir kızdır. Ad-Dabrân, Ülker'e âşık olur ve onunla evlenmek için çaba gösterir. Ülker'i kendisine istemek üzerine Ay'a gider. Ay talebi kabul edip Ülker'e gider, ancak kız onun teklifini reddeder. Bir süre ısrar etmesine rağmen, Ülker yıldızı "Bu malı olmayan yoksun ile ne işim var?" demiştir. Ay geri dönüp ad-Dabrân'a olanları anlatmış, ancak ad-Dabrân, Ülker ile evlenme kararından vazgeçmez. Ad-Dabrân'ın sahip olduğu tek şey koyunları ve bu koyunların tamamını Ülker 'e götürerek onunla evlenmesini kabul ettirmiştir. Ad-Dabrân'ın Ülker'e götürdüğü yirmi koyun, القلاص al-Ğulās veya القلائص al-Ğala'is 'boğa yıldız kümesi' olarak adlandırılan, gökyüzünde ad-Dabrân'ın yakınında görünen bir yıldız kümesinin adı olmuştur. Ad-Dabrân'ın yakınındaki iki yıldız, onunla birlikte koyunlarıyla gelen iki köpeği temsil eder. Bu şekilde, ad-Dabrân sonsuza kadar Ülker'i takip eder, nereye giderse gitsin koyunlarını birlikte alır (Nisābüri:354). Bu hikâye, ad-Dabrân'ın sadakati simgelerken, Ülker'in ihaneti simgeler ve Arap atasözlerinden birinde şöyle denir: "ad-Dabrân'dan daha sadık olan yoktur ve Ülker'den daha hain olan da yoktur."

3.1.3.Teogoni Mitleri

Arapların belirgin özelliklerinden biri, özgürlük ve bağımsızlık duygusudur. Bu özellik, ülkenin doğasının etkisiyle gelişmiştir. Araplar, tarih boyunca liderliğe karşı direnç göstermiş ve ne bir krala tanınmış ne de bir otoriteye boyun eğmiştir. Bu nedenle, Araplar genellikle bedevi yaşamına daha yakın bir yaşam tarzına sahiptir. Maddi bir bakış açısına sahiptirler ve genellikle dini konularda pek eğilim göstermezler (al-Hüt, 2000:32).

3.1.3.1.Tek Tanrıcılık

Peygamber İbrahim'in inançları gibi monoteistik inançlar, Yahudilik ve Hristiyanlık, Arap toplumunun bir kısmı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu topluluğun bireyleri, kendi inançlarını İbrahim'in inancı üzerine kurarak "Hanif" olarak adlandırıldı. Şu hâlde, bu durum, putların varlığının yanı sıra tek tanrılı bir inanç anlayışının da var olduğunu göstermektedir. Kuran'da (Ankebut, 29:61) belirtildiği üzere "Eğer onlara, 'Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı kontrol altında tutan kim?' diye sorarsanız, 'Allah' derler". Bu ayet, Arapların tanrısal ve kozmolojik inançları hakkında kritik bir bilgi verir.

Bu dönemde Araplar, Tanrı'ya inanıyor ve Tanrı'ya yaklaşmak amacıyla putlara ibadet ederek ulaşılabileceğini savunuyorlardı: "Onlara (putlara) hürmet ederek, bizi Tanrı'ya daha yakın kılsınlar" (Zümer, 39:2). Bu durum, Eliade'nin "Unutulan Tanrı" teorisine paralel bir durumdur. Eliade, unutilan tanrı hakkında şöyle ifadelerde bulunur:

"Yüce Varlık'ın kaybolması dinsel yaşamın seyrelemesi veya yoksullaşması şeklinde tezahür etmez. Tersine, Dinler, Yüce Varlık'ın ortadan kalktığı dönemde ortaya çıkar. En zengin ve en dramatik mitolojiler, en garip ritüeller, her türden tanrı ve tanrıçalar, atalar, maskeler ve gizli dernekler, tapınaklar, papazlar sınıfı vb. tüm bu unsurlar toplayıcılık ve küçük çaplı avcılık evrelerinin aşıldığı ve Yüce Varlık'ın ya mevcut olmadığı (ya da unutulduğu) ya da diğer tanrısal figürlerle sıkı bir şekilde birleştirilip tanınmaz duruma getirildiği dönemlerde kendine özgü bir üslupla oluşturulur" (Eliade, 2003:128).

Bu noktada, yukarıdaki verilere dayanarak, Arapların zamanla monoteizmden uzaklaşıp Tanrı yerine putlara ibadet etmeye başlamış ve yeni birçok tanrılı din anlayışına geçmiş oldukları sonucuna ulaşabiliriz.

3.1.3.2.Putlar ve Kutsallıklar

Aslen Arap Yarımadası'nda temellendirilmiş olan putperestlik pratiği, tarih boyunca çeşitli mitolojik anlatımlara ev sahipliği yapmıştır. Bu anlatıları analiz ettiğimizde, Arap Yarımadası'na putların ilk girişi hakkında iki anlatı ön plana çıkmaktadır. İlk olarak;

Nuh Peygamberin yaşadığı tufan sonrası ود Vidd, يغوث Yağūs, سواع Sivā‘, ve نسر Nisr isimlerinden oluşan putların, binlerce ton kum altında kaldıktan sonra Cidde Kıyılarına kadar yayıldığına dair bir anlatı ortaya çıkar. Anlatı devamında ‘Amrū ibnu Luḥay isimli kâhinin bu putları cinlerin yardımı ile keşfettiği ve sonrasında Mekke’ye taşıdığı ve Arap kabilelerine dağıttığı şeklinde bir aktarım yer alır (Kelbî, 2000:51-59). İkinci anlatıya göre ise, ‘Amrū ibnu Luḥay’ın Şam bölgesinde bir yolculuğu sırasında bir topluluğun putlara ibadet ettiğini gözlemler. Bu durumu bulunan insanlara sorguladığında, yağmur yağdırması ve savaşlarda zafer getirmesi amacıyla bu putlara taptıklarını ifade ederler. Bunun üzerine Luḥay, bu putlardan birini Arap Yarımadası’na taşımak üzere ister ve ona هبل -Hubal adlı putun verildiğini geçmektedir (Kelbî, 2000:58). Her iki anlatıda Luḥay’ın Arap Yarımadası’na putları yerleştiren kişi olduğunu kabul edilir. Ancak bunu belirtmek gerekir ki, Mekke’den göç eden bazı Arap kabilelerinin yaşadıkları yerlere Kâbe ve Mekke taşlarından taş aldıklarını bilinmektedir. Zaman içerisinde, bu taşların da kendine has bir kutsallık kazanmıştır.

ود-Vidd: Ḥālīd İbnu’l-Valīd tarafından kırıldığı zaman, bir şahıs tarafından ayrıntılı bir şekilde tasvir edildi. Ona göre, bu put, yüce bir adama benziyor, bir tarafında kılıç, sırtında yay, ellerinde süngü ve sadak içinde oklar bulunuyordu (Kelbî, 2000:56).

منة-Manāt: Arap tanrıçalarından birini temsil eden önemli bir puttu ve Medine’de yaşayan Araplar için kutsal kabul edilendir. Siyah bir taştan insansı bir şekle büründürülen bu figür, Araplar tarafından tanrının kızı olarak da görülmüştür. قديد Qadīd adlı bölgede, Mekke ile Medine arasında konumlanmıştır. Menāt, Araplar arasında kaderin sembolü olarak kabul edilmiş ve tapınılan bir tanrıça olarak görülmüştür (al-Ḥūt, 2000:65).

اللات-al-Lāt: Arap tanrıçalarından birini, İslam öncesi döneme ait bir Arap dişi tanrıçası olup, Arap Yarımadası’nın çeşitli bölgelerinde, özellikle Mekke dahil olmak üzere farklı topluluklar altında geniş bir ibadet kültürüne sahipti. Al-Lāt kelimesinin etimolojisi üzerine yapılan analizlerden biri, kelimenin لآته lātah kökünden türediğini öne sürer. Bu kök, bir şeyi kötülükten uzaklaştırmak anlamına gelir, adeta insanların kötülükten korunma arzusuyla ilişkilendirilebilir (al-Ḥamavî, 1993:334). Diğer bir teoriye göre ise, kelimenin kaynağı لَوَيْت lavayt kelimesidir, bu da parıltının ve şimşek çakmanın ifadesine tekabül eder (Ḥamevî, 1993:4). Al-Lāt kelimesinin bazı yorumlarına

göre, al-Lāt kelimesi الله ‘Allah’ kelimesinin dişi bir formu olarak işlev görmüştür. Herodot’un kayıtlarına göre, al-Lāt eski çağlarda Alitta ‘eski Nabat kültüründe bir tanrı’ olarak bilinmiş ve gökyüzü çiçeği olarak tanımlanmıştır. Bazı inanışlara göre, al-Lāt dişi bir tanrıça olarak kabul edilmiş ve al-Lāt ile birlikte al-‘Uzzā’nın tanrının kızları olduğuna inanılmıştır. Arap kültüründe, al-Lāt genellikle oyulmuş beyaz bir kaya olarak tasvir edilmiş ve bu kayanın göktaşı veya volkanik bir taş olduğuna inanılmıştır. al-Lāt, gökyüzü, güneş ve yaz ile ilişkilendirilmiş olup Allah’ın Mekke’nin serinliği için al-Lāt’ın, تهامة Tahāma’nın sıcaklığı için ise al-‘Uzzā’nın yanına gittiğini inanılmıştır (al-Hūt, 2000:68-69).

Araştırmacılar arasında, al-Lāt’ın sembolizmi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Kimi araştırmacılar, al-Lāt’ı güneşi temsil ettiğini savunurken, diğerleri onun Venüs’ü sembolize ettiğini düşünmektedir. Araplar, al-Lāt’a diğer putlar gibi ant içmiş ve İslam öncesi dönemde, insanların giyim, takı ve süs gibi hediyelerle bu tanrıçaya verdiklerini bilinmektedir. al-Lāt, sadece ibadet edilen bir varlık olarak değil, aynı zamanda savaş meydanlarında da önemli bir rol oynuyordu. İnsanlar, al-Lāt’a adını çağırarak yardım istedikleri ve onu savaş meydanlarına taşıdıkları bilinmektedir. al-Lāt’a olan bu tür bağlılık, onun toplum içinde özel bir konuma sahip olduğunu ve insanların günlük hayatlarında etkili bir şekilde var olduğunu göstermektedir. al-Lāt, طائف Tā’if şehrinde bulunuyordu. Bu tanrıça, Kâbe’ye benzeyen perdeleri olan bir evde bulunuyordu. Bu bahçe insanlar tarafından dokunulmaz kabul edilmiş, ağaçları kesilmez, içindeki hayvanlar öldürülmez ve bahçeye giren insanlar için güvenli bir alan olarak kabul edilmiştir. Bu durum, al-Lāt’ın saygı gören ve korunan bir varlık olarak değerlendirildiğini gösterir (Ali, 1993:228-231).

الغزى - al-‘Uzzā: al-‘Uzzā adı “değerli” anlamına gelen عزيزة ‘Azīze kelimesinden üretilmiş olup Arap tanrıçalarından biri olarak bilinir. Araplar, al-‘Uzzā adına ant içmiş ve savaşlarda onun adının anıldığına dair bilgiler mevcuttur. al-‘Uzzā, Arap mitolojisinde bir tanrı kızı olarak sayılır.

al-‘Uzzā, Tahāma adlı bir yerde bulunduğunu bilinir. Bu yer, kışın sıcak olduğu için tanrının kış aylarını al-‘Uzzā’nın yanında geçirdiği bir yer olarak tasvir edilir. Hâlid İbnu’l-Valid tarafından yıkılmıştır (al-Hūt, 2000:70-76).

هبل -Hubal: Ya'kūbi'ye göre, Hubal Mekke'de yerleştirilen ilk puttu, al-Kelbī ise, onun Kureyş tarafından dikilen en büyük put olduğunu iddia eder. Bu put, kırmızı akik taşından yapılma bir insan heykeliydi ve elleri kırıktı; Kureyş, ona altından bir altından el yapmıştır. Bazı araştırmacılar, Hubal'ın "Mekke ve Kabe'nin ilahı" olduğuna inanır. Hubal ismi Arapçada bulunmamaktadır, bu da onun Arap Yarımadası'na yabancı olduğunu gösterir. Araplar, bu putu Kabe'nin içine yerleştirir ve ona hayvanlardan gelen hediyeleri ve kurbanları sunar, danışır ve diğer tanrılara göre daha yücel olduğuna inanırlar (al-Hūt, 2000:76-78).

إساف ونائلة -İsāf ve Nā'ile: Hikâyeye göre, İsāf ile Nā'ile, جرهم Currhum adlı bir kavmin soyundan gelirler. Yemen'de birbirlerine âşık olan bu adam ve kadın, Mekke'ye gelirler ve insanların dikkatini çekmediği bir anı fırsat bilerek Kabe'nin içine girip bir ilişkiye başlarlar. Tanrı, onlara kızar. İbret olsun diye, kendilerini taşla çevirir. Zaman içinde, bu iki taş put haline gelir ve Araplar tarafından ibadet edilir. Bu olay, Arap toplumu için bir ibret vesilesi olarak kabul edilir ve insanların kutsal yerlerde yaptıkları yanlışların tanrı tarafından cezalandırılacağını gösterir (Kelbī, 2000:9.29).

Arapların her evde bir put bulundurmaları putların sayısı ile ilgi farklı görüşler mevcuttur. Bazı araştırmacıları putların sayılması imkânsız olduğunu belirtirken bazıları ise yüze kadar ulaştığını belirtir. Biz meşhur olan putları zikretmekle yetinmiştik.

3.1.3.3.Hayvan

Develer ve koyunlar, Arap kültürünün çekirdeğini oluşturur ve Arap Yarımadası'ndaki tarihî akış içerisinde belirleyici bir rol oynamışlardır. Bu hayvanlar, Arap Yarımadası'ndaki Bedevi toplumlar için geleneksel anlamda hayatî bir değere sahiptirler. Deve, bu topluluklar için yiyecek, içecek, taşıma ve diğer birçok ihtiyacı karşılamak için kullanılmıştır. İslam'dan önce dişi deve eğer on iki dişi deve doğurursa سائبة Sā'iba olur ve bu dişi deveye artık binilmez, kılı kesilmez ve misafirler hariç hiç kimse sütü içmezdir. Koyunlar da eğer beş seferde on tane dişi koyun doğurursa وصيلة Vasilâ ismini taşır ve daha sonraki doğurduğunu sadece erkekler tarafından yenebilir, ancak doğan koyunlardan biri ölürse o zaman herkes Vaşîla'nın doğurduğundan yiyebilir (al-Hūt, 2000:105).

Arapların hayvanlara kutsallık tanımları Medine'ye gelen Tay' Kabilesinden bir grup Hz. Muhammed ile görüşmesinde bulabiliriz. Onlar peygambere yakın bir yerde

otururlar ve Hz. Muhammed onları gördüğünde der ki: “Ben size al-Lāt ve al-‘Uzzā’dan, Allah’tan başka ibadet ettiğiniz kara deve, Manā’ Dağının içindeki zararı olan ve faydası olmayandan daha iyiyim” (al-Işfahānī, 2017:250). İbadet ayın şekliyle bilgimiz olmasa da deve Araplar için kutsal bir hayvan sayıldığını görebiliriz

3.1.3.4. Ağaç

Ağaçlar, Arap kültürünün vazgeçilmez ve kutsal saygılarından biri olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda, Kureyş kabilesinin ذات الأنواط Zātu’l-Anvāt adını verdikleri kocaman yeşil bir ağaca duydukları kutsallık, geleneksel ritüellerle ifade edilmekteydi. Kureyş kabilesi üyeleri arasında her yıl bu kutsal ağaca olan bu ziyaret, önemli bir toplumsal etkileşim ve dini pratik halini almıştır. Zātu’l-Anvāt’a yapılan ziyaretlerin detayları, Kureyş kabilesinin ağaçla kurduğu kutsal bağın bir yansıması olarak öne çıkmaktadır. Kureyş, silahlarını her yıl bu yeşil ağacın dallarına asmak suretiyle, ağaca duydukları saygının ve bağlılığın somut bir göstergesini ortaya koymaktaydı (İbnu Hişām, 1955:442). Ayrıca, ritüel kapsamında gerçekleştirilen kurban kesme eylemi, kabile üyelerinin ağaca adanmışlıklarını vurgulamakta ve ağacın topluluk içinde bir dayanışma simgesi halini almaktaydı. Bu geleneksel uygulama aynı zamanda, çöl ikliminin zorlu koşullarına rağmen doğaya olan derin bir bağlılığı temsil etmekteydi. Kureyş kabilesinin Zātu’l-Anvāt’a olan bu kutsal ziyaret, ağaçların çöldeki yaşam için sağladığı önemin ve bu doğal varlıklara duyulan derin saygının bir ifadesiydi. Bu ritüel, Kureyş kabilesinin kültürel kimliğini şekillendiren önemli unsurlardan biri olarak kabul edilmekte ve topluluğun sosyal dokusunu güçlendiren bir unsur olarak işlev görmektedir.

Robertson Smith, “*Religion of the Semites*”(Samilerin Dini) eserinde Arapların ağaçlara tapmalarına dair şöyle bilgiler sunar: Modern Arap toplumunda kutsal kabul edilen ağaçlara Manāhil denilmektedir. Bu mekânlar, meleklerin veya cinlerin indiği ve dans ettiği yerler olarak kabul edilir. Bu ağaçlardan bir dal koparmak, ciddi bir tehlike arz etmektedir; bu nedenle bu ağaçlara saygı gösterilir ve onlara kurbanlar sunulur. Bu ağaçlara kurbandan başka kumaş parçaları ve boncuklar gibi hediyeler sunulur. Bu ağaçların gölgesinde uyuyan hasta kişilere, sağlıklarına kavuşmaları için rüya aracılığıyla öğütler verildiğine inanılır (Smith, 1901:185-186).

3.1.3.5.Ateş

Bazı Arap kabileler arasında ateş ibadeti ve ateşe kutsallık tanıma eylemleri bulunuyordu; bu ibadetin Farslardan Araplara geçtiği düşünülmektedir. Araplar arasında üç farklı ateş türüne rastlamak mümkündür: Yağmur Ateşi, İttifak Ateşi ve Harratayin Ateşi.

Yağmur Ateşi: Araplar, hızla tutuşan bitkileri ateşe verir ve ardından bunları dağlık ve sarp bir dağa çıktıktan sonra dua ve yakarışlar eşliğinde bir sığırın kuyruğuna asarlar. Bu, Araplara göre yağmurun yağmasının bir nedeni olarak kabul edilir. İttifak Ateşi: İslam öncesi dönemdeki Araplar, birbirleriyle anlaşma kurduklarında veya birbirlerine söz verdiklerinde ateş yakarlar ve ateşin etrafına neredeyse kendilerini yakacak kadar yaklaşırlardı. Ateşin faydalarını sayarlar ve antlaşmayı bozan kişiye bu faydalardan mahrum olmasını dilerlerdi. Harratayin Ateşi: Araplar arasında efsanevi sahnelerle dolu olan bu ateş, عيس 'Abs Kabilesi'nde bulunduğu inanılıyordu. Kilometrece uzunluğunda Bir boğa boynuna benzeyen bu ateşin her şeyi yaktığını söylenir. Arap kahramanı ve peygamber olarak bilinen Hâlid ibnu Sinân, rivayete göre büyük bir ateşi yendi. Bu ateş sanki yılan gibiydi. Hâlid, cesurca bu yılan-ateşi dövmeye ve onunla savaşılmaya başladı. Hikâye, bu yılanın bir kuyuya gittiğini anlatıyor. En sonunda, Halid bu yılan-ateşi tamamen yok etti. (al-Hüt, 2000:117-120).

3.1.4.Antropogoni Mitleri

Daha önceki bölümlerde Arapların varlığa maddi bir bakış açısına sahip olduklarından ve İslam öncesi ilk insan yaratılış mitlerine fazla önem vermediklerinden bahsetmiştik. İslam'ın ortaya çıkmasının ardından Araplar daha fazla medenileşmiş ve diğer milletlerle daha fazla etkileşimde bulunmuşlardır. Arapların İlk insan yaratış mitleri İslam'ın ve diğer semavi dinlerin etkisi altındadır. Birinci efsane Hz. Âdemin ilk insan olduğu ve yaratılış şeklini gösterir.

Âdem ve Havva'nın hikâyesi neredeyse evrensel bir efsane ve birçok kültürde benzer öykülere rastlanmak mümkündür. "Allah, Âdem'i yaratmaya niyet ettiğinde, yeryüzüne şöyle bir hitapta bulunmuş: "Senden, beni itaat edenlerle isyan edenleri de yaratmak üzere bir yaratık oluşturacağım. Beni itaat edenleri cennete, isyan edenleri ise cehenneme sokacağım." Bunun üzerine Allah, Cebrail'i yeryüzünden bir avuç toprak getirmesi için göndermiş. Cebrail geldiğinde, topraktan bir avuç almak istediğinde

yeryüzü, Allah’a sığınmış ve kendisinden alınacak herhangi bir şeyin cehenneme ait olacağı için reddetmiş. Allah, ardından Mikail’i göndermiş, ancak yeryüzü yine reddetmiş. Bunun üzerine Allah, ölüm meleği Azrail’i göndermiş. Azrail, dünyanın dört bir yanından, yeryüzünün köşelerinden bir tutam kırmızı, siyah ve beyaz toprak almış. Allah sonra Azrail’dan, toprağı alıp onu yeryüzün tuzlu ve tatlı sularla yoğurmasını istemiş. Allah, sonra Cebrail’e topraktan beyaz bir yumru getirmesini emretmiş, bu beyaz toprak yeryüzünün kalbi, güzelliğı ve ışığıydı ve bu yumrudan Hz. Muhammed’i yaratmak için kullanılacaktı. Bu beyaz yumru, cennet nehirleriyle ıslatılmış ve çıktığında Allah korkusundan titremiş. Titrediğinde ondan yüz yirmi dört bir damla akmış. Allah, her bir damlasından bir peygamber yaratmıştır.

Bu kil 40 yıl bırakılmış, sonra balçık haline gelmiş. Allah, onu bir beden haline getirmiş ve onu kırk yıl boyunca meleklerin geçtiğı bir yolun üzerine atmış. Sonra Allah, ruha bu bedene girmesini emretmiş. Ruh reddetmiş ve Allah ona bir daha girmesini emredip ona “Bu bedene hoşnutsuzlukla gir ve bu bedenden hoşnutsuzlukla çık” demiştir. Ruhun ilk olarak beynine girmiş ve orada iki yüz yıl dönmüş, sonra gözlerine inmiş, sonra burnuna ve dudaklarına, sonra ağzına ve diline, sonra göğsüne ve sonra karnına inmiş. Karnına ulaştığında, Âdem yemeğe istek duymuş, bu da onun ilk arzusu olmuş. Sonra ruh bütün bedenine yayılmış ve o beden et, kan, kemik, damar ve sinir haline gelmiştir.

Allah, bu hikâyede Âdem’in başını Kâbe’nin toprağından, göğsünü ve sırtını Mescid-i Aksa’nın toprağından, uyluklarını Yemen toprağından, bacaklarını Mısır toprağından, ayaklarını Hicaz toprağından, sağ elini Doğı toprağından ve sol elini Batı toprağından yarattığı anlatılır (as-Sa‘lebî, 1954:22-24). Bu anlatıda, Âdem’in yaratılmasını sadece ilk insanın bir modeli olarak değil, aynı zamanda kozmik bir sembol olarak gören bir tasvir olarak kabul edilebilir. Nitekim insanların renklerindeki farklılıkların bazı açıklamalarını ve ahlaki farklılıklarını sebebini de bulabiliriz. Ayrıca, Arap Yarımadası’nın çevresindeki şehirlerin Âdem’in yaratılışına olan etkilerini de gözlemleyebiliriz.

Bir başka efsanede herkesin ve her şeyin aslı Hz. Muhammed’den geldiğini açıklar: Bu hikâye, “Allah, dört dalı olan شجرة اليقين Şacaratu’l-Yaqîn ‘İnanç Ağacı’nı yaratmış sonra ona Beyaz İnci gibi bir perde içinde Hz. Muhammed’in nuru yaratmış. Allah, ardından Hayat Aynasını yaratmış ve bu aynayı nurun karşısında yerleştirilmiştir. Hz.

Muhammed'in nuru simgeleyen Tavus kuşu bu aynaya baktığında Hz. Muhammed'in suretini görmüş ve Allah'tan utanarak terlemiştir. Bu terden altı damla düşmüş ve her bir damla farklı varlıkları yaratılmış; ilk damla Hz. Ebubekir'i, ikinci damla Hz. Ömer'i, üçüncü damla Hz. Osman'ı, dördüncü damla Hz. Ali'yi, beşinci damla gülleri, altıncı damla ise pirinci yaratılmıştır. Allah, bu nura tekrar bakmış, nur bir kez daha utanarak terlemiş ve bu terden farklı varlıkları yaratması anlatılmıştır. Bu terden meydana gelenler arasında melekler, 'Arş 'arş', Kursî 'Allah'ın hükümrânlığı', Lavhu'l-Mahfûz 'Levhi Mahfuz', kâinattaki güneş, ay, yıldızlar ve gökyüzündeki diğer varlıklar, peygamberler, şehitler, faziletli insanlar, Kâbe, Mescid-i Aksa, Hz. Muhammed'in ümmeti, Yahudiler ve Hristiyanların ruhları yer almıştır" ('Acine, 1994:127-129). Bu hikâyede "İnanç Ağacı", "Hayat aynası" gibi mitolojik motifleri görülür.

3.1.5.Eskatoloji Mitleri

Bir araştırmacının işi, konuyu tartışmasız ve tarafsız bir şekilde incelemektir. Bu, her türlü kişisel inançtan bağımsız olarak bilgileri tartmak ve sonuçları adil bir şekilde bulmak anlamına gelir. Dini inançları bir kenara bırakıp kıyamet günün alametlerini incelediğimizde, bazı kavramlar Daccâl 'Deccal' gibi daha önce Hristiyanlık dininde var olduğunu zamanla İslami figürler taşıdığını görülür. Bazıları ise Arap coğrafyasının içinde gerçekleşeceği, böylece Araplaştırdığını görülür.

Arapların İslam'ı kabul etmeleri sonrasında dünya ve dünya sonuyla ilgili eserlerin artması, kültürün, düşünce sistemlerinin ve toplumsal normların dinin etkisi altında nasıl şekillendiğini anlamak adına önemlidir. Kıyamet alâmetlerini anlatan hadisler ve hikâyeler, bu dini etkinin nasıl yansıdığını ve toplumun bu konuda nasıl bir algıya sahip olduğunu ortaya koyabilir. Kıyamet alâmetleri, İslam esaslarına göre gelecekte meydana gelecek büyük olayları ifade eder. Bu alâmetler, küçük ve büyük olarak iki grupta sıralanır. Küçük alâmetler, dinî hayatın zayıflayıp kötülüklerin yayılmasına dair olayları içerirken, büyük alâmetler, kıyametin kopmasından kısa bir süre önce meydana gelecek olağanüstü olayları ifade eder. Bu büyük alâmetler, genellikle ahlâkî ve fizikî olarak iki grupta incelenir. Ahlâkî alâmetler, bireysel ve toplumsal bozuluşu işaret ederken, fizikî alâmetler, kozmik değişiklikleri ifade eder. Ahlâkî alâmetlere örnek olarak dinî hayatın zayıflaması ve ahlâkî çöküş verilebilir. Fizikî alâmetler arasında ise güneşin batıdan doğması, deprem, duhân(duman) gibi doğa olayları yer alır. Ancak, bu alâmetlerin

taksimi ve yorumlanması konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Kıyamet alâmetlerinin gerçekleşip gerçekleşmediği, tarihî olaylarla ilişkilendirilip ilişkilendirilemeyeceği konusunda çeşitli yaklaşımlar vardır. Ayrıca, bazı büyük alâmetlerin, örneğin Daccâl, Mehdî ve İsa'nın inişi gibi kavramların, İslam akaidiyle uyumlu olup olmadığı da tartışma konusudur (Yavuz, 2002:522-525).

Kıyamet alametleri arasında sayılan olayları şu şekilde sıralayabiliriz: Cehaletin yaygınlaşması ve ilmin ortadan kalkması, içkilerin yaygın hale gelmesi, zinanın alenî hale gelmesi, köle kadının efendisini doğurması, çoban kimselerin zengin olarak bina yapmakta yarışması, servetin giderek çoğalması ve zekât verebilecek kimsenin bulunmaması, aynı dava için uğraşan iki büyük topluluğun birbirleriyle çatışması, fitne kişilerin fazlalaşması ve adam öldürme olaylarının çoğalması, kadın nüfusunun erkeklere oranla çoğalması, Müslümanların çeşitli gruplarla savaşması, insanların hayatlarından bıkararak ölümlere gıpta etmeleri, Allah'ın elçisi olduğunu iddia eden Deccâl adı verilen yalancı peygamberlerin ortaya çıkması, gece ile gündüzün eşit hale gelmesi, Yâ'cûc ve Mâ'cûc 'Ye'cûc ve Me'cûc' Seddi'nin açılması, Busrâ'daki develerin boyunlarını aydınlatan bir ateşin Hicaz bölgesinden çıkması, depremlerin artması, güneşin batıdan doğması, Dâbbatu'l-arḍ adı verilen bir yaratığın ortaya çıkması, doğuda, batıda ve Arap Yarımadası'nda kara parçalarının batmasıdır (Yavuz, 2002:522-525). Bu alametler, insanlığın ahlâkî ve dinî değerlerindeki çöküşü, toplumsal bozulmayı ve kötülüklerin artmasını simgeler. Bu dönemde yaşanan kaos ve zorluklar, bir tür evrensel dengenin sarsılmasına işaret eder. Ancak, bu bozulma ve kargaşa sonrasında hem dünya hem de ahirette adaletin ve huzurun yeniden tesis edileceği umudunu taşıyan dini temalar ortaya çıkar. Bu süreç, bir nevi dönüşümü simgeler, çünkü kötülüklerin yayılmasının ardından iyilik, adalete ve huzura yönelik bir yeni başlangıç mümkün olacaktır. Bu, bir çeşit doğal bir düzenin veya kozmik bir denge mekanizmasının işleyişine işaret eder. Yani, insanlık kendi yarattığı bozukluktan ders çıkaracak, doğru yolu bulacak ve yeniden bir denge kuracaktır. Bu temalar, birçok dini geleneğin ve mitolojinin ortak unsurlarıdır. Ahlaki ve dini değerlerin zor zamanlarda sınındığı ve ardından iyilik, adalet ve huzurun restorasyonu ile birlikte yeni bir başlangıcın mümkün olduğu düşüncesi, birçok kültürde benzer şekillerde ifade edilmiştir.

3.1.6.Totem Kavramı ve Anne Rolü

Totemizm, genellikle belirli bir hayvan, bitki veya diğer doğa temsilleriyle ruhsal bir bağlantı kuran bir inanç sistemidir. Robertson Smith, Arap toplumunda belirli bir dönemde var olmuş olabilecek anaerkil yapıyı belirlemek için bir dizi gözlem kullanmıştır. Bazı Arap kabile ve kişi adlarına bakıldığında, hayvan ve kadın adı kullanıldığı görülmüştür. Aynı zamanda, kabile soyağaçlarında belirli vücut organlarına atıfta bulunan terimlerin varlığı da dikkat çekicidir. Smith, Arap kabilelerinin ve anne rolünün varlığını bazıları hayvan adlarıyla بنو اسد banū Asad ‘Aslan Oğulları’, بنو كلب banū Kalb ‘Köpek Oğulları’, ve بنو نعامة banū Na‘āma ‘Deve Kuşu Oğulları’ gibi örneklere dayanarak savunur. Smith, Arap kabilelerinin atalarını izleyen soyağacındaki terimler, Arap toplumundaki belirgin bir anaerkil rolün varlığına işaret eder. Bu terimler البطن al-baṭn ‘karın’, الفخذ al-fahẓ ‘uyluk’ ve الدم ad-dam ‘kan’ gibi vücutla ilişkilendirilen kelimeleri içermektedir. Smith, bu terimlerin vücutla ilişkili olmasının, annenin ailenin ve toplumun genel yapısı üzerindeki önemini, böylece anaerkil bir dinamiğin varlığını gösterir. Smith’e göre, tarih öncesindeki Arap toplumlarının aile yapıları, modern anlamda babaerkil bir sistemden ziyade farklı bir modeli benimsiyordu. Bu dönemde, soy bağları genellikle oğulların babalarıyla direkt bir ilişki içermiyor, daha ziyade topluluk odaklı bir aidiyet gösteriyordu. Bu dönemdeki evlilik düzeninin günümüzde Tibet kültüründe görülen Tibet evliliğine benzer bir sistem olduğunu belirtiyor. Bu sistemde, bir kadının birden çok erkekle evlilik kurmasına izin veriliyordu. Bu çoklu evlilik yapısı, çocuklar doğduğunda, onların babalarından ziyade topluluğa ait olduğunun kabul edildiği bir aile dinamiklerine sahne oluyordu. (Zeydān, 2012:255) Smith’in açıklamaları, babaerliliği belirgin olmayan bu aile yapısının, kadınların yerini ve rolünü ön plana çıkaran, daha anaerkil bir sosyal sistem olduğunu savunur.

Zeydān, Smith’in Arap totemizmi teorilerine karşı detaylı bir görüş ortaya koymaya çalışmaktadır. Ona göre Arap soy bilimcilerinin ağırlıklı olarak ilgilendiği soy kavramına dayanarak bilginin gerçek ve yüksek düzeyde güvenilir olmasının öneminin altını sıklıkla çizdiğini görüyoruz. Ayrıca, Arapların Sami kökenli olduğunu, İbraniler ve Aramiler Arap bölgesinden çıktığını belirtmektedir. Bu perspektiften bakıldığında Zeydān, Samilerin totemizme benzer özelliklere sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Ancak, Yahudiler, hayvan isimlerini kullanarak isimlendirme konusundaki nadiren uyguladıklarına dikkat çekmektedir. Zeydān, anne rolünü

reddederken, bazı Arap kabilelerinin kadın isimleriyle anılmasının nedeninin, o dönem erkeklerin birçok kadınla evli olmasından ve aynı ismi birden çok çocuğa vererek karışıklığı önlemek amacı güttüklerini savunur. Örneğin, Hz. Ali'nin üç çocuğuna da Muhammed ismini vermesi ve Havle bintu Ca'fer al-Hanefiyye'nin oğlu daha sonradan Muhammed bin al-Hanefiyye (yani Hanefiyye'nin oğlu Muhammed) olarak anılmaya başlar. Bu kişinin soyu, zaman geçtikten sonra al-Hanefiyye oğulları olarak değişecek ve anne soyağacına geçebilir. Ancak burada yapılan adlandırmanın amacı, anne rolünü vurgulamak değil, tam aksine karışıklığı önlemektir (Zeydān, 2012:258-269). İslam öncesi Arapların zihniyetine hitap eden Kuran'ın söylemlerine baktığımızda, Araplar üzerinde babanın rolünün önemini büyük ölçüde artırdığını görüyoruz. Örneğin, “Allah sizin ve sizden önceki babalarınız tanrısı” (Şâffât 37/126), “Ölüm bir defadır, tekrar diriltilmeyeceğiz. Eğer doğru sözlü iseniz, bize babalarımızı getireniz, derler” (Duhan 44/36) babaların kutsallığı Arap zihniyetinde açık bir şekilde görülebilir.

Totemizmin unsurlarını incelediğimizde, bu kültürel fenomenin belirli şartları içerdiğini gözlemleyebiliriz. Bazı unsurlar şunlardır: tapma ve saygı gösterme, en yüksek ata olarak kabul etme ve totemin adıyla adlanmadır.

Tapma ve saygı gösterme konusunda bazı Arap kabileleri, Mısır, Asur ve Fenike gibi eski putperest milletler gibi hayvan şeklinde tanrılara tapındıklarını bilinmektedir. Ancak, onlar belirli bir hayvanı kutsallaştıran, ona zarar vermekten kaçınan ve bunun ataları olduğuna inanan totemistlerin yaptığı gibi yapmazlardır. Örneğin, Aslan oğulları kabilesi, bir aslanın onların atası olduğuna inanmazlar, aslanı kutsallaştırmazlar veya tapınmazlar, karşılarına bir aslan çıktığında onu öldürürler (Ali, 1993:527). Totemizmin gereği, Aslan oğulları aslanını ata olarak kabul etmeleri, her aslanı saygı duymaları, ona tapınmaları veya ona zarar vermemeleridir.

İslam'ın yayılmasından önce, Arap Cahiliye döneminde birçok mezhep ve kabile vardı ve bu mezhepler arasında inanç ve düşünceler çeşitlilik gösteriyordu. Genel olarak, İslam öncesi Arapların, atalarının evrim teorisine benzer bir şekilde hayvanlardan türediğine inandıklarına dair bir kanıt bulunmamaktadır. Zeydān, totemi en yüksek ata olarak kabul etme konusunda şöyle bir ifadede bulunur: “Arapların arasında aslan, boğa, tilki veya ceylan gibi bir hayvan veya bitki soyundan geldiğine inanan bir kabile, birey

veya soy bulamazsınız. Ne kadar çabalarsanız çabalayın ne kadar araştırma yaparsanız yapın, bu inancın hiçbir izine rastlamazsınız” (Zeydān, 2012:275).

Arapların بنو اسد - banū Asad ‘Aslan Oğulları’, بنو كلب -banu kalb ‘Köpek Oğulları’ ve بنو نعامه banu na‘āma ‘devekuşu oğulları’ gibi adlarla adlanmaları hakkında İbnu Durayd, “*al-İṣṭikāḳ*” kitabında bazı Arap adlandırma yöntemlerini anlatır. Ona göre bazı Araplar, kadınlarının doğum sancısı sırasında dışarıya çıkar ve gözünün ilk gördüğüne ve kulağının ilk duyduğuna göre bir ad verirler. Böylece, ثعلب -Sa‘leb ‘tilki’, كلب -kelb ‘köpek’, جحش -caḥş ‘eşek’ gibi isimlerin bulunması normaldir. Bir başka yöntem ise Arapların çocuklarına kötü anlamlı bir isim vermeleri, çocuklarının düşmana karşı isimlendirdikleri gibi olsunlar diye belirtir. Böyle çocukların düşmana karşı aslan, kurt gibi korkutucu olurlar ve taş ya da kaya gibi sert olurlar (İbnu Durayd, 1991:3-7).

Sonuç olarak Arap topluluğunun babalık figürüne gösterdiği yüksek değer, soy ağına ve atasal bağlara verdiği önem, bir hayvandan türediğini inanmamaları ve hayvanlar gibi alt düzey bir varlıktan türediklerine dair bir inanç olmaması ve ad verme ritüellerinin belirsiz totem pratiğine yer vermemesi ile birleştirdiğimizde, Arapların inanç yapısının totemizm dinamiklerine uymadığını söyleyebiliriz. Arap kültürünün bu yönelimleri, totemizmin Arap topluluğu arasında yaygın bir uygulama olmadığını net bir şekilde öne çıkarıyor.

3.1.7.Kahraman Mitleri

Kahramanlık, bireyin sahip olduğu özel nitelikler ve elde ettiği başarılar açısından diğerlerinden ayırt edici bir karakteristik taşır. Kahramanlık, tarih ve gerçeklik sınırlarını aşarak, kendi öyküsünü günlük yaşam olayları içinde şekillendirebilir. Bu durum, kahramanın hikâyesinin evrim geçirmesine ve gelişmesine olanak tanır. Toplumun, genellikle olağandışı durumları inanma ve hayal etme eğiliminde olduğu gibi, kahramanla ilgili haberler de bu etki altında değişime uğrar. سيف بن ذي يزن Seyf bin zī Yezen Arap efsanesinde özel bir konuma sahiptir, çünkü özgürlük mücadelesi ve düşmanlardan toprakların kurtarılması adına bir örnek olarak sunulmaktadır. Efsane içerisinde, bu kahraman, insanî niteliklerini korurken, aynı zamanda cinlerden yardım alan bir figür olarak tasvir edilmektedir. Ayrıca, Seyf bin zī Yezen, kurnazlık, zekâ ve cesaretiyle öne çıkan bir karakterdir.

Seyf bin zî Yezen, yurdunu Habeşistanlıların elinden kurtarmak istiyordu. Bunun için Sasani İmparatoru Kistrā'dan yardım talebinde bulunur. Ancak Kistrā, Seyf'in bu talebini reddeder ve ona bir torba dolusu altın ve gümüş verir. Seyf bin zî Yezen, saraydan çıkar çıkmaz altın ve gümüşü halka atar. Kistrā, halka altın ve gümüş saçtığını duyunca Seyf'i tekrar çağırır. Kistrā, Seyf'e neden bunları halka attığını sorduğunda Seyf bin zî Yezen, Kistrā'yı savaşa katılmasını sağlamak için ülkesinde dağlar gibi altın ve gümüşü var olduğunu söyler. Böylece, Kistrā'yı savaşa girmeye ikna etmeye başarır. Seyf bin zî Yezen savaş maceralarında olağanüstü güçleriyle, cinlerden oluşan bir askerleri var olduğuna ve hatta cinlerden bir kadınla evli olduğunu gösterilir (al-Masrî, 2000:120-121). Bu bağlamda, efsanevi kahraman Seyf bin zî Yezen'in zekâsını açıkça gözlemlemekteyiz.

İntikam, Arap geleneklerinde kutsal bir değere sahiptir ve Arap kahramanı az-Zîr Sâlim'in hikâyesinde bu intikam hırsı net bir şekilde ortaya çıkar. Hikâyeye göre, kral olan az-Zîr Sâlim'in kardeşi, sırtına bir mızrak darbesi alarak öldürülür. Bu olay üzerine Sâlim, yıllar süren bir intikam savaşına girer ve kardeşine olan özlemini dile getiren, intikam temalarını içeren bir şiiri söyler. Şiirin bir parçası şöyle:

خُذِ الْعَهْدَ الْأَكِيدَ عَلَيَّ عُمَرِي بِتَرْكِي كُلَّ مَا حَوَتْ الدِّيَارُ

وَهَجَرِي الْغَانِيَاتِ وَشَرِبَ كَأْسٍ وَلَبَسِي جُبَّةً لَا تُسْتَعَارُ

وَلَسْتُ بِخَالِعٍ دِرْعِي وَسَيْفِي إِلَى أَنْ يَخْلَعَ اللَّيْلُ النَّهَارُ

(Harb, 1993, s. 12)

Ḥuzi 'l-ahda 'l-akīda 'alayya 'umrī bi-tarkī kulla ma ḥavati 'd-diyār^u

Va hacrī 'l-gāniyāti va şurba ka'sin va libsi cubbatan la tusta'ār^u

Va lastu bi-ḥālī'in dir'ī va sayfī ilā an yaḥla'a 'l-layla 'n-nahār^u

Va illā an tabida sarātu Bakrin fa-lā yabkā lahā aşār^u

Sana söz veriyorum, ömrüm boyunca yurdumun içerdiği tüm nimetlerden vazgeçtim/ zarif kadınları veda ettim, içki kadehini geride bıraktım ve ödünç verilmeyecek savaş kıyafetimi giydim/ gündüz geceye dönene kadar zırhımı çıkarmam, kılıcımı bırakmam/

ta ki Bekr Kabinesi'nin önderleri kaybolana ve izlerini tamamen silene kadar. Beyitlerdeki intikam önemini açıkça görebiliriz.

Daha önce “al-Hāmma” dediğimiz yaratık kişinin doğal bir ölüme kavuşursa ona yaşayan akrabalarının haberini taşıdığını söylemiştik. Ancak bu efsanevi yaratık eğer ölen kişi öldürülürse onun kafatasından çıkar ve “içirin, içirin bana” öldürenin kanını isteyip feryat eder (al-Masrī, 2000:89).

ابو زيد الهلالي Abū Zayd al-Hilālī efsanesi, Arap kültürü ve mitolojisini yansıtan halk hikâyelerinden biridir. Annesinin bir prensle evlendiği ve seyahat ettiği bir sırada, siyah bir kuşun kendini savunduğunu gördüğü söylenir. Kuşun gücünden etkilenen kadın, Allah'a dua etti ve ona kuşun rengi ve gücüne sahip bir çocuk vermesini diledi ve gerçekten Abū Zaīd al-Hilālī siyah bir renge sahip olarak doğdu. Efsanenin daha sonraki bölümlerde, Abū Zaīd al-Hilālī'nin gücüne ve halkını savunmaya hazır olmasına vurgu yapılır. Bu tür efsaneler, kültürel ve ahlaki değerleri öne çıkararak kahramanı olumlu bir şekilde tasvir eder ve cesaret ile bağlılığın bir örneği olarak kabul edilir (al-Masrī, 2000:93). Arap kültüründeki efsanevi kahramanlar, tanrısal temsilciler olmayıp insan özellikleri taşıyan figürlerdir. Bu kahramanlar, olağanüstü güçleri ve halklarını koruma görevleri ile tanımlanırlar. İntikam kavramı, onlar için kutsal bir değere sahiptir, çünkü zulme uğrayanları savunma ve adalete hizmet etme amacı taşırlar. Yolculukları sırasında, bu kahramanlar cinler gibi doğaüstü varlıklarla iletişim kurabilirler ve zaman zaman bu varlıklardan yardım alabilirler. Arap kahramanları, genellikle halk hikâyelerinde ve mitolojilerinde, güçlü karakterleri ve ahlâkî değerleri ile öne çıkar. İntikam duygusu, adaletin sağlanması ve zulme karşı durma arzusu, bu kahramanların görevini güçlendirir. Ayrıca, cinlerle olan etkileşimleri, onların metafizik güçlere sahip olduğunu ve bu güçleri kullanarak toplumlarını savunduklarını gösterir. Bu bağlamda, Arap kahramanları, mitolojik özellikleri ve insanlık değerlerini bir araya getirerek, kültürlerinde önemli bir yer tutarlar.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1.TÜRK VE ARAP MİTOLOJİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Türk ile Araplar arasındaki mitolojilerin fark ve benzerlikleri çalışmasında her iki milletin inanç, coğrafya, ekonomik ve sosyal yapıları incelenmiştir. Türkler ve Araplar, farklı coğrafi ve kültürel zeminlerde evrimleşmişlerdir. Türkler, Orta Asya'nın geniş otlakları, verimsiz düzlükleri ve kum çölleri gibi çevrelerinde yaşamışlardır, bu da onların atlı göçebe bir yaşam tarzı benimsemelerine ve mevsimlere bağlı olarak konumlarını değiştirmelerine yol açmıştır. Araplar ise su kaynaklarının kıt olduğu ve çöllerin hâkim olduğu Arap Yarımadası'nda yaşamışlardır. Ekonomik açıdan bakıldığında, Türklerin ekonomisi genellikle hayvancılık ve savaş ganimetlerine dayanmış, bu da onların at yetiştiriciliği ve savaşçı geleneğinin güçlenmesine yol açmıştır. Araplar ise, tarımın sınırlı olduğu çöl ortamında ticaret, çobanlık ve kervan baskınları gibi faaliyetlerle geçimlerini sağlamışlardır. Kültürel olarak, Türkler cesur, kahraman ve adaleti koruyan bir insan idealine değer verirken, Araplar cesaret, doğallık ve kabile sadakati gibi özelliklerle tanınmışlardır. Türklerin zengin mitolojik ve destansı anlatılarına karşılık, Arapların daha somut bir bakış açısı ve sınırlı hayal gücü vardır.

Türk kültüründe, zamanın doğası genellikle gök cisimlerinin evreleri ve canlı varlıkların yaşam süreçleriyle ölçülür. Ruhun, gök ile yer arasında dolaştığı ve yaşam döngüsüyle ilişkilendirildiği düşünülür. Ölüm sonrasında ruhun, varlıklar tarafından ele geçirilme tehlikesine karşı korunması için ritüeller gerçekleştirilir. Bu düşünceler, gök ve yer arasındaki ikili ilkenin zaman ve ruhun doğası üzerindeki etkisini yansıtır. Arap kültüründe ise zaman, genellikle bir döngü olarak görülür. Doğal olaylar, mevsimler ve güneş ile ayın hareketleri zamanın döngüsünü sembolize eder. İnsan yaşamının doğuş, büyüme, ölüm ve yeniden doğuş gibi bir döngü içinde olduğu düşünülür. Zamanın çember şeklinde olduğu ve sürekli bir dönüşüm içinde olduğu düşünülür. Ölüm ve sonrası hayat konusunda da farklı inançlar bulunmaktadır. Türk kültüründe ruhun gök ile yer arasında dolaşması ve ritüellerle korunması önemlidir. Arap kültüründe ise genel olarak ölüm sonrası yaşam ve diriliş olmadığı inancı hakimdir. Ancak çok az sayıdaki kabilelerde ölümün sadece bir son olmadığı, aynı zamanda ölenin topluluğuyla iletişim kurmaya devam ettiği düşüncesi al-Hamma efsanesiyle sembolize edilir.

Evren anlayışı üç katmanlı olması bakımından Türk ile Arap arasında benzerlik gösterir. Evren dokuz direk üzerinde durması, Türk otağ tasarımıyla uyum göstermesi bakımından önemlidir. Eski Türk inanç sisteminde “tabiat kültleri” kavramı, insan ile doğa arasındaki ilişkiyi şekillendirir. Türklerin, doğa unsurlarına ruhsal özellikler atfetmeleri, Türk ile Araplar arasında önemli farklılıklar arasındadır. Araplar, ateşi kutsal saymışlar ve ismini kullanarak ant içmişler, ancak ona ruhsal bir anlam vermemişlerdir.

Türk evren anlayışı, gök, yeryüzü ve yeraltı olmak üzere üç katmanlı bir yapıya dayanmaktadır. Evren, Çu Türklerinin göçebe yaşam tarzındaki otağ anlayışıyla uyum gösterir. Türklerde evrenin dokuz direk üzerinde kurulduğu anlayışı, Türk otağı ve öylece Türk yaşam tarzı yansıttığını gösterir. Gök, Türk toplulukları için kutsallık taşıyan bir alan olarak kabul edilir ve bu kavram, eski Türk mitolojisinde önemli bir yer işgal eder.

Eski Türk inanç sistemi, “tabiat kültleri” kavramını içerir, bu da doğanın unsurlarının gizli güçlere sahip olduğuna olan inancı ifade eder. Gök dünyası ile yeryüzü unsurları arasında kurulan ikili yapı, gökyüzü ile ilgili unsurların ve yeryüzü unsurlarının birbiriyle bütünleştiği bir düzeni temsil eder. Yer-sub kavramı, eski Türk metinlerinde “vatan” anlamına geldiği belirtilen bir kutsallık taşıırken, yeraltı dünyası yeryüzüne bağlanarak “merkez gökyüzü” ile bütünleşir. Gökyüzü ile yeraltı dünyası birbirine eşit şekilde karşıtlık gösterir; gök yüceliği, yeraltı ise aşağılık anlamında değerlendirilir.

Güneş, Türk mitolojisinde yaşamın kaynağı ve doğanın sembolü olarak kabul edilir. Işık, sıcaklık ve bereketin kaynağı olarak görülür. Ay ise bereketin, döngüsel değişimin ve soğukun sembolü olarak öne çıkar. Şamanist inançlara göre güneş ve ay, kötü ruhlarla mücadele ederler. Yıldızlar, özellikle göçebe yaşam tarzına sahip Türk toplulukları için seyahat ederken yön belirlemede kritik bir role sahiptir.

Soğuk ve sıcak havaların yıldızlar ve gezegen hareketleri ile ilişkilendirildiği inancı da Türk kültüründe yer alır. Efsanelere göre, hava soğuk olduğunda gezegenlerin deliklerinden yer yüzüne indiklerine inanılır. Bulutlar, eski Türk mitolojisinde doğayı insanlaştırma eğilimini yansıtarak, dişi ve erkek nitelikleriyle özdeşleştirilir. Yağmur,

Türk kültüründe Tanrı'nın kutsal bir armağanı olarak kabul edilir ve tabiatı canlandıran, yeşerten ve yaşatan bir öge olarak görülür.

Gök gürlemesi ve şimşek, Türk kültüründe yeni bir mevsimin ve dönemin habercisi olarak algılanır. Gök gürültülerinin, ulu tanrının bir cezası olarak değerlendirildiği gözlemlenir. Türklerin kozmoloji sistemi, doğa, gökyüzü ve yeraltı arasındaki denge ve ilişkileri vurgulayarak, kültürel ve dini anlamda derin bir içeriğe sahiptir.

İslam öncesi dönemde Arap kozmolojisi, sınırlı sayıda kozmolojik destanlarla belirlenmiştir. Bu kozmoloji, üç katmanlı bir yapıyı içererek gök, yeryüzü ve yeraltını kapsar ve Allah'ın dünyayı yaratış hikâyelerinde bu katmanlı yapının izlerini taşır. Balık ve boğa motifleri, Hint efsanelerinden etkilendiği düşünülen unsurlardır. Mekke'nin destandaki özel konumu, İslamî izleri yansıtarak yeryüzünün ilk beliren yeri olarak anlatılır.

Araplar, güneş ve ayı kutsal kabul ederek bu gök cisimlerine ibadet etmişlerdir. Güneş tutulması, büyük bir insanın ölümüne veya büyük şansa sahip bir çocuğun doğumuyla ilişkilendirilerek mitsel bir anlam taşır. Arapların kozmosa bakışı, çoban hayat tarzıyla uyumlu bir şekilde şekillenmiştir. Venüs gezegenine السعد الصغير ās-Sa' du's-Şağir 'küçük mutluluk' adını vermeleri, Venüs'ü neşe, sevinç ve eğlencenin simgesi olarak kabul etmelerini ve cinsel arzuları uyandırma yeteneğine sahip olduğuna inanmalarını ifade eder.

Dünya, beş yüz yıllık yürüyüş mesafesiyle karlı dağlarla çerçevelenmiştir. Kaf Dağı, Arap efsanesinde dünyanın en yüksek yeri olarak kabul edilir ve Allah'ın emriyle yerin sarsılması durumunda hareket etme yeteneğine sahiptir.

Arap kozmogoni mitlerin içerdiği aşk, çaba, sadakat ve mihrin koyunlardan oluşan temalar, Arapların çobanlık hayat tarzına uygun bir kozmoloji anlayışına sahip olduğunu gösterir. Bu hikâyeler, doğanın ve insan ilişkilerinin bir parçası olarak çobanların günlük yaşamını yansıtarak anlamlı bir dokuya sahiptir.

Teogoni mitler üzerine durması gereken ilk husus tek tanrıcılıktır. Tek tanrıcılık, Türk ve Arap mitolojisinde tarihin bir döneminde varlığını göstermiştir. Tek tanrıcılık Türklerin gök tanrı inancıyla yansıtıldığını görebiliriz, Türklerin inanç sistemindeki

Gök Tanrı'nın özelliklerine baktığımızda tek, eşi benzeri olmayan, her şeyi yaratan, iradesiyle her şeyi gerçekleştiren, insanlara hayat ve ölüm veren vb. özellikler Türk monoteistik inanç sistemini yansıtır. Arap inanç sisteminde tarihin bir döneminde tek tanrıcılık izlerini görmek mümkündür. Allah, Kur'an'da müşriklere hitap ederken “göğü ve yeryüzünü kimin yarattığını sorarsan, Allah” derler. Burada tek tanrıcılığın söz konusu olduğunu; ancak zamanla unutulduğunu görebiliriz.

Türkler ile Araplar arasındaki önemli farklılıklardan biri çoklu tanrı inanç sistemidir. Türkler, Budizm ve Maniheizm gibi dinlerin etkisinde kalmışlar ve bu da zamanla inançlarına yansımıştır. Türklerin iyi-kötü, aydınlık-karanlık, Ülgen-Erlık düalizmi Arap inancında görülmeyen özelliklerdir. Arap putlarına baktığımızda hep iyi sıfatları taşır, o da Arapların varlıklara maddî bakış açısıyla baktıklarından kaynaklanmaktadır. Araplar, iyi olanı kabul ederler kötü olanı düşünmeyip göz ardı etmeye çalışırlar.

Tanrıça kavramının Türk ve Arap inanç sisteminde varlığını görebiliriz. Türklerin Ak-Ana ve Umay gibi tanrıçaları, koruma ve doğurganlık gibi özellikler sergilerler. Arap tanrıçalarına baktığımızda; Manât, kaderi ve al-Lât, güneşi sembolize eder ve savaş meydanlarında önemli bir rol üstlenir. Türk ile Arap arasındaki inanç farklılıklarına baktığımızda, Türk topluluklardaki kadın ile Türk tanrıçalar arasında bir doğurganlık bağı bulunduğunu görebiliriz ve bu bağ Arap inancında bulunmamaktadır. Nitekim Türk tanrıçalar yaratılış efsanelerinde önemli figürlerdir.

İlk insan yaratılış destanları, kültürler arasında benzer temalara sahip olsa da Türk destanlarında kendine özgü unsurlar göze çarpar. Türk destanlarında, ilk insanın yaratılışı, tanrı tarafından ağaç, kamış, kemik ve balçık gibi doğal maddeler kullanılarak gerçekleştirilir. Bu malzemelerin sembolizmi, doğaya ve çevreye olan yakınlığı vurgular. Âdem'in Arap ve çevresindeki topraklardan yaratılması, İslam dininin ve Arap kültürünün belirgin özelliklerini yansıtan önemli bir temsil biçimidir. Örneğin; Âdem'in başının Kabe'nin toprağından, göğsünün ve sırtının Mescid-i Aksa'nın toprağından, uyluklarının Yemen toprağından yaratılması. Burada baş vücudun en yüce organı sayılır ve Kâbe Toprağı da öyle değerlendirilir. Şeytanın insanı kandırması, yasaklanan ağaçtan yenilmesi ve bu eylem sonucunda insanın cezalandırılması Türk ile Arap mitolojileri arasında ortak özellikler olarak değerlendirilebilir.

Türk takvimi, On iki Hayvanlı Türk Takvimi olarak bilinir ve zaman ölçümünde kullanılmıştır. Bu takvim, saatlerin, günlerin, ayların ve senelerin hesaplanmasında 12 hayvanın yer aldığı bir düzene dayanmıştır. Göktürkler, Orhun Yazıtlarında bu takvimi kullanmıştır ve yılları hayvan isimleriyle adlandırarak zamanı tespit etmişlerdir. Her yıl bir hayvan ismiyle anılır ve aylar sadece sayılarla adlandırılır. Bu takvimde her hayvanın kendine özgü bir özelliği olduğuna inanılır ve kozmik döngülerin anlatıldığı mitolojik bir çerçeve sunar. Haftanın yedi gününe özgü adlandırma bulunmaması, İslam'ın etkisiyle sonraki bir döneme denk gelir. Ne yazık ki Arap mitolojisinde takvimle ilgi anlatılar olmaması karşılaştırma yapmamıza engel teşkil etmiştir.

Totemizm, Türk inancında belirgin bir şekilde görülür ve birçok araştırmacı tarafından tanımlanır. Özellikle, kurt sembolünün Türk topluluklarını birleştirdiği fikri geniş kabul görmüştür. Yakut kabileleri, hayvan kültürüne büyük bir önem vermiş ve özellikle kartal, beyaz lekeli at, karga, kuğu, turna ve boz inek gibi belirli hayvanları kutsal kabul ederek onlardan türediklerine inanmışlardır. Her kabile, soyunu aldığı kutsal kabul ettiği hayvana büyük bir saygı göstermiştir. Bu inanışa göre, kendi kabilelerinin kutsal kabul ettiği hayvanı inciten, öldüren, tüketen veya korkutan kişilere büyük felaketlerin geleceğine inanılmıştır. Kabilenin üyeleri, kutsal saydıkları hayvanın sütünü içmek veya etini tüketmek gibi eylemlerde bulunmamışlardır.

Totemizm, genellikle anne rolüyle bağlantılıdır. Arap kültüründe, anne rolünün geri planda olması nedeniyle totemizm izleri gözlenmez. Araplar, bazı hayvanlara kutsallık atfetmelerine rağmen, onlardan türediklerine inanmazlar. Bazı Arap kabilelerinin hayvan adıyla adlandırılması, totemizm inancını yansıtmaz; bunun yerine, bu adlandırma düşmanlara karşı adlandırılan hayvanın niteliklerini almak isteğinden kaynaklanır. Örneğin, بنو اسد banū āsad ‘aslan oğulları’ anlamına gelir ve aslanın cesaretini yansıtmak isteyen bir kabiledir; ancak onların inancında aslan kutsal bir hayvan değildir ve karşılarına bir aslan çıksa onu öldürürler.

Türk ve Arap kültürlerindeki eskatoloji mitleri, her iki toplumun da dinî inançlarına, coğrafi ve tarihî geçmişlerine, mitolojik geleneklerine ve toplumsal yapılarına göre farklılık gösterebilir. Ancak bazı ortak temalar ve benzerlikler bulunabilir. Türk ve Arap mitolojilerinde eskatoloji konusuna fazla değinilmemiştir. Arap mitolojisinde, İslam öncesi dönemde bu konuyla ilgili herhangi bir eser bulunmamaktadır. İslam dinindeki

kıyamet günü ve alametleri ile ilgili metinler, çalışmada mitolojik bir perspektifle ele alınmıştır.

Türk mitolojisinde ve Arap kültüründe kıyamet ve eskatoloji mitleri, her iki toplumun da dinî inançlarına, coğrafi ve tarihî geçmişlerine, mitolojik geleneklerine ve toplumsal yapılarına göre şekillenmiştir. Ancak her iki kültürde de ortak temalar ve benzerlikler bulunmaktadır.

Her iki kültürde de kıyametin ve dünyanın sonunun çeşitli kozmik olaylarla ilişkilendirildiği görülür. Türk mitolojisinde göklerin ve yerin yıkılması, dağların sallanması, suların yükselmesi gibi kozmik olaylar önemli bir yer tutar. Benzer şekilde, Arap kültüründe de kıyamet günüyle ilişkilendirilen depremler, güneşin batıdan doğması, gökyüzündeki değişiklikler gibi kozmik olaylar vardır.

İyilik ve kötülük arasındaki mücadele de her iki kültürde önemli bir temadır. Türk mitolojisinde iyilik tanrısı Ülgen ile kötülük tanrısı Erlik arasında bir savaş anlatılırken, Arap kültüründe ise İslam inancına göre Deccal gibi kötü figürlerin ortaya çıkacağı ve Mehdi ile İsa'nın geleceği, iyilik ve kötülük arasındaki mücadeleyi temsil eder.

Yeniden doğuş ve adalet temaları da her iki kültürde bulunur. Hem Türk hem de Arap mitolojisinde, kıyamet sonrası dünyanın yeniden doğacağına ve adaletin sağlanacağına inanılır. Bu yeni başlangıç, iyilik ve adaletin hâkim olacağı, doğru yolu bulacak ve toplumsal düzenin yeniden kurulacağı bir dönemi simgeler.

Ancak, kültürel farklılıklar da belirgindir. Türk mitolojisi ve kültürü, Orta Asya'nın geniş coğrafyası ve Türk boylarının göçebe yaşam tarzından etkilenmiştir. Bu nedenle, Türk mitolojisindeki kıyamet ve eskatoloji mitleri, doğaya, göçebe yaşama ve şamanizme dayalı semboller ve inançlar içerebilir. Diğer yandan, Arap kültürü İslam'ın etkisi altında şekillenmiştir ve kıyamet günüyle ilgili mitlerde İslami öğretiler ve semboller ön plandadır. Bu kültürel farklılıklar, kıyamet gününe dair detaylar ve sembollerde çeşitliliklere yol açar.

Türk ve Arap kahramanları, farklı kültürel ve mitolojik zeminlerden beslenen karakterlerdir. Türk kahramanları, genellikle özgür ruhlu, cesur ve maceracı kişiliklere sahiptirler. Onların tanınma sebepleri, sadece savaş meydanında gösterdikleri cesaret

değil, aynı zamanda savaş stratejileri ve düşmanlarına karşı gösterdikleri korkusuz tavırlarıdır. Toplumun korunması ve düşmanların mağlup edilmesi, Türk kahramanlarının mitolojisinde sıkça vurgulanan temalardır. Doğuşları genellikle olağanüstü olaylarla süslenir ve "On İki Ayda Doğma" motifi, Türk mitolojisinin önemli bir teması olarak öne çıkar. Büyülü varlıklarla savaşmaları ve efsanevî maceralara atılmaları, onları halklarının manevî değerlerini temsil eden figürler haline getirir. Arap kahramanları ise intikam duygusu, adalet arayışı, güç ve cesaretleriyle bilinirler. Onlar, zorlu görevlerle karşı karşıya kaldıklarında kararlılıkla hareket ederler ve genellikle halklarını savunma ve güvende tutma görevini üstlenirler. Ahlakî değerlere bağlılık gösterirler ve kültürel, ahlakî değerleri vurgulayarak toplumlarının model liderleri olarak kabul edilirler. Arap kahramanı, hikâyelerde cin gibi doğaüstü varlıklarla etkileşim kurması ve bu varlıklardan yardım almasıyla birlikte Arap kahramanı insani özellikleri kurar ve olağanüstü bir güce sahip olmadığını belirtmek gerekir.

SONUÇ

Türk ve Arap mitolojilerini karşılaştırırken, her iki milletin inançları, coğrafyası, ekonomik ve sosyal yapıları göz önünde bulundurulmuştur. Türklerin göçebe yaşam tarzını benimsemeleri ve çevreleriyle sıkı temas kurmaları, mitolojilerine çeşitlilik ve zenginlik katmıştır; ayrıca Türklerin devlet kurma düşüncesinde olmaları da mitolojilerini etkilemiştir. Öte yandan, Araplar o dönemdeki komşu ülkelerle tam izole olmamış olsalar da zor yaşam koşullarına karşı maddi bir bakış açısı benimsemişler ve bu durum metafizik konulara pek önem vermedikleri anlamına gelmiştir. Bu, Arap mitolojisini çeşitlilik ve zenginlik açısından olumsuz etkilemiştir.

Türkler ve Araplar arasındaki önemli bir farklılık, hayal gücü ve dünya görüşlerindeki temel yaklaşımlarda kendini gösterir. Türklerin yaratıcı hayal gücü, var olmayan kavramları üretme ve soyut düşünceye daha fazla eğiliminde olduklarını gösterirken, Araplarda ise daha çok maddî ve faydaya dayalı bakış açısıyla bilinirler, hayal güçleri daha sınırlı ve genellikle mevcut varlıkları kullanarak benzetme yoluyla yeni varlıklar inşa edebilirler. Türk kültüründe, hayal gücünün geniş bir yelpazede ifade bulduğu görülür. Edebiyat, sanat ve mitoloji gibi alanlarda, Türkler genellikle fantastik öğelerle dolu eserler üretmişlerdir. Yaratıcı mitolojileri, efsaneleri ve destanlarıyla Türkler, kendilerine özgü hayal dünyalarını inşa etmişlerdir. Arap kültüründe hayal gücü daha çok mevcut varlıkları kullanma ve gerçek dünyadan esinlenme eğilimindedir.

Türk mitolojisi genellikle doğayla ve göklerle yakın bir ilişki içinde olan göçebe toplulukların yaşam biçiminden etkilenmiştir. Dağlar, nehirler, gökyüzü ve doğa olayları gibi doğal unsurlar bu mitolojide önemli bir yer tutar. Diğer yandan, Arap mitolojisi İslam öncesi ve İslamî dönemlerin etkisi altında şekillenmiştir. İslam öncesi Arapların doğa ile yakın olmadıklarını ve somut, elle görülen şeylere inandıklarını görmekteyiz. Bu da Arap mitolojisini daha farklı bir yönde şekillendirmiştir.

Her iki inanç sistemi de tek tanrıçılıktan çoklu tanrı inanç sistemine geçmiştir. Ancak Türklerin inançlarında iyiyi-kötüyü, aydınlığı-karanlığı, Ülgen-Erlik düalizmi belirginleşmiştir. Bu düalizm, Türk inancının temel özelliklerinden biridir ve iyinin ve kötünün, aydınlığın ve karanlığın karşıtlıklarını vurgular. Öte yandan, Arap inancında bu tür bir düalizm bulunmamıştır; bütün tanrılar Arap inancında iyiliği temsil eden tanrılar olarak kabul edilmiştir. Bu durum, Türk ve Arap inanç sistemleri arasındaki

önemli farklılıklardan biridir ve her iki toplumun dini düşüncelerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Türk toplumunda tanrıçalar arasında doğurganlık teması önemli olup Türk kadının toplumdaki rolünü vurgulayarak totemizm kökleri yansıtmaktadır. Arap inancında ise tanrıçalar kaderi ve güneşi sembolize ettiğini ve savaşlarda önemli bir rol oynadığını görülmüştür.

Türk ve Arap mitolojilerindeki ilk insan yaratılış destanları benzer temalara sahip olsa da farklı unsurlar içerir. Türk destanlarında, ilk insanın yaratılışı doğal malzemelerle gerçekleştirilirken, bu malzemelerin sembolizmi doğaya olan yakınlığı vurgular. Arap mitolojisinde ise Âdem'in topraktan yaratılması, İslam dininin ve Arap kültürünün belirgin özelliklerini yansıtır. Şeytanın insanı kandırması ve yasaklanan ağaçtan yeme motifleri her iki kültürde de ortak özellikler olarak görülür.

Totemizm, Türk inancında belirgin bir şekilde görülür ve kurt sembolü Türk topluluklarını birleştirir. Türk kabileleri, belirli hayvanları kutsal kabul ederek onlardan türediklerine inanır ve bu hayvanlara büyük saygı gösterir. Arap kültüründe ise anne rolünün geri planda olması nedeniyle totemizm izleri bulunmaz; bazı hayvanlar kutsallık atfedilse de onlardan türediklerine inanılmaz. Arap kabilelerinin hayvan adlarıyla adlandırılması, totemizm yerine düşmanlara karşı adlandırılan hayvanın niteliklerini yansıtır.

Her iki kültürde de kıyametin ve dünyanın sonunun çeşitli kozmik olaylarla ilişkilendirildiği, iyilik ve kötülük arasındaki mücadelenin önemli bir tema olduğu ve kıyamet sonrası yeniden doğuş ve adaletin sağlanacağına inanıldığı görülür.

Türk kahramanı özgür ruhlu, cesur ve maceracı kişiliğe sahip, gösterdikleri cesaretleri ve toplumlarının korunması için verdikleri mücadeleleriyle tanınırlar. Doğuşları olağanüstü olaylarla süslü ve büyümlü varlıklarla savaşmaları ve efsanevi maceralara atılmaları sıkça görülür. Arap kahramanları, güç ve cesaretleriyle bilinirler, zorlu görevlerle karşı karşıya kaldıklarında kararlılıkla hareket ederler ve kültürel değerleri vurgulayarak toplumlarının model liderleri olarak kabul edilirler. Ahlaki değerlere bağlılık gösterirler ve doğaüstü varlıklarla etkileşim kurarlar, ancak insani özelliklerinden çıkmazlar.

KAYNAKÇA

- ALİ, CEVAD: *al-Mufaşşal fî Tārîhi'l-‘arabî* المفصل في تاريخ العرب: Beyrut, 1. C. 1993, 663 s, 6. C. 1993, 824 s, Bağdat Üniversitesi Yayınları.
- ALYAR, Gamze: *Dünya Balık ve Boğanın Üzerinde Mi Duruyor?*: 2020.Türkçe Yayınlar. <https://medium.com>
- ARSLAN, Mustafa: Türk Destanlarında Evren Tasarımı, Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN *Armağanı*: [Editör] Gürer Gülsevin ve Metin Arıkan, İzmir, 2005,65-74ss.
- ASLAN, Namık: “Kurt Motifinin Türk Menşe Efsanelerindeki Anlamı Üzerine”. *Millî Folklor*: 2010, 22. C. Sayı:87. 72-77ss.
- ATAY, Hüseyin - Mustafa ATAY - İbrahim ATAY: *Arapça-Türkçe Büyük Lûgat*: I. Ankara 1964, 511 s. II, Ankara 1968, 511-1166. s.; III, Ankara 1981, 530 s.
- AYIK, Hasan: “Düşünceden Dile Felsefe ve Metafor” *Milel ve Nihal*: 2009 6. C. Sayı:1. 55-73 ss.
- AYVERDİ, İlhan: *Kubbealtı Lugatı / Asırlar boyu târihi seyri içinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*: Redaksiyon - Etimoloji Ahmet TOPALOĞLU, 1 A-G, Hayri BİLECİK, Mustafa TAHRALI, Fahrünnisa BİLECİK, Hülya UĞUR, İstanbul 2005 (Kasım), LXXVI+1125. s.; 2 H-N, [VI]+1127-2372. s.; 3 O-Z, [VI]+2373-3549. s. Kubbealtı Neşriyatı.
- BARNARD, Alan: “Mitoloji ve Dilin Evrimi”, *Edebiyat Dilbilim Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Dergisi*: [Çeviren] Deniz Demiryakan, 2020, 1. C. Sayı:1. 169-176 ss.
- BAŞKURDISTANLI, Abdulkadir: “Türk Rivayetlerinde Bozkurt”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*: [Çeviren] Muhammet Kemaloğlu, 2014, 2. C. 131-138 ss.
- BAYAT, Fuzulî: *Mitolojiye Giriş*: Çorum, 2005, 150 s. Karam Yayınları.
- BAYAT, Fuzulî: *Türk Mitolojik Sistemi Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi*: İstanbul, 2007, 349 s. Ötüken Neşriyat.
- BEYDİLİ, Celal: *Türk Mitoloji sözlüğü*: Ankara, 2004, 637 s. Yurt Kitap Yayınları.
- CASSİPER, Ernst: *İnsan Üzerine Bir Deneme*: [Çeviren] Necle Arat, Ankara, 1980, 229 s. Remzi Kitabevi.
- CLAUSON, Sir Gerard: *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*: London 1972, XLVIII+989 s.

- ÇETİN, Özer: “Jung Psikolojisinde Rüya”, *T.C. Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*: 2010, 19. C. Sayı: 2, 249-269 ss.
- ÇINAROĞLU, Menderes: *Türk Kültüründe Eskatoloji Mitlerine Dair Bir İnceleme*: Kocaeli, 2008, 229 s. Kocaeli Üniversitesi.
- ÇOBANOĞLU, Özkul: *Mit, Mitoloji ve Edebiyat*: [Editör] Ömer Ceylan ve Adem KOÇ, Türk Edebiyatının Mitolojik Kaynakları: Eskişehir, 2019, 2-31 ss. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- ÇORHUNLU, Yaşar: *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*: İstanbul, 2002, 256 s. Kabalcı Yayınları.
- DİLEK, İbrahim: *Türk Mitoloji Sözlüğü*: Ankara, 2014, 129 s. Eskişehir Valiliği-Grafiker Ortak Yayını.
- DUMAN, M. Fatih: *Kureyş kabilesi: İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı*: Erzurum, 2017, 340 s. Şırnak Üniversitesi Yayınları.
- DURSUN, M. Tahir: “Sosyal Bilim Araştırmalarında Sözlü Tarih Yöntemi”: *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*: 2022, 22. C. Sayı: 2. 1-18 ss.
- ‘ACİNE, Muhammad: *Mevsû‘a^{tu} Aşâtîri ‘l-‘Arabî* موسوعة أساطير العرب: Beyrut, 1994, 368 s. Dâru ‘l-Farâbî.
- ELİADE, Mircae: *Dinler Tarihine Giriş*: [Çeviren] Lale Arslan Özcan, İstanbul, 2003, 504 s. Alfa Yayınları.
- ELİADE, Mircae: *Mitlerin özellikleri*: [Çeviren] Sami Rıfat, 2. baskı. İstanbul, 2001 251 s. Omnis Reklamcılık ve yayıncılık.
- ELİADE, Mircae: *Şamanizm*: [Çeviren] İsmet Bırkan, 1. Baskı. İstanbul, 1999, 560 s. İmge Kitabevi Yayınları.
- EMİN, Ahmed: *Facru ‘l-İslâm* فجر الاسلام: 10. baskı. Kahire, 1969, 320 s. Dâru ‘l-Kutubi ‘l-‘arabî.
- ERDAL, Tuğçe: “Türk ve Dünya Mitlerinde İlk İnsanın Yaratılışı ve toprak”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*: 2018, Sayı: *Dergisi*61, 113-126 ss.
- ESİN, Emel: *Türk Kozmolojisine Giriş*: İstanbul, 2001, 189 s. Kabalcı Yayınları.
- al-FİRŪZĀBĀDĪ, Macdu ‘d-dīn Abū Ṭāhir Muḥammad b. Ya‘qūb: *al-Uḫyānūsū ‘l-Basīṭ fi Tarcamati ‘l-Ḳāmūsī ‘l-Muḥīṭ*. Çeviren: CENĀNIOĞLU Aḫmed ‘Āşım, İstanbul I: ʾ-r² 1268, [II]+943 s. II: r-ḳ² 1269, [II]+939 s. III: ḳ-v² 1272, [II]+975 s.
- GÜNAY, Ünver. ve GÜNGÖR, Harun: *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*: İstanbul, 2009, 552 s. Berikan Yayınevi.

- al-HAMAVÎ, Yâkût: *Mu‘camu’l-Buldân* معجم البلدان: Beyrut, 4. C. 1993, 501 s, 5. C 1993, 461 s. Dâru Şâdir.
- ḤĀN, M. ‘Abdu’l-mu‘în: *al-Asâtîru ‘l-‘Arabiyya kabla ‘l-İslâm* الاساطير العربية قبل الإسلام: Kahire, 1937, 162 s. Mısır Üniversitesi.
- ḤARB, Talal: *Divānu’l-Muhalhil İbnu Rabī‘a* ديوان المهلهل ابن ربيعة: Kahire, 1993 127 s. ad-Dâru ‘l-‘İlmiyya.
- al-ḤŪT, M. Selim: *fî Tarîki’l-Mîsûlûjîye ‘inda’l-‘arab* في طريق الميثولوجيا عند العرب : Beyrut, 2000, 330.s. Dâru’ş-Şahbâ’.
- al-IŞFAHÂNÎ, abū ‘l-Farac: *al-Aġānî* الأغاني: 2. Baskı. [Editör] Semir Cābir, Beyrut, 2007 Dâru’l-Fikr.
- İBN DURAYD: *al-İştikāk* الإشتقاق: 1. baskı. Beyrut, 1991, 768 s. Dâru’l-Cîl.
- İBN HİŞÂM: *as-Sîratu’n-Nebeviye* السيرة النبوية: [Editör] Mustafa’s-Saḳḳa-İbrahim al-‘ibyarî, 2. Baskı. Kahire, 2. C. 1955, Matba’atu Mustafa al-Bābî al-Ḥalabî.
- İBN MUHANNA, Abu ‘l-Fazl Camalu’d-din Ahmad b. Muhammad b. Hasan al-Hilli: *Kitabu ḫilyati ‘l-insan va ḫalbatu ‘l-lisan*: [Müstensihi: Kilisli Mu‘allim Rif‘at], İstanbul 1338 - 1340, VIII+233 s.; Çevirisi: Aptullah BATTAL: *İbnü-Mühennâ Lûgati (İstanbul nüshasının türkçe bölümünün endeksidir.)*: Ankara 1934, [4]+109 s. T. D. T. C. [Yayın nr. 9].
- İBNU ‘L-MANZŪR, Abū ‘l-Faẓl Camālu ‘d-dīn b. Muḥammad b. Mukarram aṭ-ṭancî: *Lisānu’l-‘Arab*: [kahira] 1300; (Nşr. ‘Abdu ‘llāh al-ALAYLİ- Yūsuf ḤAYYĀT), Bayrūt 1988, I-VII. c.
- İNAN, Abdulkadir: *Tarihte ve Bugün Şamanizm*: 3. Baskı. Ankara, 1986, 242 s. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- JILL, Scott: *Electra after Freud: Myth and Culture*: London, 2005, 224 s. Cornell University Press.
- KAÇALİN, Mustafa S.: *Dedem Korkut’un Kazan Bey Oğuz-nâmesi* -metin ve açıklamalar-: İstanbul 2006 (Ocak), 406 s., Kitabevi 288.
- KAÇALİN, Mustafa S.: *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı Kitâb-ı Dedem Korkud ‘alâ lisân-ı tâ’ife-i Oğuzân*: İstanbul 2006 (Kasım), 202 s. Kitabevi 305.
- KAR, Emran: “Aristoteles ve Platon’un Bilim Sınıflaması Üzerine”, *Fikriyat*: 2021, 1. C. Sayı:2, 183-192 s.

- KARAIMAKI, Özlem ve GÜLOĞLU, Berna: “Metafor: Danışan ve Psikolojik Danışman Arasındaki Köprü”, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*: 2012, 4. C. Sayı:37, 122-135 s.
- KAYA, Muharrem: Türk Mitolojisinde Anne. [Editör] Talat Parman, *Psikanaliz Yazıları*: İstanbul, 2007, 75-97 ss, Bağlam Yayınları.
- al-ĞAZVİNÎ, abū yahyā zekerîyâ: ‘Aca ıbu ‘l-Mağlukāt va ‘l-Ğayvanāt va ‘l-Mavcūdāt عجائب المخلوقات و الحيوانات و الموجودات: 1.baskı. Beyrut, 2000, al-‘Alamî.
- KELBÎ: *Kitābu ‘l-Aşnām* كتاب الأصنام: Kahire, 2000, 170 s. Dāru ‘l-Kutubi ‘l-Maşriyya.
- KOCA, Salim: “Eski Orta Asya’da Tabiat, İklim ve İnsan Unsuru”, *Asya Araştırmaları Dergisi*: 2017, 1. C. Sayı:1. 1-18 ss.
- KOÇAK, Aynur: *Mitlerle Varoluş Yolculuğu*: İstanbul, 2016, 345 s. Alfa Yayınları.
- KÜLCÜ, Recep: “Türklerin Kültür Mirası Olarak 12 Hayvanlı Türk Takvimi”, *Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*: 2015, 1. C. Sayı:1. 1-4 ss.
- [KÂŞGARLI MAHMUD]: *Dîvānu Lugātî ‘t-Turk*: [Millet Ktp. Arapça Kit. 4189. sy.’dan] Tıpkıbasım/Faksimile Ankara 1990, 1^a-319^b yr. Kültür Bakanlığı Yayınları/1205. Klasik Eserler Dizisi/11.
- MARK, Joshua. (2017). *Social Structure in Ancient Egypt*. <https://www.worldhistory.org/article/1123/social-structure-in-ancient-egypt/>
- al-MASRÎ, Huseyin: *al-Ustūra^{tu} bayna ‘l-‘arabi va ‘l-Fursi va t-Turkⁱ* الأسطورة بين العرب والفرس والتürk, Kahire, 2000, 335 s. ad-Dāru’s-Sakāfiyye.
- NASKALÎ, Emine Görsoy [Çeviren]: *Altay Destanı Maaday-Kara*: İstanbul, 1999, 374 s. Yapı Kredi Yayınları.
- NİSABURÎ: *Mecma ‘u ‘l- ‘ammsāl* الأمثال : [Editör] Muhammed ‘abduḥamîd, 2. C. Beyrut, 1955, 462 S. Dāru ‘l-Ma‘ rifa.
- ÖĞEL, Bahaeddin: “Büyük Hun devletinden önceki Ortaasya’nın etnik durumu”, *Dil ve Tarih Coğ. Fakültesi*: 1949 7. C. Sayı:4, 663-679 ss.
- ÖĞEL, Bahaeddin: *Türk Mitolojisi*: 8.baskı. Ankara, 1. C. 2020, 741 s, 2. C. 2020, 776 s. Altın ordu Yayınları.
- PONT, Pierre. ve EZEAR, Michael: *Mu‘camu ‘l-Anşulūciya va ‘l-Antrūbūlūciya* معجم الأنثولوجيا و الأنتربولوجيا : [Çevirmen] Mişbah aş-Şamad, Beyrut, 2006, 999 s. Matba‘atu Macd.
- ROUX, J. Paul: *Eski Türk Mitolojisi*: [Çevirmen] Musa Yaşar SAĞLAM, Ankara, 2011, 149 s. BilgeSu.
- ŞA‘LEBÎ: ‘arāisu ‘l-macālīs عرائس المجالس: 4. baskı. Kahire, 1954, 460 s. Matba‘atu Mustafa al-Bābî al-Ğalabî

- SA'LEBİ: *Tafsīru 's-Sa'lebi* تفسير الثعلبي: [Editör] Salah 'Uṣmān-Hasan al-Ġazalī, 1. baskı. 3. C. 2015, 559 s. Dāru 't-Tafsīr.
- SAVĀḤ, Feras: *Muġāmaratu 'l-'Akli 'l-ulā* مغامرة العقل الأولى: 11. Baskı. Dımaşk, 1996, 396 s. Dāru'l-Kalime.
- SAYILIR, Şeyda Büyükcen: "Türklerin Ağaç ile Mitolojik ve Tarihî Bağları Üzerine Bir Değerlendirme", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*: 2021, 3. C. Sayı:6, 187-198 ss.
- SMITH, Robertson: *Lectures on the Religion of the Semites*: London 1901, 522 s. Adam and Charles Black.
- ŞAFİ'İ: *al-Musnad* المسند: Beyrut 1979, 391 s. Dārul el-Kutubi'l-İlmiyye.
- ŞEKERCİ, A. Erhan: "Platon'da Mitolojik Düşünce ve "Er" Mitosu", *Felsefe Dünyası*: 2010, 52. C. 263-282 ss.
- TANYU, Hikmet: *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*. Ankara, 1980, 216 s. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- TAŞ, İsmail: *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*: Konya, 2002, 256 s. Kömen Yay.
- TÜRK DİL KURUMU: *Türkçe Sözlük*: 12. Baskı Ankara 2023, I. (A-J) XX+1808 s.; II. (K-Z) 1960 s.; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 549.
- TÜRK DİL KURUMU: *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*: Ankara 1963, I (A), LV+444 s.; 1965, II (B), VIII+445-835. s.; 1968, III (C-Ç), VIII+837-1310. s.; 1969, IV (D), VI+1311-1618. s.; 1972, V (E-F), VIII+1649-1880. s.; 1972, VI (G), 8+1881-2244. s.; 1974, VII (H-İ), [7]+2245-2576. s.; 1975, VIII (K), [8]+2577-3056. s.; 1977, IX (L-R), [VII]+1354-3506. s.; 1978, X (S-T), [VII]+3507-4018. s.; 1979, XI (U-Z), [VII]+4019-4402. s.; 1982, XII (Ek-I), XIV+4403-4842. s. Türk Dil Kurumu Yayınları - Sayı: 211[1]-12.
- TÜRK DİL KURUMU: *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklariyle Tarama Sözlüğü*: Ankara I (A-B) 1963, XCI+746 s.; II (C-D) 1965, LXXII+747-1381 s.; III (E-İ) 1967, LXXII+1383-2142 s.; IV (K-N) 1969, LXXII+2143-2902 s.; V (O-T) 1971, LXXII+2903-3877 s.; VI (U-Z) 1972, LXXII+3878-4814 s.; VII (Ekler) 1974, LXXII+296 s.; VIII (Dizin) 1977, VIII+419 s. Türk Dil Kurumu Yayınları- Sayı: 212[1]-8.

- UĞURLU, Ahmet: “Claude Lévi-Strauss’ta Mitos”, *İnsan ve Toplum*: 2014, 4.c. Sayı:7, 113-133 ss.
- UNAT, Yavuz: İslâm’da ve Türklerde Zaman ve Takvim: [Editör] Öcal OĞUZ, *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*. Ankara, 2004, 15-24 ss. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- YAMUÇ, Cemre Uğural: “Batı Felsefesinde Metaforik Yaklaşım: Tarih, Yazı ve Mit İlişkisi”, *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*: 2023, 37-47 ss.
- YAVUZ, Y. Şevki: “Kıyamet Alâmetleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: 2002, 25. C. 522-525 ss.
- YEMENÎ: *al-Bustân fî i‘râbi Muşkilâti ’l-Ḳur‘ân* إعراب مشكلات القرآن: [Editör] Ahmed âl-CİNDÎ, Riyad, 2018, Merkezu’l- Maliki Fayşal li ’l-Buḥûs va ’d-Dirâsâti ’l-’islâmiyya.
- YEŞİL, Selman: “Türk ve Arap Mitolojisinin Ortak ve Özgün Figürleri”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*: 2020, 11. C. Sayı:24, 368-392 ss.
- ZEYDÂN, Cûrcî: *Tārîḫ u ’t-tamadduni ’l-’İslâmî* تاريخ التمدن الإسلامي: Kahire, 3. C. 2012, 292 s. Hindavî Lit-ta‘lîm v a’ s-Şakāfa.

DİZİN

- Altın Kazık 29
Anaerkil 76
Animist 22
Antropogoni Mitleri 2, 16, 38, 72
Ara Ağaç 37
Asāṭīr 61
Ataerkil 38, 40
Atalar Kültü 49
Ay Tengri 28
Ay-Atam 42
‘Abdu’l-Muḥriḳ 65
‘Abdu’ş-Şāriḳ 65
‘Abdu’ş-Şems 65
al-‘Aḳīra 62
‘Arabu’l-Ba’ida 59
‘Arabu’l-Bāḳiya 59
‘Arş 74
Bahar Bayramları 34
Bahar Rüzgârı 36
al-Baṭn 76
Bay Kayın 37
al-Belliye 62
Birbirine eş yedi bahadır 31
Budizm 18, 46, 86
Cennete uçma 26
Cotkon-Salkınu aygul 52
ad-Dabrān 66
Daccāl 74, 75
ad-Dam 76
Dede Kuşağı 35
Demir Kazık 29
Doğu Rüzgârı 36
Dünya Ağacı 37
Ebe Kuşağı/Ebem Kuşağı 35
Eje 39
Elektra Kompleks 11
Epos 7
Er 24
Erlık 31, 39, 40, 47, 48, 50, 51, 86, 88, 91
Eskatoloji Mitleri 2, 15, 18, 49, 51, 52, 74, 87, 88
Etiyolojik Mitleri 2, 15, 18
al-‘Uzzā 69
Evliya Ağacı 41
Evrenselci Dikotomi 25
Fabl 5
al-Faḥz 76
Gök Çıkrığı 27
Gök Köprüsü 35
Gök Kurt / Kök-Böri 26, 54
Gök Yeleli Kurt 54
Gök Yolu 29
al-Hāmma 62, 79, 83
Hanif 67
Ḥarratayīn Ateşi 72
Hava-Kalık 27
Hayat Ağacı 37, 49
Hayat Aynası 73, 74
Hubal 68, 70
İsāf ile Nā’ile 70
İttifak Ateşi 72

İya-Kul 54
Kāf Dağı 64
Kahraman Mitleri 2, 19, 56, 78
Kalgançı Çak 50, 51
kapı bekçileri 27
Kara Yel 36
Karabulutlar 56
Kara-Kula 31
Kararış 24
Karaş 50, 51
Kerey 50, 51
Kışlak 23
Kozmogoni Mitleri 2, 15, 16, 24, 62, 63, 85
Kögmen 32
Köngül 51
Körü-mes 48
Kulās/ al-Ḳala'is 66
Kuluçka 29
Kursi 74
Kusūf/Husūf 28
Kuşlar Yolu 29
al-Lāt 68, 69, 71, 86
Lātah 68
Lavayt 68
Lavḥu'l-Maḥfūz 74
Logos 7
Manāhil 71
Manāt 68, 86
Mandı-Şire 48
Maniheizm 46, 47, 86
Maytere 18, 39, 50, 51
Mitos 7, 10, 13
Mundus 43
Mythos 5
Nisr 68
Niu 64
Oidipus Kompleks 11
On İki Hayvanlı Türk Takvimi 44, 45, 87
Ongun 19, 53
Ot aygul 52
Ötüken 32
P'o-teng-ning-li 32
Pura 35
Ritüel 6, 7, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 17, 18, 25, 28, 32, 33, 35, 38, 42, 55, 67, 71, 78, 83
as-Sa' du's-Şağir 65, 85
Sā'iba 71
Saṭara 61
Sivā' 68
Suu aygul 52
Şacaratul-Yaḳin 73
Şal-Yime 51
Şaman 27, 29, 35, 37, 46, 49, 50, 54
Şamanist 24, 28, 46, 84
Şamanizm 21, 46, 49, 88
Tabiat Kültleri 30, 84
Takvim Mitleri 2, 15, 17, 18, 43, 45
Tamu 31
Tengri 34, 35, 45, 46
Teogoni Mitleri 2, 15, 18, 45, 67, 85

Totem 2, 11, 15, 19, 53, 55, 76, 77, 78, 87, 92	Üzeliksiz 27
Tölös 43	Vaşıla 70
Törüngey 39	Vidd 68
Töz 53	Yā'cūc / Mā'cūc 75
Türeyiş Mitleri 2, 15, 16, 17, 40	Yağūs 68
Umay 21, 37, 45, 49, 86,	Yağmur Ateşi 72
Ūštūra 61	Yaruk 24
Ūlgen 35, 37, 39, 47, 48, 50, 51, 86, 88, 91	Yaylak 23
Ürüng-Ayığ-Toyun 48	Yer-Su, Yer Sub 24, 30, 31, 45, 84
Ürüng-Ayığsıt 48	Zātu'l-Anvāt 71
	Zi'ş-Şarā 65
	Zu'l-Ḳarnayn 64

ÖZGEÇMİŞ

1. KİŞİSEL BİLGİLER			
Adı Soyadı	: Cafer TALİB		
Unvanı	:		
ORCID	:0009-0004-6936-4694		
Doğum tarihi	:		
Doğum yeri	:		
E mail	:		
2. ÖĞRENİM BİLGİLERİ			
Derece	Alan	Üniversite	Yıl
Lise			
Lisans			
3. YABANCI DİL BİLGİSİ			
4. MESLEKİ DENEYİM VE ÜYELİKLER			